

Snga

2020

Utgitt av Varteig Historielag

Redaksjonskomitè for Inga 2020:

Solveig Rød - sologkai@getmail.no	Øistein Bøe - oistein.boe@gmail.com
Hans Erik Pedersen (utforming) - hanseped@online.no	
Forsiden: Kraftstasjonen i Nedre Isefoss, tegnet av Anne Sofie Bergerud	

Kjære leser!

En ny utgave av Inga er ferdig og knytter seg til rekken av hefter fra 1985 med emner fra Varteighistorien. 2020 har vært et annerledes år. På grunn av koronapandemien ble Bygdedagen i Varteig avlyst for første gang siden krigen. Da valgte vi foreløpig også å legge årets Inga-hefte på vent. En mye lysere smittesituasjon i sommer og tidlig høst gjorde at redaksjonen brettet opp ermene og gjenopptok arbeidet med et nytt hefte. Resultatet har du nå i hendene. Nedenfor gjentar vi en del av det som sto i fjorårets hefte, og som er viktig for redaksjonen å formidle.

Varteig Historielag har som en av sine målsettinger: *-stimulering og hjelp til slektsgranskere*. Gjennom gårdshistoriene og andre artikler som f.eks. kjendiser fra Varteig, kan man få utgangspunkter for sin egen slektsforskning. I de ofte svært detaljerte gjennomgangene av slekter kan man kanskje finne navn man vet en selv også har et slektsforhold til.

Bildene er viktig i et hefte som Inga. Vi forsøker så langt som mulig å opplyse om fotograf og eiere av bildet. Vi prøver å gjengi bildene med så god kvalitet som mulig, men av og til bruker vi bilder som egentlig ikke er tilfredsstillende, men hvor motivet er viktig. Noen ganger hadde bildene fortjent å bli vist i større format, men plasshensyn gjør dette vanskelig.

Eksterne forfattere som bidrar med artikler gjør at vi får et enda mer variert hefte. En stor takk går også til alle de som stiller opp med svar på spørsmål og som leter fram bilder.

Dersom noen av artiklene mangler kildeanvisninger, er det fordi vi mener at dette framgår i teksten eller at det benyttes åpne kilder som folketellinger og kirkebøker.

Også i år er det grunn til å takke våre annonsører: Uten dem, intet hefte. Derfor:

Støtt annonsørerne – de støtter oss! God lesning!

Innhold:

Kanonene på Knatterud	side	3
Skolen ble sett på som et nødvendig onde	side	17
Hundre år gammelt avisstoff	side	21
Kari Hagen forteller	side	29
Ise Brug	side	36
Prestedatterens sødmefylte brev til Roald Amundsen	side	45
Fra Belsby til Secret Garden	side	51
«VÆRSTE» på Fossenga	side	57
Helene og Lars – tjenestefolk på Kongsrud	side	63
Heden gnr 3018, bnr 1	side	68
Da Rasmus Heden ble drapsmann	side	81
Rasmus fikk sitt hode på en stake	side	86

Interessert i mer Varteigstoff?

Ingahefter fra 1985 (noen få årganger er utsolgt), **Gamle Varteigfilmer** som er overført til DVD, CD med trykket ordbok: «**Sånn prekæ døm i Varte før i tiæ**», **Gamle kalendere** med fotografier fra Varteig, flere **Turhefter**.

For mer informasjon: Se våre nettsider. For bestilling: Kontakt redaksjonen.

Finn Aarum - bearbeidet for Inga av Hans Erik Pedersen

Kanonene på Knatterud

Foruten etableringen av Milorg-gruppen, var tyskerkanonene på Knatterud det tydeligste lokale bevis på krigens alvor under andre verdenskrig. Vi følger historien til kanonene gjennom krigen til deres endelige skjebne på 1950-tallet. Hovedvekten legges til tiden på Knatterud og påvirkningene i lokalmiljøet.

Dette er utdrag av en større artikkel publisert av forfatteren i 2003 og som Varteig Historielag har fått tillatelse til å tilpasse til Inga.

Både de allierte og tyskerne hadde jernbaneskyts under første og andre verdenskrig. Dette var store, tunge kanoner som skjøt langt og som måtte ha jernbaneskinner for å kunne flyttes.

De to jernbanekanonene som kom til Østfold på nyåret 1944, tilhørte Eisenbahn-batterie 689. Hver kanon hadde et kaliber på 28 cm. og den veide 118 tonn. Dette jernbanebatteriet var en stor avdeling som besto av 37 jernbanevogner, de to jernbanekanonene inkludert. Men før de kom til Østfold, hadde de hatt en lang rundreise både i Frankrike, Sverige og Norge.

Hvor var kanonene før de kom til Østfold

Kanonbatteriet deltok først under det tyske angrepet på Frankrike i

1940, og i mars 1941 gikk det fra Sassnitz i Tyskland til Trelleborg med ferge. Deretter gjennom Sverige og via Kornsjø opp til Storlien i Trøndelag. Så inn i Sverige igjen og opp til Kiruna og videre til Narvik. Jernbanekanonene ble transportert gjennom Sverige under benevnelsen "materialer for bru-bygging". Tyskerne hadde laget en ramme av vinkeljern over mekanismen og kanonløpet. Det hele ble dekket med presenning under transporten. Siden svært få hadde sett noe lignende noen gang, gikk transporten visstnok uten noen problemer. Jernbanebatteriet ble satt opp på Framnesodden i Narvik og var klart til bruk kort tid etter.

I august 1942 ble Batterie 689 beordret sørover til Nypan ved Trondheim, også denne gang gjennom

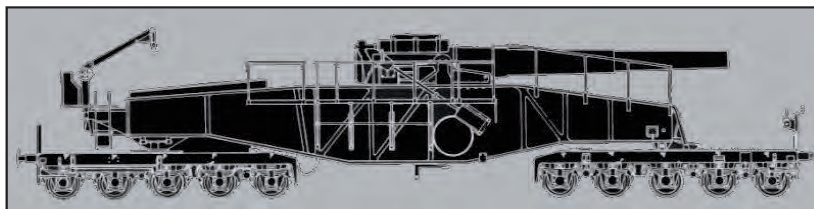
Finn Aarum

Finn Aarum er født i desember 1937 i Askim. Han var mesteparten av sitt yrkesliv knyttet til Forsvaret, med utdannelse og tjenestegjøring innen våpen-tekniske grener. Han var aktiv i oppbygging av det som i dag er Forsvarsmuseet hvor han også arbeidet fram til 1988. Han avsluttet den militære yrkeskarrieren i 1995 som verkstedsjef ved Rakkestad tekniske verksted. Han har majors grad.

Som pensjonist har han brukt mye tid til å samle informasjon om hendelser i Østfold under krigen 1940-45. Hendelser som han selv hadde opplevd eller hørt om, men aldri kommet helt til bunns i.

Han har vært redaktør av Østfold Historielags tidsskrift WIWAR fra 2000 til 2008. Fra 2009 til 2016 var han redaktør for «ASKHEIMR», Askim Historielags årlige lokalhistoriske bok. I alle disse årene har han bidratt med et stort antall lokalhistoriske artikler både til WIWAR og ASKHEIMR.

Tegning av jernbanekanonen som viser konstruksjonen.

Sverige. Allerede i september samme år ble det beordret videre til Vestlandet. Der hadde det forskjellige standplasser, men fra desember 1942 ble det fast standplass ved Øyslebø som ligger ca to mil nord for Mandal. Grunnen til at det ikke kom lengre vestover var at jernbanen videre var smalsporet. Der ble Batterie 689 stående til januar/februar 1944 hvoretter det ble beordret til Østfold.

Tyskerne kommer til Knatterud-kroken

Fram til høsten 1943 hadde de fleste i Varteig ennå ikke hatt noe særlig kontakt med den tyske okkupasjonsmakten. Knatterudkroken var på den tid et fredelig, lite område bestående av fire gårder; Knatterud, nordre-søndre-østre og Knatterudbroen. Området ligger helt nord i Varteig mot grensen til Rakkestad. Jernbanelinjen til Sarpsborg gjør en S-sving i området, og den går på vestsiden og nær noen av gårdene.

På høsten 1943 skjedde det noe som kunne tyde på at man på Knatterud skulle få tyskerne nærmere inn på livet. Treskingen hadde nettopp begynt da en liten kolonne med tyske kjøretøyer svingte inn på gårdsplassen på nordre Knatterud. Offiserer og soldater fylte gårdsplassen. Etter en liten stund spredde de seg ut og forsvant opp i åsen ovenfor gården. En tysk detaljrekognosering av området var i gang. Da de etter en tid var ferdige, dro de av gårde igjen.

Dagene som fulgte ble preget av spenning og uvisshet. Hva var grunnen

til dette uventede besøket? Etter kort tid fikk de vite om tyskernes planer. Åsen nord for Knatterud var utpekt som tysk militærleir! Så gikk alt tilbake til det vanlige igjen. Naturlig nok ble det snakket mye om dette uventede besøket i ukene og månedene fremover. Men det skjedde ikke noe mer før i 1944.

Tyskerne etablerer seg

En dag i mars 1944 kom det ordre fra tyske myndigheter til de fire gårdene i Knatterud-kroken: Tyske offiserer og soldater skulle innkvarteres på gårdene, og de rekvirerte rommene skulle være ryddet innen to timer. Alt etter en halv time var soldatene på gårdsplassen. Margrethe Berg (1926-2019) på østre Knatterud forteller at: "Rommene skulle tømmes helt. Møbler, gardiner, tepper og bilder, alt skulle ut. Det vi ikke hadde plass til i de andre rommene måtte i uthusene. Tre underoffiserer bodde i stua og de menige soldatene i bryggerhuset. De hadde med seg felt-senger og madrasser, langbord og stoler". Middagen fikk de tilkjørt fra Rakkestad. Hovedkvarteret ble lagt til nordre Knatterud. I et rom i annen

Margrethe Berg som fortalte om hvordan tyskerne tok seg til rette ved etableringen i mars 1944. Les mer om Margrethe i Inga 2017.

etasje flyttet sjefen inn, en løytnant. Inn i stua flyttet 6-8 soldater. Dette var artillerister og de tilhørte alle Eisenbahnbatterie 689. Det samme gjentok seg på de to andre Knatterud-gårdene. Det ble en voldsom overgang for de som bodde på gårdene. Selv om tyskerne var høflige og korrekte var det vanskelig å venne seg til gårdens nye leieboere. Det var jo tross alt krig og de var okkupanter.

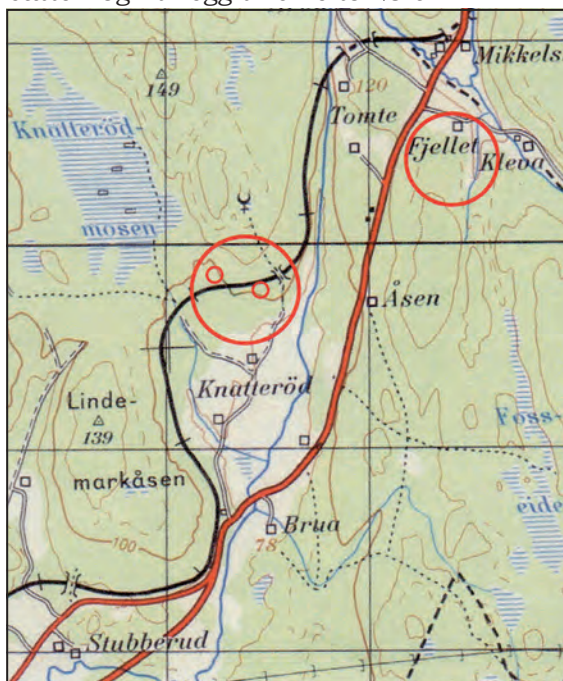
Hvorfor Knatterud?

Batteri 689's flytting til Østfold på nyåret 1944 hadde sammenheng med utbyggingen og forsterkingen av det tyske kystforsvaret i Oslofjorden. Den tyske marinens kystbatteri 6/501 på Nøtterøy ble påbegynt i mars 1944. Det hadde tre 38 cm kanoner med en skuddvidde på 42.000 meter. På Østfoldsiden lå det flere hærbatterier. Disse lå på Torgauten, Kjøkøen og Dale, og var utstyrt med 10,5 cm og 15,5 cm felthaubitser og kanoner. Batteri 689 var også et hærbatteri og i tillegg til sine to 28 cm

jernbanekanoner hadde det også tre 15,5 cm felthaubitser.

Knatterud var et godt egnet sted for de to store jernbanekanonene. Litt over en km nord for Knatterud, ved Tomte og Mikkelshytta, går jernbanen gjennom to tunneler. Dette var et godt egnet sted for plassering av jernbanekanonene og ammunisjonsvognene i tilfelle luftangrep. Kanonene var store og det var ikke mulig å kamuflere disse på en åpen kanonstandplass. Dessuten visste Hjemmestyrkene nøyaktig hvor kanonstandplassen var. Å gjemme kanonene i en tunnel var en enklere og sikrere løsning.

Jernbanen i området gjør flere S-formede sløyfer slik at kanonene kunne skyte fra jernbanelinjen nesten fra øst til vest. Skuddvidden var på 37.000 meter, og dermed kunne de uten vanskeligheter skyte helt syd for Hvalerøyene og halvveis over Oslofjorden mot Nøtterøy. Alle kanonbatteriene i Østfold var satt opp for å hindre en alliert landgang i området.

Byggearbeidene starter

Etter at tyskerne hadde etablert seg på gårdene i området begynte

Kart over Knatterudområdet. I området rett nord for Knatterud ble brakkeleiren bygget fra våren 1944 til våren 1945. I samme område ble det bygget dekningsrom og skyttergroper. I området hvor jernbanen går omtrent øst-vest, ble det bygget to stillinger til jernbanekanonene. Hele leiren la beslag på 308 dekar.

Kanonstillingene er merket som to små røde sirkler inne i den store røde sirkelen.

I øvre høyre hjørne av kartet er Fjellet (Knatterudfjellet). I området syd for Fjellet ble ammunisjonsleiren bygget. Den dekket et område på 70 dekar.

Oddvar Bergsland ser ned i et av dekningsrommene i november 2001. Trestokkene i taket hadde et tykt lag av gråstein på toppen. Stokkene har råtnet opp og det hele har falt sammen. Foto og eier av bildet: Finn Aarum

stokkene ble det lagt et tykt lag med stein som ble dekket med jord og mose. Det hele ble kamuflert med småbusker. Spredt nedover i skogen ble det sprengt ut skyttergroper og løpegraver mellom disse.

Det ble hugget noe skog og planert der hvor brakkeene skulle oppføres. I alt ble det oppført 21 brakker på ca 4 x 8 meter grunnflate. Inkludert i dette antallet var det en tømmerhytte til sjefen og en noe større brakke som det var planlagt å bruke som kinosal.

Oppe ved jernbanelinjen ble det satt opp tre høye tårn. Ett var for observasjon, i de to andre ble det montert 20 mm lette luftvernkanoner. Nede ved jordekanten ble det planert og støpt tre stillinger for felthaubitsene. Rett nedenfor jernbanelinjen ble det støpt et vannbasseng. For å få vannet opp til bassenget ble det sprengt og gravd en vanngrøft fra en pumpestasjon som ble bygget nede på jorden bak låven til nordre Knatterud. Vannledningen var laget av "tubusrør", et trerør omspunnet med kraftig ståltråd.

anleggsarbeidene i åsen ovenfor nordre Knatterud. Hele skråningen består av lett kupert fjellterreng med noe jord i mellom med blandingsskog. Grunnarbeidene startet omkring mars/april 1944 og varte helt fram til april/mai 1945. Ved jernbanelinjen ble det sprengt ut og planert to områder på ca 22 m i diameter for jernbanekanonene og sidespor inn til disse.

Tre store dekningsrom for kanonbetjeningen ble sprengt ut. De var store, ca 4 x 8 meter og 3-4 meter dype. Flere lag med tømmerstokker ble lagt over det hele som tak. Over

Vannbassenget ligger bare en kort avstand nedenfor jernbanelinjen. På 1950-tallet ble det bygget et skråtak over det hele og satt inn en ståldør. Deretter ble det tatt i bruk som ammunisjonslager for Hjemmevernet. Foto og eier: Finn Aarum

En av brakkene i leiren ble tatt ned og satt opp igjen på nordre Knatterud. Først ble den brukt til hønsehus og så til vedlager. Brakkene var på ca 4 x 8 m og hadde plass til 12 mann. De fleste hadde denne størrelsen. Brakkene oppe i leiren hadde ikke støpt grunnmur, bare en bunnstokk direkte på bakken. Foto og eier: Finn Aarum

Fangeleiren

En fangeleir ble også bygd ca 100 meter vest for gården. Det ble satt opp åtte lave hytter av ferdige elementer. De var mangekantet med en liten vedovn (finskehytter). Hele området rundt hyttene ble inngjerdet med piggråd. Leiren gikk under navnet "russerleiren". Det kom aldri noen fanger dit, verken russere eller andre, så den ene hytten ble brukt som sykestue.

Norske arbeidere

Det var nordmenn som sto for arbeidene under oppsyn og ledelse av tyskerne. På det meste arbeidet det noe over 100 mann på leiren. Hver morgen kom det fra Sarpsborg-området flere lastebiler med arbeidere bakpå lasteplanet. En historie fra byggeperioden var at arbeiderne hadde planer om å la være å arbeide, eller drive en "gå sakte aksjon". Da det viste seg at de fikk akkord, gikk arbeidet unna med liv og lyst. Ingen fra Varteig tok arbeid der,

I fangeleiren ble det satt opp åtte «finskehytter» lignende den som vises på bildet. (Bildet er tatt i Finnmark 1945) Fra bokserien «Norge i krig», Aschehoug, Oslo 1986.

bygdefolket syntes ikke noe om at det var nordmenn som arbeidet i leiren.

Ammunisjonsleir på Knatterudfjellet

Ca en km NNØ for Knatterud-kroken ligger gården Knatterudfjellet. Der ble et område på omtrent 70 dekar utbygd som ammunisjonsleir. Arbeidene på denne leiren ble påbegynt omtrent samtidig som Knatterud-leiren. Dette arbeidet ble også utført av nordmenn. Det ble anlagt to veier innover i skogen og satt opp 15 små ammunisjonshus. Hele ammunisjonsområdet ble gjerdet inn med et høyt piggrådsgjerde. Utenfor gjerdet ble det lagt ut et minefelt. Et nytt gjerde som var litt lavere ble satt opp utenfor det minelagte området. Skilter med "Advarsel - minefelt" ble hengt opp på utsiden av piggrådsgjerdet.

Kanonbatteriet ankommer

Da Batteri 689 flyttet fra Askim stasjon omkring april 1944 ble det

28 cm jernbanekanon på Knatterud, etter kapitulasjonen i 1945. Kanonen var 22,8 meter lang og veide 118 tonn. Lengden på kanonrøret var 11,93 meter og skuddhastigheten var ca 10 skudd i timen. Dreiebanen (skinnebanen) hadde en diameter på 22 m. I forgrunnen ser vi jernbanespor til Sarpsborg. Fotograf: Ukjent Eier: Rolf Borge, Råde som vi også ser på bildet.

spredt langs jernbanelinjen fra Brødremoen til Knatterud. Over halvparten av jernbanevognene ble stående på Brødremoen med en liten vaktstyrke. På et sidespor på Rakkestad stasjon sto det en del depotvogner, der var også administrasjon og forpleiningsdelen av kanonbatteriet. Batterisjefen og deler av hans stab holdt til på et sidespor på Gautestad stasjon. De bodde i mannskapsvogner, det samme gjorde kanonbetjeningen. Der sto også den ene jernbanekanonen samt tre ammunisjonsvogner og en vogn med lett luftvern. På de ny-anlagte sidesporene og dreiebanen på Knatterud sto den andre jernbanekanonen og noen ammunisjonsvogner. Til å begynne med bodde flesteparten av mannskapene på Gautestad, men etter hvert som brakkeene ble ferdige i Knatterudleiren, flyttet de inn der.

Skarpskyting

De som bodde i området rundt Knatterudleiren opplevde av og til skarpskyting med de tre 155 mm

felthaubitsene. De var av typen sFH 414(f). Dette var en tung fransk felthaubits med en skuddvidde på ca 11.000 meter. Før skytingen startet ble de varslet av tyskerne. De som bodde nærmest fikk beskjed om å sette opp alle vinduene slik at de ikke skulle knuses av lufttrykket. På nordre Knatterud ble de i tillegg bedt om å gå oppover jordet slik at de kom bak kanonene. De fleste hadde jo hørt skuddsmell før, men det var ingenting mot brakene fra felthaubitsene. Vanligvis ble det skutt minst tre skudd med hver kanon for innskyting. Det ble skutt mot mål i området rundt Midtskjær, en liten øy nord på Isesjø. Avstanden dit var ca 4,5 km.

Den ene jernbanekanonen som sto på Gautestad stasjon var dekket med presenning hele tiden mens den sto der og ble etter all sannsynlighet ikke brukt. Den andre som sto i stillingen ved Knatterud ble det skutt med bare noen få ganger, og trolig bare fra skinnegangen litt syd for leiren. Den første dokumenterte skarp-

Skarpskyting med 28 cm jernbanekanon på Framnes ved Narvik. Bildet gir et godt inntrykk av energien i lydbølgen som spredde seg. Det gikk med noen glassruter på Knatterud når de ikke var advart om utskytingen.

Eier av bildet: Hjemmefront-museet i Rakkestad

skytingen som er kjent, er en kort tysk melding datert 18. april 1944 om en gjennomført "Übungsschiessen aus der Stellung Knatterød". Om dette var med jernbanekanonen eller de tre felthaubitsene står det ikke noe om. Mest sannsynlig var det med den ene jernbanekanonen ved Knatterud, det var jo hovedvåpenet.

Hans Spydevold forteller

En av de som husker en skarp-skyting med jernbanekanonen var Hans Spydevold (f.1927). Han bodde den gang på Stubberud, ca 1,5 km syd for Knatterud. Han forteller: "Når på året dette skjedde kan jeg ikke huske, men det var ikke kaldt eller snø. Den store kanonen sto på jernbanelinjen litt syd for stoppestedet Jellum, der hvor jernbanen gjør en sving. Kanonens retning var omtrent sydover. Jeg så det hele på avstand, noen hundre meter unna. Det var mye aktivitet på forhånd, og et stort antall høyere tyske hæroffiserer var tilstede. Jeg forsto at noe skulle skje, så jeg fulgte med. Jeg kunne ikke se selve kanonen, den var skjult bak noen trær. Da det første skuddet gikk av, var jeg helt uforberedt. Drønnet var helt ubeskrivelig. Målområdet var visstnok et sted ute i Oslofjorden. De hadde også en ammunisjonsvogn med seg, den sto parkert ved broen som gikk over veien

til Lindemark". Han forteller også at tyskerne hadde malt tall og bokstaver på jernbaneskinnene flere steder, dette var sannsynligvis for raskt å kunne få jernbanekanonen på plass mot spesielle målområder ute ved kysten.

Øvelsesskyting

Grustaket ved Heen ble brukt til øvelsesskyting med 20 mm luftvernkanoner. Batteriet hadde fire (seks?) stykker av dem, to av dem var satt opp i stilling på hver side av Gautestad stasjon og to stykker i de høye tårnene ovenfor Knatterudleiren. Ved øvelsesskyting i grustaket kom de med flere biler og ofte med to luftvernkanoner om gangen. Det ble satt opp blinker i sandskråningen som de skjøt i mot. Etter at skytingen var avsluttet, ble alle tomhylser og tomemballasje plukket opp og tatt med tilbake til

Hans Spydevold forteller om å oppleve skarpskytingen fra kanonene. Les mer om Hans Spydevold i Inga 2017. Foto: Ukjent Eier: Eva Spydevold

*Fra en formiddags-
øvelse med jernbane-
kanonen på
skinnegangen ved
Knatterud.*

*Foto fra privat tysk
album.*

leiren. Tyskerne skjøt ofte, spesielt det siste halvåret.

Engelske fly

En annen skarpskyting skjedde på kvelden lille julaften 1944. Da var det virkelig *"liv i leiren"* selv om det varte bare en kort stund. Et firemotors engelsk bombefly med utstyr til Hjemmestyrkene fløy lavt over området og passerte Knatterud. Da med ett brakket det løs fra luftvernkanonene i leiren og fra Gautestad stasjon. Et fyrverkeri av sporlys-granater for opp mot nattehimmelen. Maskingeværene fra flyet svarte med samme mynt. Så forsvant flyet bak den mørke åsen og skytingen ga seg. Motorduren ble svakere for så å forsvinne. Det var i alt 11 engelske firemotors Halifax bombefly som kom med våpenslipp til Hjemmestyrkene i Østfold den natten. I månedene som fulgte kom det flere fly med slipp til områdene omkring, men da var kanonene tause. De ville vel ikke røpe hvor Knatterudleiren lå.

Kapitulasjon

Kapitulasjonsbestemmelsene slo fast at Hjemmestyrkene skulle: *"Uten opphold etablere vakthold av depoter,*

anlegg og brakkeleire tyskerne forlater kl 2400 den 11. mai 1945. Tyskere som blir tilbake må ikke angripes eller avvepnes, da de blir tilbake etter pålegg fra de allierte myndigheter".

Personellet som tilhørte Eisenbahn-batterie 689 var den 8. mai 1945 forlagt på følgende steder:

Knatterud: 2 off-24 u.off-90 mannsk

Mikkelslytta: 2 u.off-10 mannsk

Rakkestad: 3 off-16 u.off-60 mannsk

Brødremoen: 4 u.off-13 mannsk

Kanonbatteriet besto totalt av fem offiserer, 46 underoffiserer og 173 mannskaper, til sammen 224 personer. Tidligere hadde det ligget en liten styrke på Gautestad, inkludert batterisjefen Oberleutnant Wendel. Den 25. april -45 ble alt jernbanemateriell og personell flyttet fra Gautestad til Knatterud. Jernbane-kanonen som sto på Gautestad ble også flyttet til Knatterud. Batterisjefen flyttet muligens til Rakkestad. Allerede den 8. mai hadde hjemmestyrkene med to lag etablert vakthold ved Hølabrua (jernbanebrua) ved Årbu-Tomte. Dette ble gjort for å hindre en eventuell tysk ødeleggelse av denne.

Den delen av batteriet som var forlagt i Knatterudleiren ble værende

der ennå en del dager fremover. En episode fra den 9. mai huskes fortsatt av flere. Om det var i glede over at det var blitt fred, eller fordi de hadde tapt krigen er ikke kjent. En del av de tyske soldatene hadde drukket en del og nå ville de foreta en siste salutt. Det ble skutt både med signalpistoler, geværer og med 20 mm luftvernkanoner. Dette skjedde på dagtid. Hans Spydevold var på besøk hos en kamerat som bodde i området, og han forteller: *"Med luftvernkanonene skjøt de flere salver rett opp. Jeg husker sporlysene etter granatene på himmelen. Da granatene var kommet høyt nok opp på himmelen eksploderte de med et smell. Da det begynte å ramle ned granatsplinter rundt oss kom vi oss fort i dekning. Hele episoden varte ikke mange minuttene, tyske offiserer var raskt på pletten og fikk stoppet det hele"*.

Den tyske artilleriavdelingen forlot Knatterudleiren omkring midten av mai 1945, samtidig som de øvrige tyskerne forlot Rakkestad. De dro i samlet avdeling til interneringsleiren, visstnok til Kongsvinger eller Elverum. Hjemmestyrkene overtok vaktholdet i leiren noen dager før et lag fra 3. kom-

pani/VIII bataljon av polititroppene kom til Knatterud. HS-personell hadde fortsatt vakthold andre steder i fylket. I lengden var ikke dette holdbart da flere av disse trengtes hjemme på gårdene for å utføre våronna. Disse ble da også dimmitert kort tid etter at de tyske soldatene hadde forlatt området. Hjemmestyrkene som helhet dimmiterte 15. juli 1945. Vaktholdet i leiren og oppe ved jernbanekanonene ble opprettholdt utover hele sommeren av forskjellige avdelinger, de siste kom fra Vaktbataljonen/DKØ.

Ammunisjonen fjernes fra Knatterudfjellet

All ammunisjon og sprengstoff som lå lagret i skogen ved Knatterudfjellet ble fjernet allerede i løpet av sommeren 1945. Arbeidet ble utført av tyske krigsfanger, dette var etter pålegg fra de allierte. Såpass mye eksplosiver lagret ute i skogen var en sikkerhetsrisiko, det gjaldt å få det transportert til et mer egnet sted. Transporten gikk antakeligvis med lastebil til Gautestad og derfra videre med jernbanen til Brødremoen. Ammunisjonen ble sortert, all artilleriammunisjon både

Øyvind Nilsen ved restene av et ammunisjonshus i april 2002. Huset hadde en størrelse på ca 4x7 m og var oppført i enkle materialer. Foto og eier: Finn Aarum

Øyvind Nilsen på Knatterudfjellet hadde ammunisjonslageret som nærmeste nabo.

til 155 mm felthaubitser og 28 cm jernbanekanon ble kjørt til Trøgstad fort for videre lagring der. Ammunisjon som ikke skulle eller kunne brukes ble kjørt til et kaiområde, antagelig Moss, lastet om bord på fartøyer og dumpet på dypt vann.

Ifølge Øyvind Nilsen (f. 1932) som bodde ved siden av ammunisjonsleiren, ble det kjørt bort nærmere 90 lastebillass. Ammunisjonen besto ikke bare av granater til felthaubitsene, men også brannrør og drivladninger til disse. Det var antagelig også lagret håndvåpenammunisjon, 20 mm ammunisjon til luftvernskytsset, sprengstoff og tennmidler. Lastebilene som ble brukt på den tiden lastet neppe noe særlig mer enn to tonn, så det må ha vært lagret et sted mellom 150 til 180 tonn ammunisjon i skogen ved Knatterudfjellet. I tillegg kommer alle granatene som lå på ammunisjonsvognene oppe ved stillingene på Knatterud.

Minefeltet utenfor piggrådgjerdet ble gravd opp av tyskerne selv, dette var også etter pålegg fra de allierte. Øyvind Nilsen forteller: *"Minene så ut som små treesker med en liten sprengladning inni. Sprengstoffet ble tatt ut og fraktet litt lenger opp i skogen. Der ble det sprengt under en liten fjellkant. Det lå igjen massevis av slike små treesker rundt i skogen da de var ferdige".*

Men ikke alt ble fjernet, noe ble

liggende igjen. Øyvind Nilsen forteller videre: *"Det lå igjen en del ammunisjon, slikt som kruttstenger og en annen type krutt i området etter at leiren skulle vært tømt. Kruttet lå i kasser, noe av det var rørformet, ca 2 cm i diameter, en annen type lignet på trefliser. Kruttrørene var det mest gøy med. Hvis vi fikk de til å tenne innvendig smalt det skikkelig. Den andre krutttypen som lignet på trefliser brukte vi til å fyre opp med i ovnen. Broren min, Knut, forbrant seg skikkelig på armene og hendene en dag han hadde lagt i litt for mye "oppfyringskrutt" i ovnen. Kruttet hadde vi lenge etterpå, vi hadde såpass mye at vi ga bort til kjente".*

Leirene tømmes

Etter at jernbanekanonene, ammunisjonsvognene og all ammunisjonen fra Knatterudfjellet var hentet, ble de norske vaktssoldatene i leiren trukket tilbake. Det var fortsatt nok av vaktoppdrag andre steder i Østfold. Dette skjedde i løpet av sommeren eller tidlig på høsten 1945. De fleste mente at brakkene ble revet ganske fort etterpå, men dette kan ikke ha vært tilfelle. En rapport fra vollmester Mallaug fra Fossumstrøkets Festning til Distriktsingeniøren DK Viken den 29. januar 1947, viser at leiren fortsatt var intakt.

I pkt.4. beskriver han Knatterudstillingen i Varteig slik:

"2 stk planke fundamenter for 28 cm jernbanekanoner med sidespor fra jernbanelinjen.

3 støpte standplasser for haubitser, 21 brakker, 3 utkikkstårn, 3 bunkere, støpt grunnmur og kum for pumpehus og lagt ned en del rørledninger (av tre)."

En må anta at denne rapporten var grunnlaget for en avgjørelse fra DK

Viken om å selge eller rive brakkene i leiren. Det skjedde da også ikke lenge etter.

Da de norske vaktssoldatene forsvant utpå høsten 1945 ble leiren stående tom. Inventar og andre ting i brakkene begynte å forsvinne, blant annet forsvant flesteparten av vedovnene, dette var jo mangelvare. Lærstøvler, ulltepper og annet løsøre som lå igjen ble også borte etter hvert.

En av brakkene som ble revet, ble satt opp igjen på nordre Knatterud. Den ble brukt som hønsehus og den står der fremdeles. En annen brakke som ble revet, ble satt opp igjen og brukt som smie på Høytorp Fort. En som kan tidfeste rivingen av leiren var Julius Berg (f. 1926). Han forteller: *"Idrettslaget i Varteig fikk ett eller flere av luftverntårnene. Jeg lånte lastebil av far min, dette var på sommeren 1948. Jeg kjørte lastebilen helt opp til brua over jernbanen, der lastet vi opp tømmerstokkene. Jeg kan ikke huske om vi kjørte flere lass. Det var nemlig en til som også hadde lastebil. Tømmerstokkene ble brukt til å bygge nytt hopp på hoppbakken til idrettslaget ved Kullerud".*

Erik Diskerud kan fortelle hvor tømmerhytta til sjefen ble av: *"Den fine hytta kjørte jeg til Igletjern ved Bratfoss. Der ble den satt opp igjen.*

Julius Berg som var med på å hente materialer til hoppbakken på Kullerud.

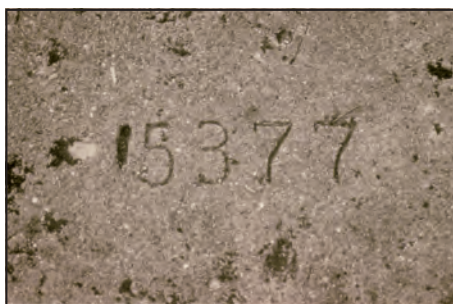
Hjemmestyrkeforeningen i Eidsberg fikk den som gave ca 1949-50. Jeg husker det spesielt fordi jeg kjøpte meg en lastebil sommeren 1948. Tømmerhytta ble tatt ned stakk for stakk og satt opp igjen der oppe. Den står der fortsatt." Flesteparten av de øvrige brakkene ble solgt og revet og satt opp igjen andre steder. Hver brakke var på ca 4 x 8 meter, så størrelsen var ideell for den tidens krav til *"en liten hytte i skogen"*. Noen av brakkene som ble revet ble liggende og råtnet senere opp.

Ammunisjonslageret fjernes

Ammunisjonslageret på Knatterud-fjellet ble tømt ganske raskt etter frigjøringen i 1945.

Områdevollmester Mallaug beskriver leiren slik: *"1 vaktbrakke, 15 små ammunisjonsbunkere av tresnittplater og flistak (mindre verdi)".*

Øyvind Nilsen husker at: *"Vi fikk*

Nærbilde av de mystiske sementplatene som ligger nedgrodd oppe i skogen ovenfor jernbanelinjen ved Knatterud. Det er disse to sementplatene som er opphavet til historien om den tyske soldaten som skulle ha blitt skutt og gravlagt deroppe.

Foto og eier: Finn Aarum

overta ammunisjonshusene hvis vi selv ville ta ned piggråden rundt leiren. Det var mye jobb, den tyske piggråden var lei å arbeide med.

Mens jeg drev med dette arbeidet kunne jeg ikke unngå å tenke på at her hadde det jo vært et minefelt. Det kunne jo tenkes at de hadde glemt igjen en mine eller to.

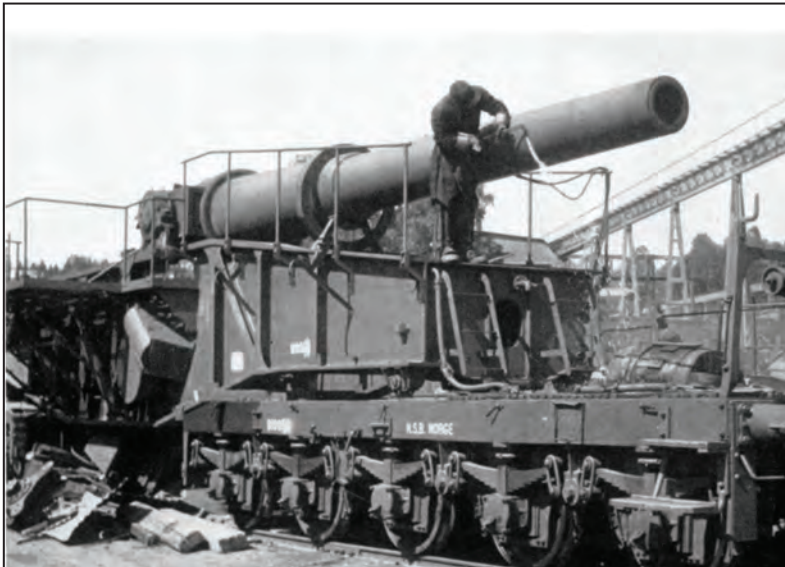
Ammunisjonshusene var ikke store, jeg vil anta de var på ca 5 x 8 m i størrelse. Noen av husene solgte vi til noen som skulle bruke dem som garasje, men de fleste ble stående til de råtnet opp og falt ned av seg selv”.

Historien om den døde soldaten

Mange av de som har blitt intervjuet om det som skjedde på Knatterud, har hørt at en tysk soldat var blitt skutt av sine egne og begravd oppe ved jernbanelinjen. Noen mente å ha sett et kors som sto der oppe rett etter krigen, andre igjen nevner et lite støpt minnesmerke med ett navn risset inn som lå litt inne i skogen. Det er riktig at en soldat mistet livet oppe ved kanonen, men han var norsk, ikke tysk. Soldaten som døde tilhørte 3. kompani, VIII bataljon fra

Polititroppene som den 10. mai var kommet fra Sverige.

Lorang Minge (f. 1922) var en av soldatene: *”Vi kom fra Askim etter vaktoppdrag der oppe og vi bodde i Knatterudleiren bare en ukes tid. Forpleiningstjenesten slo klikk mens vi var der, så mesteparten av tiden var maten bare tørt brød og tørrmelk. Det var tomt for tyske soldater i leiren da vi kom dit, alle lettere våpen var også fjernet. Bare kanonen og muligens noen ammunisjonsvogner sto igjen oppe på jernbanen. En dag skulle en av karene i laget klippe håret på en annen. De satt på kanonlavetten. Akkurat da passerte en kamerat med maskinpistol i hånden. Det var litt trangt der han skulle passere, avtrekkeren må hektet seg fast til et stag på kanonen. I alle fall gikk det av et skudd og traff han som ble klippet i magen. Han ble i all hast kjørt til Sarpsborg sykehus med en Chevrolet lastebil fra avdelingen vår som tilfeldigvis var innom leiren.. På grunn av skuddet i maven var han også blitt lam i underlivet. Far min som bodde i Sarpsborg, besøkte ham flere ganger på sykehuset, bl.a. hadde han med noen bøker til ham slik at han*

Ved veis ende på Christiania Spigerverk. Bildet fra midt på 50-tallet viser mann med skjærebrenner i ferd med å kappe kanonrøret. I løpet av kort tid ble kanonen til stift og spiker. Foto fra Christiania Spigerverks jubileumbok, 1961

skulle ha noe lesestoff. Men dessverre, det gikk dårlig med ham, legene klarte ikke å redde ham. Han døde en del dager senere.

Han ble kjørt til jernbanestasjonen av en lastebil fra vår avdeling med kisten på lastepåsen, over kisten lå det et norsk flagg. Åtte mann fra laget vårt fulgte den døde til stasjonen, vi gikk fire mann på hver side av bilen. Derfra ble han fraktet til hjemstedet. Jeg mener han var sjøsamt og at han kom nordfra. Vi kalte ham "skyggen" fordi han hang etter jenter støtt, men han var også svært populær hos dem. Det var synd at det skulle ende slik, for han var godt likt i avdelingen".

Skyteulykken som Lorang Minge forteller om er ikke nevnt i noen av lokalavisene i distriktet. En gjennomgang av Sarpsborg-Pressen, Sarpen og Sarpsborg Arbeiderblad fra 8. mai og til langt utpå høsten 1945 nevner ingen ting om en slik hendelse. Derimot er mange andre vådeskudd og andre former for uforsiktig omgang med skytevåpen og sprengstoff nevnt. De fleste hendelsene dreide seg om sivile personer.

En mulig årsak til at vådeskuddet ved Knatterudleiren ikke er blitt kjent av allmennheten, kan være at det skjedde innenfor et militært område og at han ble fraktet til Sarpsborg Sykehus på et militært kjøretøy. Sykehuset hadde ingen opplysningsplikt om det som skjedde. Den døde soldaten ble i stillhet fulgt til stasjonen av sine kamerater og sendt til hjemstedet. Kompanisjefen skrev en rapport om hendelsen som ble sendt tjenestevei til Forsvarets Overkommando hvor den havnet i et arkiv. Så ble det hele glemt i fredsrusen, unntatt av familien og de som var tilstede.

Siste reis til Christiania Spigerverk

På hvilket tidspunkt de seks jernbanekanonene ble kjørt til Christiania Spigerverk i Oslo er uklart. De fire franske 24 cm jernbanekanonene som kom fra Vestlandet hadde stått på Brødremoen siden 1945 og noen form for vedlikehold på disse var ikke utført siden de kom dit. De to tyske 28 cm kanonene var det gjort litt vedlikehold på i 1950.

I serien "I hine haarde dage" som Østfold-Posten hadde i 1980, var det et spørsmål fra en av leserne om hvor disse kanonene var blitt av. Den 23. april 1980 svarer Ingvar Flåøyen ved NSB i Askim: "Selv tror jeg det var i 1953 eller 1954. Det var flere delegasjoner som var og så på kanonene før de ble godkjent for kjøring på jernbanen på grunn av vekten".

Erfaringene fra den annen verdenskrig viste at krigsføringen hadde endret seg. Taktiske bombefly kunne nå ødelegge nær sagt hva som helst unntatt kanonbatterier og andre installasjoner som var beskyttet av tonnevis med betong.

Jernbanekanonenes dager var i hvert fall talte. Da den annen verdenskrig var slutt var det også slutten på faste festningsanlegg i innlandet. Etter 1945 var det sterke rivninger i vår egen forsvarsledelse om hvordan vårt eget forsvar skulle være i fremtiden. De som hadde tjenestegjort i England og Sverige under krigen hadde et annet syn på dette enn de som hadde vært "hjemme" eller som hadde sittet i tysk krigsfangenskap. Mange av de sistnevnte ville ha et forsvar slik det hadde vært før krigen. Et forsvar etter britisk mønster med litt "norsk tilpasning" ble løsningen. Forkjemperne for festningsartilleriet ville likevel ikke gi seg, og det foregikk an aktiv "korridorpolitikk" om emnet, i hvert fall fra oberstløytnant

Gudmundsen ved Fossumstrøkets festning. Avgjørelsen om kanonenes skjebne dro ut, og da det trengtes lagringsplass til nytt NATO materiell og ammunisjon, bød anledningen seg til å få saken ut av verden. Forsvarsdepartementet skar igjennom og avgjorde saken. Christiania Spigerverk ble neste stopp, der overtok "mannen med skjærebrenneren" som kappet jernbanekanonene opp i passende biter før de gikk i smelteovnene.

Kilder:

Samtale med:

Margrethe og Julius Berg, Varteig
Gunvor og Oddvar Bergsland, Varteig
Lorang Minge, Oslo

Øyvind Nilsen, Varteig
Peder Sandaker, Varteig
Jorunn og Odd Sikkeland, Varteig
Hans Spydevold, Varteig

Litteratur.

Margrethe Berg: Da Knatterud ble okkupert av tyskerne under 2. verdenskrig (brev)
Martin Dehli: Varteig kommune. Fra begynnelse til slutt 1861-1991
Tormod Sikkeland: Knatterud-kroken i skuddlinjen. Varteig under 2. verdenskrig (særoppgave på gymnaset 1972)
Div. avisutklipp fra Sarpsborg Arbeiderblad, Rakkestad Avis og Indre Smaalenenes Avis.

Byens eldste og største butikk - etablert 1896

Pellygt. 71

L. Evensen as

Tlf. 69 13 03 10

Skolen ble sett på som et nødvendig onde

– Vi tok ikke skolegangen så nøye i min tid. Det ble vel nærmest sett på som et nødvendig onde. Noe du måtte ha tilbakelagt før du kunne komme ut i arbeidslivet og tjene penger, sa Ruth Simensen i et intervju som SA hadde med henne og ektemannen Sigurd på 1970-tallet.

Ruth og Sigurd Simensen fortalte om skolegangen de to første tiårene på 1900-tallet, om lang skolevei, strenge lærere og betydningen av å komme tidlig ut i arbeidslivet for å tjene egne penger.

Ruth var født og oppvokst på Grytedalen. Sigurd hadde sin oppvekst på Tangen, og begge gikk på Kokkimaskolen.

Ruth Simensen utdyper betydningen av å få seg jobb så fort som mulig etter endt skolegang. – Vi var ti barn hjemme på gården Grytedalen, og følgelig var det om å gjøre å få oss gjennom

skolen og konfirmasjonen slik at vi kunne tjene til livets opphold selv fra 15-årsalderen.

Skarve kjerrevei

Ruth forteller også om skoleveien fra Grytedalen til Kokkimaskolen, dagens Høgheim. – Det var en drøy times gange hver vei. På vinteren var dette litt av en tur for små barn. Det var ikke skikkelig veiforbindelse fram til Grytedalen, vi hadde bare en skarve kjerrevei.

Hun sier i intervjuet at faren Johan fraktet hele ungeflokken av sted med hest og slede når det var godt vinterføre, men ellers måtte ungene stampe av sted i snø og slaps.

– Ski hadde vi ikke. De store guttene laget seg noen plankestubber som skulle tjene som ski, men vi jenter hadde ikke slik luksus, mintes hun.

Mange fraværsdager

Det kunne forståelig nok bli ganske mange fraværsdager i løpet av en vinter. Ruth forteller: – Var det bikkjekaldt, måtte vi holde oss hjemme fra skolen. Dels på grunn av den lange skoleveien, men dels også fordi det var vanskelig for mor å finne fram tøy nok til en ungeflokk på ti når kulda bet i kinnene.

Ruth og Sigurd Simensen fotografert foran boligen sin på Tangen i 1976, i forbindelse med Sigurds 80-årsdag. Foto/bildets eier: Jan Simensen

*Ruth Dalen som konfirmant i 1922.
Foto: Thorleif Kristiansen, Kristiania.
Eier: Varteig Historielags Fotosamling*

Derfor kunne noen av ungene bli nødt til å holde seg hjemme hvis været var for dårlig. – Regntøy fantes heller ikke, så det var også et problem når det riktig høljet ned, framholdt hun i SA-intervjuet.

Med et glimt i øyet innrømmet hun at hun aldri var så veldig lei seg om

hun måtte være borte fra skolen noen dager. – Jeg kan ikke si at jeg likte meg så godt på skolen, sa hun.

Morsomme frikvarter

Frikvarterene var imidlertid morsomme, mintes Ruth Simensen. – For da fikk vi være sammen med barn fra andre kanter av kretsen. Men timene var jeg ikke tilsvarende begeistret for. Lærerne var strenge, og skolearbeidet hadde jeg liten sans for.

Hun fortalte også at det nok heller ikke ble lagt så stor vekt på skolearbeidet hjemme. – Man så ikke på utdanning som noe nødvendig i den tiden. Det var bare om å gjøre at vi kunne komme oss ut i arbeidslivet, ettersom vi var så mange hjemme på Grytedalen.

Ruth Simensen understreker at den situasjonen ikke var enestående i hennes barndomshjem. – Det var stort sett den oppfatningen de fleste hadde av skolen, og tanken på videregående utdanning streift knapt noen i kretsen her tidlig på 1920-tallet da jeg ble uteksaminert fra Kokkim skole, framholdt hun i intervjuet.

Var redde

Ruth gikk aldri alene på skoleveien fra Grytedalen til Kokkim. Hun hadde alltid enten eldre eller yngre søsken å slå følge med. – Men likevel kan jeg

Ruth og Sigurd Simensen

Ruth Johansen Grytedalen ble født 10. oktober i 1907 på Grytedalen. Hun var nummer seks i søskenflokket på ti, med Elise Marie Hansdatter og Johan Peter Andersen som foreldre.

Sigurd Simensen kom til verden på Tangen 2. august i 1896, med døpe-navnet Karl Sigurd. Foreldrene hans var Marthe Marie Kristiansen og Simen Syversen. Sigurd var enebarn, og var bare ni år da faren døde av poliomyelitt. Også moren døde tidlig.

Ruth og Sigurd giftet seg 18. oktober i 1933, og de fikk barna Reidar og Gunnar. Dessuten hadde begge to barn fra tidligere forhold. Sigurd Simensen var lensearbeider, og tok på seg snekkerarbeider på vinteren.

Sigurd døde 10. januar i 1980, kona Ruth 8. september i 1995.

Kokkimskolen slik den framsto før det ble en betydelig utvidelse i 1922. Første byggetrinn sto ferdig i 1893, og erstattet grendeskolen på Gryte og Bøe. I forgrunnen Musikkforeningen Ekko. Foto: Ukjent. Eier: Varteig Historielags Fotosamling.

godt huske at vi ofte var redde der vi trasket av sted i stupmørket på tidlige høst- og vintermorgener. På slike dager ble vi også innhentet av mørket på hjemveien.

– Det var forresten ikke bare mørket vi var redde for. Det var vel så ille med den olme kua på Myrås, plassen som ungene måtte gå forbi på vei til og fra skolen. – Frykten for den kua var der gjennom hele skoleåret, mintes hun 60 år senere.

Gikk alene

Sigurd Simensen var 11 år eldre enn Ruth, og hadde også sin skolegang på Kokkim. Han bodde på Engebretstangen, som nærmeste nabo til den gamle landhandelen på Tangen, og hadde ikke så lang skolevei. – Det

var ikke mer enn et par kilometer fra hjemmet mitt og til skolen, fortalte han.

Hans problem var at han ikke hadde andre barn å slå følge med til skolen. – I mange år av min skolegang var det å traske av sted alene. Jeg var aldri redd, men jeg savnet kamerater å gå sammen med.

Veien fra Tangen til Kokkimskolen var greit farbar. – Men var det mye snø om vinteren, kunne det være tungt nok å gå de bratte bakkene opp til Kokkim, sa han i praten med SA.

Var interessert

Sigurd Simensen medgir at skolearbeidet ikke interesserte ham overvettets mye de første årene. – Men jeg kan godt huske at jeg ble mer og mer glad i skolen etter hvert. Riktignok var lærerne strenge, men jeg følte de siste par årene på folkeskolen at det var viktig for meg å få med meg så mye lærdom som mulig.

Lærere på Kokkimskolen

Sigurd Simensen var født i 1896, og hadde lærerne Johan Guddal (lærer Ovaskogs 1904-1908), Harald Hansen (1908-1910) og Jakob S. Nygaard (1910-1921). Sigurd sto til konfirmasjon i 1911.

Ruth Grytedalen var født i 1907, og hadde også Nygaard. Siste året hadde hun Erik Lappegaard (1921-1926). Ruth ble konfirmert i 1922.

Det var imidlertid aldri snakk om noen form for videregående utdanning. Folkeskolen fikk være mer enn nok. – Det var gjengs oppfatning at sju års skolegang fikk holde for vanlige mennesker. Det var vel nærmest en sensasjon i kretsen her om noen skulle fortsette på skole i byen, fortalte Sigurd.

Derfor hadde han den innstillingen i sjette og sjuende klasse at det var om å gjøre å få med seg så mye som mulig før det var slutt med skolelærdommen. – Når man hadde lest for presten, var man jo voksen og moden for arbeidslivet, sa Sigurd Simensen i intervjuet som avisa hadde med ham og kona.

Artikkelens forfatter

Artikkelen i Sarpsborg Arbeiderblad på 1970-tallet om Ruth og Sigurd Simensen er skrevet av SA-journalist Ingrid Aune. Hun begynte som lærling i avisa i 1965, og jobbet sammenhengende fra 1968 til 2008.

Hun dekket Varteig tett, og hadde mange reportasjer og intervjuer fra bygda. Som referent i kommunestyret opplevde hun fire ordførere; Einar Brusevold, Ole Larsen Småberg, Egil Nordengen og Einar Evensen. Hun jobbet også i mange år med landbruksstoff i avisa, og var i den forbindelse i kontakt med mangt et gårdsbruk i Varteig. – Jeg hadde gjennom hele min yrkesaktive tid en forkjærlighet for Varteig. Nå er det først og fremst noen gode sopp- og tyttebærsteder i bygda som lokker, sier hun.

Børres Reparasjon & Service

Alt i pumper og

hydraulikk.

TLF: 92 64 30 34

AutoMester®

DinBilservice

www.dinbilservice.automester.no

Hundre år gammelt avisstoff

Avisa Glommen var fortsatt den av Sarpsborgs aviser som hadde mest stoff fra Varteig. I 1920 var bygda eller vartinger omtalt i 99 artikler eller leserinnlegg. På slutten av året var Niels Tomtes død, begravelse og minneord nevnt i seks avisutgaver. Ellers var det mange og lange artikler fra herredstyremøtene der de enkelte representanters innlegg ble gjengitt nesten ordrett. Journalisten har også med bemerkninger om munterhet som ble vakt av noen av innleggene. Det skinner også gjennom at både journalistene og herredstyrets medlemmer hadde god innsikt i de lokale forhold og folks liv. Dessuten var små og store ulykker godt omtalt.

Stygt kjøreuheld

28. januar kunne avisa Glommen fortelle om den uheldige bonden Ola Sæves, Brenne som dro til Knatterud-mosen for å hente et lass torv. Da han skulle kjøre hjemover, veltet sleden slik at Sæves kom i klem mellom lasset og et av husene på myra. Heldigvis hadde han med seg en guttunge som straks løp til Knatterud for å hente hjelp. Det tok bortimot en halv time før de nådde tilbake. Da hadde alt Ole Thoreby kommet forbi og fått sett ulykken. Han hadde klart å få Sæves løs. Så det hele endte uten store skader.

Ingen ende på ulykker

12. april døde Hans Belsby, Kokkim-braaten (1884-1920) av *en hård kamp mot den snikende sykdom* tuberkulose. Han hadde da vært syk et års tid. Mannen etterlot seg kone og sju barn under konfirmasjonsalder. Kona var også smittet og lå *tilsynelatende håpløst syk* til sengs. Til overmål døde mannens yngre bror, Ole P. Belsby

(1894-1920) bare fire dager senere, også han av tuberkulose.

Slekt og venner hadde allerede samlet inn penger til å hjelpe familien, men det trengtes mer. Ole Hansen Bergby satte da inn et opprop i avisa der han oppfordret folk til å bidra med mer penger til støtte for den syke moren og hennes barn. Pengene kunne leveres i avisa eller til Bergby.

En kjek gut som tålte støiten godt

Men familien Belsbys ulykke stoppet ikke der. Den eldste sønnen, Thorstein (1906-1981), hadde fått tak i noen skytegreier som han tok med seg opp i skogen for å prøve. Han helte krutt ned i et rør fra en sykkelpumpe og tente på. Det førte til at røret eksploderte, og en splint traff gutten i øyet. Dr. Brettville Jensen kom i bil og undersøkte gutten og bestemte at han måtte til Sarpsborg sykehus så fort som mulig. Legen våget imidlertid ikke ta gutten med i bilen, for han var redd for at ristingen kunne gjøre skaden verre. Pasienten ble derfor

I mange tilfælde er det ikke så godt å utsette giftingen

Da herredstyret behandlet søknaden fra en ung pike om ettergivelse av skatt fordi hun skulle gifte seg, uttrykte en av representantene at *hun får heller utsætte med giftingen og så betale skatten*. Ordføreren svarte da: *Å, i mange tilfælde er det ikke så godt at utsætte med giftingen. Det har været sagt at noget slikt skulde være tilfældet her også.*

sendt med Krabben.

På sykehuset måtte man «ta ut» øyet, men andre alvorlige skader hadde han heldigvis ikke, står det i avisa.

Så viser historien at det bare gikk seks måneder før moren, Anna Magdalena Johannesdatter (1885-1920) også døde av tuberkulose, og de sju barna ble spredt rundt på gårdene i kretsen.

Syklist påkjørt av motorsykkel

28.10. kunne man lese om en ulykke der et motorisert kjøretøy var involvert. *Telegrafformand Rønnestrand kom i går ved 2-tiden på motorsykel etter bygdeveien ved Belsby. Sykkelen hadde tilhengervogn og der satt tannlege frk. Larsen.*

I en sving der veien bare var 3,5 m bred møtte de en syklist, Olaf Olsson, arbeider ved mekanisk verksted på Ise. Trolig ble Olsson skremt av motorsykkelen og kom borti kjøretøyet. Han ble da revet overende,

og motorsykkelen kjørte så over han.

Dr. Biørnstad ble tilkalt fra Sarpsborg. Han kunne konstatere at den uheldige syklisten både hadde brudd i lårbenet og skader i hånda. Rønnestrand hevdet at Olsson hadde skylda fordi han hadde veltet over motorsykkelen. Undersøkelser viste at motorsyklisten ikke hadde hatt for høy fart da uhellet skjedde, for han hadde klart å stoppe på 6 meter. Sporene i veien viste også at motorsykkelen hadde svingt så langt ut på siden som mulig. Avisen antyder at syklisten nok burde ha hoppet av sykkelen da han hørte motorsykkelen. Alle de tre involverte var i 20-årsalderen.

Brann med store konsekvenser

Ved 12-tida natten til 28. september brøt det ut brann i Varteig kraftstasjon ved Møllefossen på Ise. Lensmann Klungseth kalte sammen folk, og mange strømmet til for å hjelpe til med slokningsarbeidet. Avisen skriver:

Det ble en tøff start på livet for denne søskenflokken på seks fra Kokkimbråthen. De ble foreldreløse da eldstemann så vidt var konfirmert og den yngste bare var to år gammel. Dermed ble barneflokken splittet, idet søsknene fikk den videre oppveksten sin hos familiemedlemmer på ulike plasser Ovaskogs. Kanskje det var nettopp dette som gjorde at samholdet i søskenflokken forble veldig sterkt livet igjennom. Fra venstre ser vi Helga Glenne, Hjerdis Tomta, Margit Kopperud, Peder Grythe, Torstein Belsby og Agnes Berg da de var samlet for å feire 50-årsdagen til Hjerdis Tomta.. Foto: Ukjent Eier: Varteig Historielags fotoalbum

Ise Mølle var særdeles viktig for gårdbrukerne både i Varteig og omland for øvrig. Det gjaldt både for å få levert korn og for å få malt eget korn til mel. Derfor var det så viktig å berge mølla da kraftverket sto i full fyr. Dette bildet er fra 1961, da mølla fortsatt var en sentral virksomhet for landbruket i distriktet.

*Foto: Steinar Opstad
Eier: Varteig Historielags fotoalbum*

Det blev imidlertid snart klart at slukning kunde det ikke blive tale om, man måtte være glad om det lyktes å redde den gamle mølle som ligger noen meter fra kraftstationen og derfor var sterkt truet. Også de betydelige tømmeroplag som hører til Bergsland og Sikkeland var adskillig truet. De frammøtte klarte å begrense ilden slik at slokningsarbeidet berget verdier for 2-300.000 kr.

El.verksbygningen brant ned til grunnen på under 1 time, mens den gamle tremølla og tømmeret altså ble reddet. Konsekvensene av brannen ble likevel store for bygda i og med at strømmen ble borte. Og som avisen skriver: Vi står nå foran mørketiden og svært få har lampestel i orden. På forespørsel kan en herværende lampeforretning fortelle at det var 2 år siden de hadde ført brendere til parafinlamper, noe som skyldtes at tyskerne ikke har hatt messing til å lage dem av.

For det første ville en oppbygging av kraftstasjonen ta lang tid, for det andre regnet man med at Lindemann som eide mølla og kraftstasjonen ikke var interessert i å bygge nytt. Han hadde i flere år latt bygningen forfalle og hadde heller ikke forsikret den. Dessuten ville et nytt kraftverk pga

både varierende og for liten vannføring ikke kunne produsere nok kraft til å tilfredsstille framtidige behov. Det nedbrente verket hadde bare kunnet gi 25-30 hk.

Undersøkelsene etterpå viste at brannen startet pga en kortslutning i en ledning inne i kraftstasjonen. Taksten på skadene ble satt til kr 1000.

Brannen ble også omtalt i Aftenposten

29. september hadde avisa en artikkel om brannen på Ise der det bl.a. sto: *Nat til i gaar udbrød ildløs i Varteig kraftstation. Hele bygden blev øieblikkelig lagt i mørke.* Aftenposten kunne også fortelle at brannen hadde startet i dynamohuset. De nevnte videre det store tapet som eier P. Lindemann ville lide da bygget ikke var forsikret. Men de skrev ellers ikke noe om hvordan strømproblemene skulle løses.

Hvordan skaffe kraft til Varteig?

Arbeidet med å få tilstrekkelig kraft til bygda startet umiddelbart. Som straksløsning hadde man et møte med El.verksbestyrer Torp i Skjeberg for å be om å få kraft fra deres verk i Hagafossen. Det medførte at man

måtte krysse jernbanelinja med en kabel. Edvard A. Berby og Kristian O. Sikkeland dro to dager senere til Kristiania for å forhandle med jernbanebestyrelsen om dette. Hvis både Skjeberg el.verk og jernbanen var positive, ville lyset kunne være tilbake om 2-3 uker. Og det ble allerede dagen etter møtet med jernbanestyrelsen sendt søknad til departementet om tillatelse til å legge kabel.

Man undersøkte også mer varige løsninger gjennom å få til en avtale med A/S Hafslund om å få kraft derfra. Degernes kommune var i gang med å bygge kraftledning fra Hafslund, og Varteig håpet å kunne få koble seg på den.

Herredstyret behandlet forslag fra A/S Hafslund

Etter samtaler med A/S Hafslund om leveranse av tilstrekkelig kraft til hele bygda, fremmet kraftselskapet et forslag om at Hafslund ville bekoste en 5000 volts kabel fra kraftverket til ønsket sted i Varteig. Til gjengjeld skulle Hafslund få bygge ut ledningsnettets sitt uten å måtte gi vederlag til grunneierne. Dette forslaget fikk enstemmig tilslutning i kommunestyret som samtidig oppfordret berørte grunneiere til å gå med på forslaget.

En forventet utgift på 114.000

En av de store sakene i Herredstyret i 1920, var saken om utvidelse av skolekapasiteten og få ansatt lærerinner.

I møtet den 09.01. uttalte ordføreren at det var uheldig at Varteig hadde ventet så lenge med å bygge ut skolene i bygda da det var av aller største viktighet at bygda hadde en best mulig skole. Dessuten påpekte han at utbyggingen ville ha blitt mye billigere om man hadde gjort det for 5-6 år siden. Nå ville det bli store utgifter selv om

det var enkelt å få lån til skoler.

Østaskogs forelå det tegninger for ny skole på Sikkeland. Bygget var beregnet til 67.000 kr. Ovaskogs var det sterkt påkrevet å få mer plass. Der ville elevtallet øke allerede neste skoleår, og det var allerede flere elever enn læreren kunne overkomme. En beregning viste at bygget der var kalkulert til 30.000 kr. Neaskogs ville en utvidelse komme på 17.000 kr.

«Så konservative som Varteig er i skoleveien vet jeg ingen bygd på disse kanter som er»

Representanten Brenne beklaget først at han tok ordet for: *Det passer seg vel ikke for mig som er så ung i dette arbeidet å uttale mig, men ordføreren har jo bedt os si vor mening.* Det Brenne ville si, var at mange i bygda var imot utbygging. Han mente derfor at sakene burde oversendes kretsene til uttalelse. Dessuten håpet han det måtte være mulig å finne en billigere løsning. Representanten Spydevold var uenig i dette og hevdet at hvis kretsene skulle uttale seg, ville det både kunne skape problemer og forsinke saken. Bergby hevdet at det var kretspolitikken som var skyld i at skolen ble forsømt. Og hvis kretsene nå igjen stemte ned både bygging og ansettelse av lærerinne, hvor ville da kommunen stå. Han var derfor sterkt imot å sende saken over til kretsene.

Etter en lengre debatt der nesten alle var betenkt over de store utgiftene, ble det vedtatt at saken skulle sendes kretsene til uttalelse.

Flere av debattantene nevnte at skoleutgiftene kunne føre til høyere skatter, noe som ikke var ønskelig. De ble også stilt spørsmål om hva et evt. låneopptak ville koste kommunen. Ordfører svarte at lån kunne gis på 40 år med 6 % rente og 2 % avdrag, og det ville gi en utgift på 4-5000 kr årlig.

Dessuten ville fylket gi tilskudd på 50 % av kostnadene.

Planen var at det ved alle tre skolene skulle bygges slik at det ble to klasserom samt et sløydrom som vinterstid kunne brukes til gymnastikk. I tillegg måtte det sørges for bolig både til læreren og lærerinnen.

To dager senere kom et innlegg i Glommen der det ble fortalt at to kretser var for utbygging, mens en var imot, dvs at Neaskogs ville heller leie lokaler enn å bygge, for det ville bli billigere.

Da saken kom opp i skolestyret 1. februar, stemte flertallet for at det Østaskogs burde bygges på Klemsdalskolen, mens mindretallet ville ha nybygg på Sikkeland. Argumentet var at hvis Klemsdal ble valgt, kunne man beholde skolejorda på Skofteby.

Lærerinden vil avlaste mødrene som ellers har nok at gjøre

Det ble også debatt rundt forslaget om å ansette lærerinner. Her var det ikke først og fremst utgiftene som gjorde folk betenkte. Det var nemlig kommet signaler om at staten ville overta lærerlønningene om kort tid. Nordengen hevdet: *Fordelen av lærerinder blir ikke stor. Hvis det blir så at de små hos oss må gå annen hver dag, så blir det vanskelig med våre dårlige veier.*

Et argument for å ansette lærerinne, var at det ville avlaste mødrene som måtte ta jobben med å lære barna bokstaver og lesning, og det kunne

også hjelpe dem som «kom etter» fordi læreren ikke hadde tid til å hjelpe alle.

Varteigelevne står sig godt

Det ble etter hvert en ganske heftig debatt om elevene fra Varteig var dårligere enn de fra andre kommuner. Sersjant Bergerud mente at Varteigelevne sto seg godt. Han fikk støtte fra Sælid som nevnte som eksempel at en varting i Kristiania tjente over 10.000 kr i året. Dessuten hadde han hørt at elever som kom flyttende til Varteig, var dårligere enn elevene her. Da tok Bergsland ordet og sa: *Av mine børn har nogen gått i Rakkestad og nogen i Skjeberg og jeg er aldeles på det rene med at de lærte mer der end i Varteig fordi læreren her har så altfor mange børn.*

En stor satsing på skolen nå vil kunne ødelegge for forlengelse av Bergbyveien til Hasle

Fredag 23. april hadde lensmann Larsen et innlegg i avisa der han utdypet noe av det han hadde sagt på kretsmøtet. Han var redd noen kunne oppfatte at han var mot satsing på skolen, noe som var feil. Men han var betenkt over utgiftene, kommunens budsjett var allerede økt med 12.000 kr, og mente at en stor satsing på skolen nå i «disse dyrtider» kunne ødelegge både for satsingen på bedre veier og det å få mer elektrisk kraft til bygda. Som eksempel på nødvendig veiutbygging, nevnte han forlengelse av Bergbyveien fram til Hasle. Derfor ville

Skolejord

I en lov fra 1860 ble det bestemt at det til minst en av kommunens lærerposter skulle anskaffes lærerjord så stor at man minst kunne holde 2 kuer. Det førte til at det flere steder ble anskaffet jord ikke bare til en av lærerpostene, men til flere eller alle lærerne i bygda. Ofte ble lærerjorda også større enn det loven krevde.

For en lærer uten skolejord ble det gjerne ordnet slik at han fikk bi-jobb som kirkesanger. I Varteig gjaldt det læreren Neaskogs.

*Julius Olsen Bergsland (1867-1955) engasjerte seg sterkt i lokalsamfunnet. Han var blant annet medlem i herredstyret i 28 år, medlem av skolestyret, formann i elverkstyret, medlem av direksjonen i Varteig Sparebank og både takstmann og skjønnsmann.
Foto: Ukjent Eier: Varteig Historielags Fotosamling*

han utsette byggingen og heller satse på å leie lokaler. Han mente også at Østaskogs la for stor vekt på dette med jord til læreren. Han kjente til at noen lærere la så mye arbeid i egen dyrking at det gikk ut over skolegjerningen. På den andre siden visste han også om lærere som ikke brydde seg om jorddyrking slik at skolejorda nærmest ble liggende brakk.

Mulighetene for å leie rom både til skolen og til en lærerinne ble undersøkt. Østaskogs hadde man bare ett tilbud; Jørgen Sikkeland tilbød ett rom, men bare for ett år og under forutsetning av at det ble vedtatt å bygge ny skole Østaskogs. Ovaskogs kunne man få leie et «meget litet rum» i bryggerhuset hos Anders Kokkim. Neaskogs var det muligheter for å leie i kommunelokalet (Det nåværende museet).

Skolestyret hadde mot en stemme vedtatt en henstilling om å bygge i alle tre kretsene, enten samtidig eller fordelt over 2-3 år. Etter skolestyrets mening var de lokalene som var foreslått å leie, helt uegnet for undervisning.

Vore utsættelser har blit os svært dyre

I herredstyremøtet i mai, ble det

en heftig debatt om hvor man i så fall burde bygge først. Samtidig talte flere representanter for at saken burde utsettes til det ble bedre tider. Man håpet at tømmerprisene ville gå ned. Ja, representanten M. Bergerud mente sågar at ved å vente 2-3 år, ville man redusere utgiftene til det halve. Det bestred Bergsland (som ved siden av gårdsdriften drev stort med tømmer). Han mente at både materialprisene og arbeidslønningene ville øke i åra framover. Om det kom noen nedgang, ville det først bli om 8-10 år.

Etter en lang diskusjon med flere forslag, ble det foretatt en prøvovotering. Den ga ingen avklaring. Spydevold minnet da om at loven tvang kommunen til å gjøre noe med skolene.

Mathiesen hadde fremmet et forslag om at man bare vedtok å bygge Ovaskogs nå, og så an de andre kretsene til man fikk mer oversikt over de reelle kostnadene. Dette forslaget ble til slutt enstemmig vedtatt.

Det ble i et senere møte foreslått å kjøpe sekketømmer for å få ned prisen på materialer, og det ble satt ned en komite som skulle forhandle med Fredrikstad Tømmerdireksjon. Tilbudet fra Tømmerdireksjonen ble 40 kr tylftet for tømmer over 5 tomme og 20 kr for mindre dimensjoner. I tillegg kommer 2,40 kr pr tylft for opptaging. Det syntes representantene var en rimelig pris og anbudet på 60 tylfter ble da antatt.

28. august ble det inngått avtale med byggmester Fjeldbraaten om at han skulle stå for byggingen ved Ovaskogs skole.

Herredstyret på skogstur

Senere på høsten kom det forslag om å selge kommuneskogen ved Brenne for å få penger til skoleutbyggingen. Dette forslaget var mange imot, og flere hevdet at skogen ville stige i verdi om noen år, og da kunne man heller vurdere salg. O.H. Bergby mente at kommunen burde satse på å hugge og selge ved, noe han hadde hørt ble gjort i andre kommuner. Tømmer var det vel neppe mulig å hugge, for skogen hadde blitt hardt beskattet for få år siden. Da ordføreren nevnte at han var for dårlig kjent i Brenneskogen til å kunne si noe om skogens verdi, foreslo Nordengen at herredstyret tok seg en tur dit opp i julehelgen, og det ble vedtatt med den tilføyelsen at hvis det ble 1 alen snø, ble turen avlyst. To av representantene foreslo så at turen burde bli en kombinert spaser- og jakttur.

Flertall for lærerinner

Da det skulle stemmes over hvorvidt man skulle ansette lærerinner eller ei, ble ordførerens forslag om at man skulle ansette lærerinne i alle kretsene hvis det kunne skaffes lokale og hus til lærerinnen, vedtatt mot fire stemmer.

I et senere møte ble Sofie Sælid ansatt Neaskogs.

En politikølle ville virke preventivt

Lensmann Klungseth savnet en politikølle og ba om at kommunen kjøpte en slik til kr 9.00. Ordføreren bemerket i sakens anledning følgende: *Det har vært noe spektakkel ved Breidablikk ved enkelte anledninger, men når vedkommende får høre om denne kølle blir det vel bra kanskje.* Og dermed ble kjøpet enstemmig vedtatt.

Veiutbedringer

I september vedtok man enstemmig å kjøpe grustak ved Rogndalen for kr 150, og i oktobermøtet ble bevilgninger til veier avgjort. Følgende bakker skulle utbedres: Bergerudbakken, Vabakken, Bøveibakken, Bøbakken og bakken i svingen ved veikrysset til Furuholmen samt Kongsrudbakken. Arbeidet var beregnet til kr 4.650 totalt. Dette ble enstemmig vedtatt. Samtidig uttrykte herredstyret et håp om at flere ville bidra med gratis kjøring av sten og grus, noe som fikk Nordengen til å foreslå at arbeidet måtte gjøres på vinteren når folk ikke jobbet i lensa.

Veihastighet: Herredstyret vedtok under tvil at motoriserte kjøretøyer kunne få kjøre så fort som 15 km/t. Samtidig vedtok de å sende en henstilling til fylket om å sette opp varselskilt ved Kultorp, Brunsby og Belsby.

Vabakken nord for Bergerud-gårdene skulle utbedres. I 1920 var nok veien betydelig brattere her enn fylkesveien er i dag. Et vad er det samme som vadested og det passer jo her hvor bekken krysser veien.
Foto og eier: Solveig Rød

Ikke passende å velge en dame

I januarmøtet foretok herredstyret valg på medlemmer til en rekke utvalg og styrer. Mange av utvalgene kjenner vi igjen, men *Hesteutskrivingsutvalget* og *Synsforretning for geistlige embedsgaarde* finnes vel ikke i dag. Mange av de foreslåtte medlemmer ba om å bli fritatt pga alder eller arbeidsmengde, men nesten alle mannfolka bli likevel gjenvalgt enstemmig. Det eneste forslaget som skapte debatt, var forslaget om at Sofie Sælid burde bli medlem i *Kredssykekassens* styre. Men forslaget ble nedstemt da *man fandt det ikke riktig passende å sette en enslig dame ind blant de mange mend.*

Ligningen

Opplysninger om hva hver enkelt varting hadde av formue og inntekt og hva de skulle betale i skatt, var en «føljetong» som gikk over seks utgaver av avisa. Den viser at det i alt var 436

skatteyttere (mot 480 i 1913). Disse hadde en samlet formue på 3 611 640 kr (noe som var en fordobling fra 1913 da samlet formue var 1 847 180 kr). Kommunens skatteinntekt var på over 60 000 kr (en firedobling fra 1913). Den store økningen i skatteinntekt skyldtes ikke bare økte formuer og høyere lønninger, men også at kommunen hadde økt skatteøret fra 6,50 (1913) til 8.

Skattelistene var delt i 10 grupper, fra gårdbrukere via tjenere og hjemmeverende børn til dødsbo.

M. Larsen Smaaberg topper listen over formue med kr 104.900 fulgt av Julius Bergsland med kr 93.300. Larsen var da også den eneste som betalte over 1000 kr i skatt (kr 1004,20). I den andre enden av skatteyttere finner vi flere kvinner i gruppen tjenere, f.eks var Anna Sandbæk uten formue og skulle bare betale kr 10 i skatt.

I gruppen Handelsmend var det bare to skatteyttere: J.Andersen Furuholmen og Ole Haven Lundheim.

En «kjendis», (Museumsbestyrer) Fritzs Oskar Waldemar Karlsen var uformuende, men hadde en inntekt på kr 1.250 og utlignet skatt på kr 64.

Ellers viser ligningen at A/S Hafslund kraftverk betalte nesten kr 300 i skatt til Varteig. En annen utenbygds skatteytter var eieren av Ise Mølle, godseier Lindemann, som betalte litt over 200 kr i skatt til bygda.

Oline Eriksdatter Bergby (1842-1930) var fra Skofteby. Da hun ble enke, kjøpte hun gården Bergby søndre. Den ble senere overtatt av sønnen Anton, og Oline flyttet da til Solberg (Bergbyveien). Hun hadde i 1920 en formue på kr 4000, inntekt på kr 200 og utlignet skatt på kr 10,40.

Fotograf: Ukjent Eier: Solveig Rød

Solveig Rød

Kari Hagen forteller

Kari Hagen har levd i 95 år og har på den tida opplevd store endringer i samfunnet. Her kan du lese om minner fra en lykkelig barndom, om skolegang og arbeid, men også om problemer med nazistene. Hun husker godt og forteller levende om oppveksten på Haga og om jobber og utdanning.

Tippoldefaren var Eidsvollmann

Kari ble født i Asker i 1925. Foreldrene forpaktet da gården Nyhus. Moren, Martine (1895-1971) f. Gunnestad, var fra Sande i Vestfold. Karis far, Johan (1890-1967), var fra Eid gård i Asker.

Karis tippoldefar, Gullik Madsen Rød, var utsending til riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814. Da den nye grunnloven var renskrevet, var Gullik Madsen Rød en av de 15 som overrakte den til kong Christian Frederik. Etter dette ble Gullik en anerkjent mann i bygda, kjent bl.a. for å være både tale- og skrivefør, og han ble ansatt som forliksskommisjonær.

Flytting til Østfold

Da Kari var bare 6 måneder gammel, fikk faren jobb hos Molteberg på Foss gård, og Kari, foreldrene og den fem år eldre søsteren, Kirsten, flyttet til Skjeberg. Det viste seg raskt at boligen som fulgte med jobben, var både dårlig og trekkfull, så den lille familien måtte leie rom på Værn på Sandbakken. Denne gården var eid av frk Andersen (Hun var lege) og frk Fleischer (Hun var sykepleier). De hadde tidligere bodd i Amerika og var adventister. Familien Eid ble gode venner med damene, og lenge etter at Kari hadde flyttet til Ise, pleide Kari og Kirsten å sykle til Værn på søndagen for å hjelpe de to frøkene.

Da Kari var blitt ett år gammel, fikk faren jobb som gårdsbestyrer på Ise Brug (Haga Hoell), og familien flyttet så

Karis bestefar, Gunnestad, står ved siden av bautaen over Gullik Madsen Rød. Han var Karis tippoldefar og var medlem av riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814.

til huset Birkelund som lå ved siden av låven og fjøset på gården. På Haga (som er det navnet som brukes i dagligtale om stedet) hadde faren ansvaret for gårdsdriften, mens moren hadde ansvaret for fjøset.

Birkelund

Huset der Kari vokste opp, lå tett ved jernbanelinja ved siden av det som i dag er Soltun barnehage. I det store huset der barnehagen er nå, og i huset tvers over veien, bodde familiene Haga.

Birkelund var et to-etasjes hus, men 2. etasje var ikke innredet da Kari flyttet dit. Etter noen år fikk Martine ordnet det slik at det ble laget soverom i 2. etasje, og rommet nede kunne da brukes som stue. Moren fikk også ordnet det slik at stua ble tapetsert.

Kari forteller at «Da syntes jeg vi hadde fått det så fint».

Haga Hoell hadde et eget kraftverk i nedre Isefoss. Det ga strøm til verkstedene og alle husene. Men hver kveld ble strømmen «slått av», dvs det ble koblet slik at lampene nærmest bare glødet og ga et måneskinnsaktig lys.

Skolegang og barndom

Kari begynte på Ise skole da hun var sju år. I klassen hennes gikk det sju elever, bl.a. Gunvor Bergli (gift Johansen. Du kan lese mer om henne i Inga 2018), Else Bjørnstad (gift Theodorsen) og John Engen. Else flyttet i 2. klasse, men i godt voksen alder har Kari, Else og John funnet tilbake til hverandre, og de treffes flere ganger i året for å mimre om skolen og oppveksten på Ise.

I småskolen hadde Kari først en lærerinne som het frk. Eie, så kom frk. Gangestad, og i perioder var Sigrid Wevling (1896-1987) vikar. I storskolen var Anders Wevling (1896-1981) lærer. Kari likte seg godt på skolen. Hun sier at yndlingsfaget hennes var geografi, og hun minnes med glede sangtimene der Wevling spilte fiolin og sang sammen med elevene.

Det var bare en snau kilometer

å gå til skolen for Kari. Som oftest gikk hun gjennom «Hagaskauen» og over jernbanelinja i «Lerdær`n» der hun møtte venninna, Gunvor. Kari forteller at hun også kunne krysse jernbanen rett ved huset. Da gikk hun over «klyvestøtta» som ble brukt både av skoleunger og «værstekællæne» som bodde i Furulund og utover mot skolen. Men da måtte hun alltid passe på at banevokter Edwardsen ikke kom kjørende på dresinen og fikk se henne. Kari syntes han så morsk ut og var litt redd for han.

Lek og arbeid

Selv om både Kari og Kirsten måtte hjelpe til både i fjøset og på jorda, ble det også tid til lek og moro. Ofte lekte hun med Haga-ungene, spesielt med Astrid som var to år eldre. Men det hendte også at hun ble bedt om å komme inn og leke med noen av guttene hvis de var syke og ikke kunne være ute. (Les mer om familien Haga annet sted i dette heftet).

Selv om det på 1920- og -30-tallet var stor forskjell på eiere og arbeidere, følte Kari at familien Haga alltid tok godt imot dem, og de ble f.eks. bedt i bursdager. Da Nils Erik (1930-2020) fylte fem år, var Kari i bursdagen hans,

Karis 10 års fødselsdag.

Bak ser vi Hjordis Løkkebråten og søster Kirsten. Foran Gunvor Bergli, Solveig Løkkebråten og Kari.

Fotograf: Ukjent Eier: Kari Hagen

Kirsten og Kari skulle ut og reise. Kirsten skulle være med sangkor til Tønsberg og Kari skulle reise alene fra Skoppum til Sande.

«Jeg var kjempeglad» sier Kari.

Fotograf: Ukjent Eier: Kari Hagen

inne på stasjonen, ruslet hesten pent tilbake til stallen på egenhånd.

Kuene fikk godt stell

Martine Eid var oppe i 5-tida hver morgen for å gå i fjøset. Hun sopte først rent, så melket hun og matet kuene, før hun gikk inn og laget frokost til familien. På kvelden gjentok det samme seg før de kunne spise kveldsmat. Fjøs gulvet og forgangen var bygget av treplanker, og en gang i måneden lå moren på knærne og skurte rent hele forgangen. Til jul pleide hun å henge opp et lite tre i taket over forgangen. På julekvelden ga hun hvert av dyra en ekstra neve før mens hun sa: *«Et væl og trivs væl - i kveld er det julekvelden»*.

Hver kveld kom tjenestejentene fra Haga-husene for å hente melk, og en gang i måneden kom fjøskontrolløren. Han tok prøver av melka og undersøkte både før og fjøs. Men det var aldri noe å klage på i deres fjøs. Tjenestejentene pleide å gjøre seg ekstra ærend til fjøset når de visste at kontrolløren skulle komme, for han var en ung, kjekk mann.

De hadde som regel 10 kuer pluss noen kviger og kalver, og Kari forteller at da hun var liten, trodde hun at det var de som eide kuene. Faren hadde tre hester som han brukte på jorda. I onnetidene hadde han gjerne et par mann til å hjelpe seg, ellers gjorde han det meste selv. Kari husker også godt at Nils Erik Haga helt fra han var liten, var interessert i arbeidet på gården. Både faren hans, onklene og søskenbarna var mest opptatt av det som skjedde på fabrikk, men lille

og der fikk hun for første gang smake brus.

Til jul kom nok forskjellene mer fram. Kari og Kirsten fikk to pakker hver. Gaven fra foreldrene inneholdt gjerne et klesplagg eller noe annet de trengte. Den andre gaven som de fikk, kom fra tjenestejentene hos Haga-familiene. Astrid Haga kunne få både 12 og 15 pakker, men Kari kan ikke huske at hun var misunnelig på det.

Glad i dyr

Kua Lundlin og hesten Blakken er noen av dyra Kari minnes med glede. Hun var svært glad i dyra på gården og likte seg i fjøset. Lundlin fikk navnet sitt fordi den var kjøpt fra Lava Lunde. Da gamlehesten døde, fikk Kari være med faren til slakter Skjøren i Sarpsborg. Der kjøpte de en hest som ble kalt Blakken pga farven. Da de kjørte hjemover, travet Blakken ved siden av vogna, og Kari sier at hun tenkte at den var så pen. Blakken var også veldig klok, mener Kari, for når Øivind Fløviken, som kjørte ferdigproduserte redskaper fra Haga Hoell til Ise stasjon, en gang ble lenge

*Kari Hagen med foreldrene,
Martine og Johan Eid, utenfor sin
bolig Birkelunden.
Fotograf: Ukjent
Eier: Kari Hagen*

Nils Erik likte best å gå bak Eid og hestene når det skulle pløyes, harves eller sås.

Faren hadde en bok der han hver kveld skrev ned hva som var blitt gjort på gården. Den ble levert til Hagenene på "Værste" slik at de kunne være orientert.

Hyggelige kveldsritualer

Når moren hadde servert kveldsmaten og ryddet opp, pleide hun å sette seg på krakken med Kari på den ene siden og Kirsten på den andre. Og så leste hun høyt for dem. Når jentene hadde lagt seg, tok hun ofte fram symaskinen og satte seg til å sy filledokker av stoffrester hun selv hadde eller hadde fått av folk. Disse filledokkene sørget for en liten ekstrainntekt som moren tok godt vare på slik at jentene skulle få en utdannelse. Martine hadde selv gått på Middelskolen, og hun mente at jenter også burde få skolegang. Moren sydde også tøy til jentene, men da de kom i konfirmasjonsalderen, sluttet hun med det, for hun syntes klærne ble for "hjemmesydd".

Kari forteller også at når skomaker

Hasselgren kom innom for å prate med faren, pleide han å fortelle spøkelseshistorier, noe som var både spennende og litt skremmende.

Det var også andre mannfolk som stakk innom, og noen av dem kunne ha med brennevin. Det skapte dårlig stemning, og heldigvis ble det helt slutt på disse besøkene da foreldrene ble medlemmer i menigheten på Betel.

"Vørstekællæne"

Et annet barndomsminne er at de ble opplært til å neie og hilse pent når de møtte voksne. På Haga Hoell jobbet det 50-60 mann, og Kari husker godt at hvis de var ute i veien når arbeidstida sluttet kl 17, og arbeiderne gikk hjem, kunne det bli mange "kniks" før alle hadde passert.

*Ungdomsbilde av Kari Hagen.
Fotograf: Ukjent
Eier: Kari Hagen*

Arbeiderne hadde en times mat-pause midt på dagen, og da var det mange som gikk hjem for å spise. Det var en sirene som tuta både ved arbeidstidas begynnelse og slutt og ved matpausa.

Konfirmasjonen måtte utsettes

Da Kari gikk i 7. klasse, dro de på skoletur til Lillehammer for å besøke Maihaugen. Elevene overnattet i telt uten gulv. En av nettene ble det et forferdelig uvær med mye regn. Vannet rant da inn i teltet der Kari lå med den ene siden av ansiktet ned mot den våte, kalde jorda, og det førte til at hun fikk dobbeltsidig ørebetennelse som medførte døvhets på det ene øret, noe hun fortsatt sliter med. I tillegg fikk hun betennelse i halve ansiktet. Hun fikk derfor ikke deltatt på flere av timene som forberedte konfirmasjonen. Presten sa derfor at hun måtte vente til neste år for å kunne konfirmeres. Det syntes Kari var leit, men verre var det at betennelsen førte til at en nerve ble lammet og hun ble skjev i ansiktet. Ut på høsten måtte Kari opereres. Heldigvis gikk det bra, og lammelsen ga seg. Og neste år fikk hun stå til konfirmasjon.

Da Kari ble arrestert

Søsteren, Kirsten, gikk på handelsskolen og ble kontordame. Det hadde Kari også lyst til. Hun begynte derfor på Kobberstads Handelsskole i Sarpsborg. Der likte hun seg godt og gledet seg til timene. Men dette var under krigen, og Kobberstad var medlem i NS, så det kom snart brev fra Hjemmefronten som oppfordret henne til å slutte på skolen. Det gjorde Kari, men med tungt hjerte.

Noen uker etter da Kari jobbet på jordet hjemme, kom en lensmannsbetjent fra Skjeberg. Han hadde en arrestordre på Kari, og hun måtte bli med til Sarpsborg der hun tilbrakte natta i fengselet. Neste dag ble hun, og andre elever som hadde sluttet på Kobberstads skole, framstilt for politimesteren for å forklare hvorfor de hadde sluttet på handelsskolen. Heldigvis hadde elevene rukket å samrø seg. De svarte derfor at grunnen til at de hadde sluttet, var at Kobberstad var «ruset» og ikke ga god undervisning. Dermed ble de sluppet fri.

Etter krigen ble Kari innkalt som vitne i rettssaken mot Kobberstad. Hun prøvde å slippe unna, men måtte møte opp. Kari forteller at hun syntes

*7. mai 1945, hele Risum-flokken skulle til byen for å feire. Alle fikk skyss med en lastebil.
Fotograf: Ukjent
Eier: Kari Hagen*

at Kobberstad var en flink lærer. Derfor sa hun bare pent om han i vitnemålet sitt.

Da freden kom

Kari jobbet litt på Ise Meieri før hun sommeren 1944 fikk jobb i gartneriet hos Thv. Moen på Borgenhaugen. Året etter begynte hun å jobbe i hagen på Risum Husmorskole. Der var hun da freden kom i mai 1945. Et kjært minne er da alle elever og ansatte kunne samle seg rundt flaggstanga og heise det norske flagget igjen etter fem lange år. På ettermiddagen fikk alle fri for å dra ned til Halden for å delta i feiringa der. På vei ned bakkene, ble flere av jentene plukket opp av en lastebil som kjørte dem gjennom hovedgata.

Ny utdanningsvei

Kari fant ut at hun likte å jobbe med planter og vekster, så våren 1946 begynte hun på et 1-årig kurs på Vea Hagebruksskole på Ringsaker. De var 20 elever på årskurset, bare jenter. Der trivdes hun godt og fikk venner, og en av dem har hun fortsatt kontakt med. Litt lenger sør lå Jønsberg Landbruksskole som bare hadde mannlige elever. En gang i året ble jentene på Vea invitert til Jønsberg på fest. Disse festene førte ofte til forelskelser og giftemål, men Kari fant ingen hun likte og fortsatte å være fri og frank.

I arbeid som gartner

Etter at Kari var ferdig på Vea, fikk hun jobb på Slemdal. Der hadde hun ansvaret for stell av sju villahager som tilhørte direktører og rikfolk i området. Etterpå begynte hun i Oksenøen gartneri. Der dyrket de nelliker og roser, og Kari fikk jobben med å bunte blomster og ta i mot bestillinger fra butikker i Oslo-distriktet.

Neste arbeidsplass ble Wankels gartneri på Kambo. Der dyrket de

agurker, tomater og meloner i store drivhus. Inni drivhusene var det nærmest tropevarme, og Kari mener at det var tida der som gjorde at hun den dag i dag liker å ha det godt og varmt inne.

Ekteskap og flytting

Kari traff etter hvert Sverre Hagen (1912-1995) fra Ringeby. Da de traff hverandre, jobbet han på et arkitektkontor i Oslo. De giftet seg i 1951. Egentlig hadde de planlagt å bygge hus på Langhus der de fikk tomt, men fordi ingen av dem hadde hjemstavnrett i kommunen, fikk de ikke byggetillatelse.

Resultatet ble at de kjøpte et lite hus på Ise (Haganesveien 4) og flyttet dit. Huset ble senere bygget på i to omganger. Siste gangen var da Karis

*Kari Hagen nyter i dag sitt otium på Valaskjold bo- og omsorgsenter.
Foto: Marit Finnestad Eier: Jorun Hagen*

mor, Martine, som var blitt enke året før, flyttet til dem.

I Haganesveien vokste de to døtrene, Inga Marie født 1951 og Jorun født 1958, opp. Sverre jobbet i flere år på anlegg, og Kari var derfor mye alene med jentene. Da de ble større, tok hun seg småjobber som vaskehjelp o.l. Og da moren et år brøt lårhalsen, var det Kari som syklet til Haga morgen og kveld for å stelle fjøset. Da kuene ble solgt og jorda leid bort, fikk hun spørsmål fra de to Haga-søstrene, Ragnhild gift Slorer og Petra gift Asbjørnsen, om ikke hun kunne komme til byen og hjelpe til med husvask og annet en gang i uka. Kari sa ja til det. Egentlig skulle ordningen bare være midlertidig, men hun fortsatte med dette i over 20 år.

Ferieturer til Sande og Ringebu

Sverre bygde hytte på Nordstulen på Ringebu, og familien dro dit i alle ferier. Hytta er nå overtatt av ett av Karis barnebarn. I de senere årene har Kari hvert år tatt turen til Sande for å besøke moras hjemsted og hilse på slektninger. Kari forteller at det nå ikke er noe problem å ta en tur til Sande. Annerledes var det da hun var liten og hun, mora og søsteren dro på det årlige besøket til Gunnestad gård.

Da måtte de først ta buss fra Ise til Sarpsborg, så var det tog til Moss der de gikk over på ferga til Horten. På den andre siden var det inn på toget igjen til Skoppum. Der måtte de bytte tog for å komme til Sande der de ble hentet på stasjonen. Selv om de dro hjemmefra tidlig på morgenen, var de ikke framme før langt ut på dagen. Men sier Kari, vi tenkte aldri på at reisen var lang eller slitsom, vi bare gledet oss til å besøke bestemor og bestefar og treffe resten av familien.

Det er godt å bo på Valaskjold

Kari ble enke i 1995, men fortsatte å bo i Haganesveien til hun var 86 år. Da flyttet hun til et koselig rom på Vartun. Dessverre ble Vartun lagt ned, og det var med tungt hjerte Kari ble med på flyttelasset til Valaskjold der hun har en liten leilighet med utsikt over Tunejordet. Og selv om hun av og til savner Vartun, trives hun godt på Valaskjold. Bena har blitt dårligere med årene, og de lange sykkelturene hun var så glad i, er for lengst historie, men hodet er krystallklart. Hun deltar i flere av aktivitetene som tilbys på eldresenteret. Dessuten stikker både familie og venner innom, sier hun med et smil.

Kontakt oss:

E-post:

reid-sko@online.no

Hovednummer:

957 86 800

Besøks- og postadresse:

Bodalsv 60

1743 KLAVESTADHAUGEN

Ise Brug

Ise-elva danner på sin vei fra Isesjøen til Nipa tre fosser som offisielt heter Øvre, Midtre og Nedre Isefoss. I dagligtale brukes like gjerne navnene Håkafossen, Møllefossen og Hagafossen. Vannkrafta i disse fossefallene ble i flere århundrer utnyttet til drift av møller, kverner, vadmelsstamp og kraftverk. Og virksomhetene som har vært drevet ved fossefallene, har således gitt de lokale navnene.

Saga og «kjerraten» nedenfor Hagafossen. I bakgrunnen til venstre ses våningshusene og en av lagerbygningene. Bildet er tatt i 1890-åra.

Fotograf: Ukjent. Eier av bildet: Hans Erik Groven.

I denne artikkelen kan du lese om virksomheten ved Hagafossen og noe av det som i første rekke gjorde Ise til et industrisentrum på 1900-tallet. Ise Brug/Brug er det offisielle navnet på eiendommen som i dagligtale kalles Haga. Men la oss begynne med historien før Haga-navnet kom i bruk.

«De tvende sager ved Isefossen»

På 1700-tallet var det plankeadelen i Fredrikstad som forpaktet Ise Brug fra eieren av Hafslundgodset. På begynnelsen av 1700-tallet var det stor trelasteksport fra Fredrikstad, og det var derfor stort behov for trelast fra områdene lenger inn i fylket. Mye av dette kom fra sagene ved Sarpefossen, men under den store nordiske krigen (1700-1721) ble mange av sagene ved Sarpefossen ødelagt, og trelast ble

stjålet. Det ble derfor også bygd sager andre steder, bl.a ved Ise.

De store stenpilarene som fortsatt står i Hagafossen, er rester etter sagbruksvirksomheten som var der. I alt skal det ha vært to eller tre sager, og den siste av dem var i bruk helt fram til 1906.

Da gården i 1843 ble solgt fra statsråd Rozenkrants dødsbo, benevnes den Isefossen eller De to østre Ise sager. Senere ble navnet Ise Brug (Ise Brug). Det var tre eiere/firmaer som kjøpte Ise Brug i 1843: A. Grønning & Company, Johannes Heftye og Søn og Jacob Meyer. Disse tre hadde alle tilknytning til Hafslundgodset, og noen av dem drev både trelast- og bankierforretninger. 1846 solgte de til Th. Johansen som i 1853 solgte gården til Stener Rosenberg. Han solgte i

1870 til Anders Isaksen. I 1876 ble det registrert et auksjonsskjøte til Erik Eriksen som året etter solgte til Lindseth & Co.

I folketellinga i 1865 ser det ut til at plassen som kaltes Isefossen, er ubebygd. Ti år senere er det reist et hus ved fossen, og der bor August Borgeresen f. 1851 i Skjeberg og hans kone Bolette Elisabeth Hansdatter f. 1845 i Varteig. August står oppført som leietager, og han er møller ved Ise Brug.

Familien Haga tar over

Brødrene Hans Kristian og Johan Petter Haga og Edvard Hoell kjøpte Ise Bruk i 1878. De var alle tre utdannet ingeniører, og planen var å starte produksjon av landbruksmaskiner. Bedriften startet opp i 1879, og den første tiden var det bare seks ansatte inklusive de tre eierne. Produksjonen og arbeidsstokken vokste jamt i årene etter, og Haga Hoell & co var på begynnelsen av 1900-tallet landets største produsent av landbruksredskap. I en reportasje i Sarpsborg Arbeiderblad i 1936 skriver journalist KAR-WER følgende:

Det var sannsynligvis på en bytur at Eidsbergguttene Joh. og Hans Haga og

Herlandgutten Edvard Hoell oppdaget at Iseelva gjorde et lite viltert kast på sig nedenfor der møllen lå. Og som nyutdannede ingeniører med forståelse av vannkraftens verdi, ga de seg i kast med opgaven å skape landets første fabrikk for landbruksmaskiner.

Lenger ned i artikkelen skriver journalisten at det på Ise Bruk vokste fram en anselig bedrift med artikler som er kjent og i bruk over hele landet. Han forteller også at de tre grunnleggerne var utdannet ved Horten Tekniske skole, og at de hadde hatt praksis i utlandet, særlig i Sverige. Videre skriver han: «*Hans Haga var også en tid ansatt ved Borregaard. Edv. Hoell fratrådte etter kort tid og satte kursen for Amerika, og siden har ingen hørt noe fra ham. Det har gått ord om at han begynte en finere verktøifabrikk i Chicago, men ingen vet noe med sikkerhet.*»

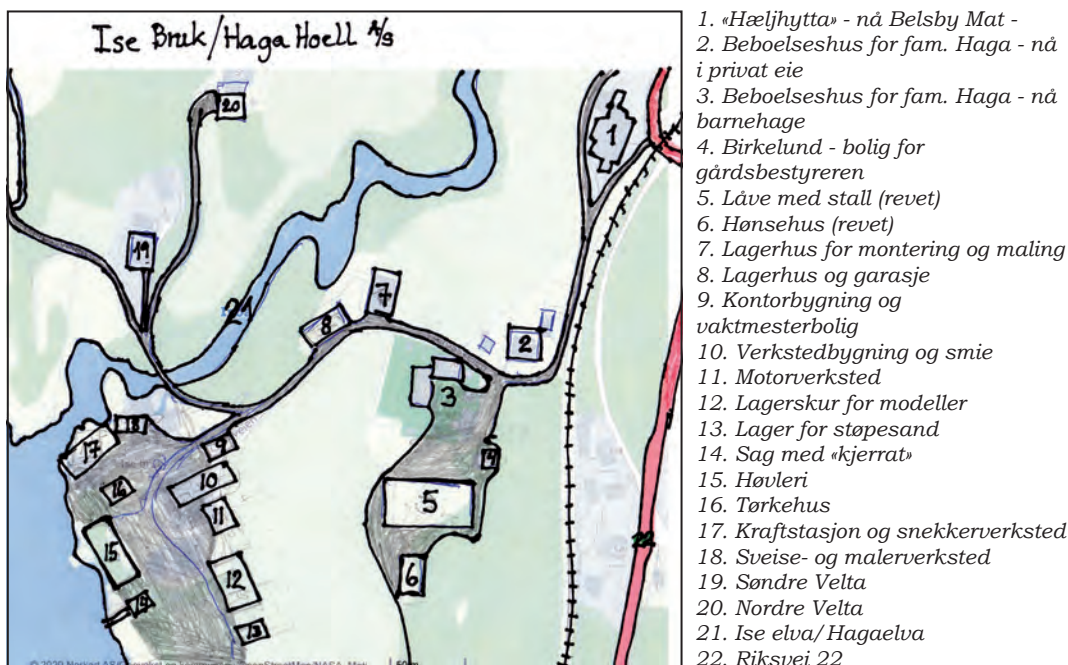
Med flere ben å stå på

De første årene drev familien Haga også et sagbruk og gårdsbruket ved siden av fabrikkdriften slik at man hadde noe å falle tilbake på hvis fabrikken gikk dårlig. Men etterspørselen og avsetningen økte slik at produksjonsanlegget måtte påbygges

og utvides. Det ble først bygd turbinanlegg, og i 1908 måtte man foreta en betydelig utvidelse

Tunet på Ise Bruk med de to våningshusene. Huset til venstre er senere påbygd med en etasje. Bildet er tatt ca 1902 i forbindelse med Peder Hagas konfirmasjon. Fotograf: Ukjent. Eier: Ellen Haga

av verkstedbygningen, og støperiet ble erstattet av et nytt og moderne anlegg.

Da sagbruket og høvleriet ble herjet av brann i 1910, ble det også her utvidelser under gjenoppbyggingen. Utvidelsene førte til at arbeidsstokken måtte økes, og i 1914 hadde fabrikken 86 ansatte. Senere ble det investert i mer moderne maskiner, og behovet for arbeidskraft sank slik at i 1936 var det 50 ansatte som tjente i snitt 48 kr i uka.

Mange produkter av høy kvalitet

På journalistens spørsmål om hva som produseres, svarer Hans Haga: «Harver av mange slag; rulleharver, fjærharver, ugressharver og spaknivharver. Videre lager vi hestehakker, ploger, sleperiver, heiseapparater, donkraft, potetopptagere, treskemaskiner, kornrensemaskiner, torriviere, sagbruksmaskiner osv.»

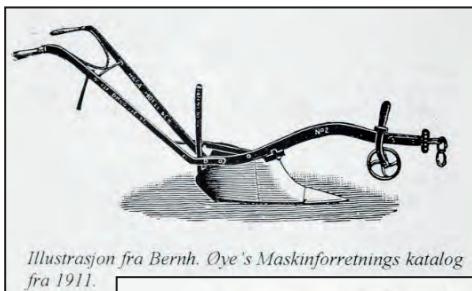
I 1930 fikk bedriften både sølv- og bronsemedalje for sine produkter på den store industriutstillingen i Sarpsborg

Etter krigen begynte A/S Haga Hoell også å lage motorer som kunne brukes til remdrift av maskiner. Fabrikken produserte i alt ca 400 bensinmotorer med fra 2 3/4 hk til 16 hk kraft. Videre produserte de kraner som kunne løfte opp til 50 tonn. Støperiet leverte også flere tonn gods til Borregaard.

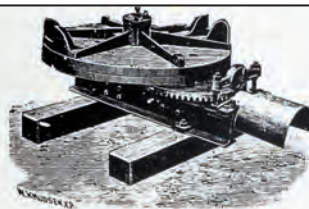
Etter krigen kom det hydrauliske system for fullt på traktorer og redskaper. Haga Hoell satset ikke på dette, men fortsatte med hesteredskaper. Driften ble da gradvis mindre, og i 1968 valgte eierne å avvikle.

Gårdsdriften gikk parallelt med fabrikken

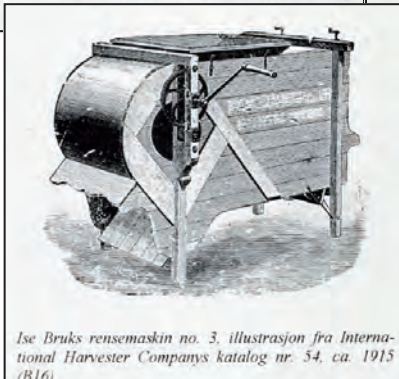
Ise Bruk er i Norske Gårdsbruks utgave fra 1964 oppgitt å ha 114 mål jord og 440 da produktiv skog. Familien Haga ansatte etter noen år en gårdsbestyrer som tok seg av selve gårdsbruket (På side 29 i dette heftet kan du lese mer om Martine og Johan Eid som styrte gården i nesten 30

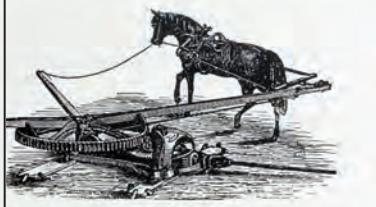
Illustrasjon fra Bernh. Øye's Maskinforretnings katalog fra 1911.

Hestevandring fra Ise Bruk, illustrasjon fra International Harvester Company's katalog nr. 54, ca. 1915.

Ise Bruks resemaskin no. 3, illustrasjon fra International Harvester Company's katalog nr. 54, ca. 1915 (B16)

Tegninger av Ise Bruks produkter som de er vist i salgskataloger.

år). Fra 1958 ble jorden forpaktet av Gunnar Berg på Isetorp, eller som det står i kontrakten: «Den dyrkede mark unntatt frukt- og kjøkkenhage».

På begynnelsen av 70-tallet ble det inngått avtale med Ole K. Feet og hans firma om at de skulle kjøpe hele Ise Bruk. Etter flere runder i jordskifteretten endte det med at Feet ikke fikk konsesjon på den dyrkbare jorda, og den ble da etter hvert solgt til Gunnar Berg. Feet beholdt noen områder på

Skjebergssiden, bl.a Kjerringbråten og områder utover mot Hevingen. Noe av dette ble siden kjøpt av Skjeberg kommune eller overtatt av de som hadde bygd hus på Haga-grunn. I dag eier Feets sønner gjennom et holdingselskap ca 30 mål av den tidligere Ise Bruk-eiendommen. Det er et lite område ved barnehagen og et stykke nær Kampenes.

Fallrettigheter

Til Ise Bruk hørte også rettighetene til å utnytte vannet i Iseelva, og flere ganger både på 1800- og 1900-tallet er det tinglyst avtaler om regulering av vannstanden i Iseesjø, i lukene ved

Våningshusene og låven til høyre sett fra Velta. Nede ved Iseelva ses ett av lagerhusene som hørte til A/S Haga Hoell. Årstall: Ukjent
Fotograf: Ukjent.
Eier: Ellen Haga

Karsten Werner (KAR-WER)

Journalisten som besøkte Ise i 1936, het Karsten Werner (1904-1974).

Som ansatt i Sarpsborg Arbeiderblad den gangen, var han selvfølgelig medlem av Arbeiderpartiet. Han var også aktiv i Arbeidernes Lytterforening (ALF) i Sarpsborg som ble stiftet i 1935. Werner satt i det første styret og deltok ivrig på medlemsmøtene.

Faksimile fra avisartikkelen fra 1936

Karsten Werner var opprinnelig fra Oslo, og i hans beskrivelse av besøket på Ise skinner det klart gjennom at han føler seg «på bondelandet», og han omtaler stedet som «ravnkrok», selv om han motvillig lar seg imponere av firmaer og forretninger på stedet. Han har også en del negative kommentarer om Ise-folks innstilling til Arbeiderpartiet og fagforeninger, og skriver: *Faglig og politisk har storparten dannet seg en mentalitet som meget ligner den kjerringa mot strømmen hadde.* Videre skriver han som overskrift *En arbeidssom og nøisom – men innesluttet befolkning med små politiske og faglige interesser.*

Karsten Werner jobbet ikke i sa-avisa etter krigen, og han flyttet tilbake til Oslo og ble begravd på Nordre gravlund.

Håkafoss og ved Hafslund Kraftverk med det formål å sikre nok vannføring til sager og senere til kraftproduksjon. I 1939 fikk A/S Haga Hoell en erstatning på kr 84.500 fra eierne av Sarpefossen for at de kunne demme opp til noe som kalles kote 23.

I 1896 anla Haga Hoell et privat kraftverk ved Nedre Isefoss. Verket ga strøm til maskinene på fabrikken, og til belysning i beboelseshusene. Bortsett fra Hafslund Hovedgård var dette et av de første stedene det ble lagt inn strøm i privatboliger. Kraftverket var i privat drift til 1913 da det

ble overtatt av Skjeberg El.verk som fortsatte med å produsere strøm til Haga-området. Bygningen står fortsatt, men kraftproduksjonen har for lengst opphørt.

I forbindelse med avviklingen av Haga-firmaet ble demningsrettighetene i Isesjø samt en slusebygning i 1969 solgt til Isesjø Grunneierforening.

Haga Hoell tok seg godt av arbeiderne sine.

Journalisten KAR-WER skriver i sin artikkel i 1936 at «Det er selvfølgelig umulig å danne sig noe inntrykk av

Brukseierne bidro til skolemuligheter

Eierne av Ise Bruk betalte skoleholderen i Borgen krets for å komme til Ise og holde skole ved Bruket i 2 ½ måned hvert år. Først i 1890 fikk Ise egen lærer. Skolen het da Næs skole og hadde 42 elever. Hans Haga var formann i det første Tilsynsutvalget, og han ble senere med i byggekomiteen som skulle skaffe lærerbolig. I 1898 sto både skolehus og lærerbolig ferdig på en tomt kretsen hadde fått av Anon Næs. Læreren på Ise fikk ikke skolejord, men fikk bi-jobben som kirkesanger, noe Ise-lærerne hadde fram til 1920. Ise skole ble lagt ned i 1966, og elevene ble overført til Hafslund.

Petra, Johan, Emilie og Nils Haga. Bildet er tatt 1899. Fotograf: Ukjent Eier: Ellen Haga

arbeidsforholdene på stedet etter en rask spasertur gjennom avdelingene. Det eneste vi merker oss er at de suksessive utvidelser har medført at ikke alt er samlet under ett tak. Fabrikken består av et helt kompleks av bygninger. Vaskeplass med håndkle og såpe til hver mann kunde vi ikke opdage noe sted og spiserummet for de 40 mann fikk vi heller ikke se. Vi antar at dette måtte være noe lite.»

Journalisten antyder vel dermed at ikke alt er på stell ved bedriften. Men det er nok ikke helt riktig, f.eks har han ikke fått med seg at de fleste arbeiderne bodde så nærme at de gikk hjem og spiste. Dessuten vet vi at bedriften bygde flere arbeiderboliger, og i 1942 oppgis det at de har 11 arbeiderboliger med i alt 17 leiligheter. I Varteig lå Nordre og Søndre Velta med 2 leiligheter på Søndre Velta. I Furulund var det 3 Haga-hus (Iseveien 520, 522 og 524). Tvers over rv 22, på snippen mellom riksveien og Verketveien lå det en liten arbeiderbolig (nå Verketveien 1), og lenger inn på Verketveien lå Nyhus (Verketveien 4) med 2 leiligheter. Jansberget (Jansbråtveien 2) hørte

også opprinnelig til Haga. Tomta der Ise Meieri ble bygd, var utleid fra Haga, og rett bak Meieriet lå en arbeiderbolig. Videre eide bedriften huset rett ved jernbaneovergangen (der Belsby Mat ble bygd). Ved siden av hovedhuset lå Birkelund som var bolig for gårdsbestyreren, og nede ved fossen var det en leilighet som ble kalt vaktmesterboligen.

Kort oversikt over familien Haga

Hans Christian (1851-1930) og Johan (1854-1927) var nr 2 og 3 i søskenflokket på gården Vestre Hauge (Haga). Foreldre var gårdmann Peder Evensen og hustru Petrine Maria

Peder Haga. (1888-1946) Fotograf: Chr. E. Larsen Eier: Ellen Haga

*Vi ser våningshusene etter at de ble påbygd. Til høyre ses Birkelund der familien Eid bodde.
Årstell: Ukjent, Fotograf: Ukjent.
Eier av bildet: Ellen Haga*

Olavsatter. Hans Christian giftet seg med Inger Braarød (1863-1948) mens Johan giftet seg med søsteren Emilie Braarød (1866-1952).

Hans Christian og Ingers barn:

Peder (1888-1946) og Martha (1890-1975).

Peder giftet seg med Martha Eriksen (1889-1975). De fikk barna Hans Christian (1920-1990), Astrid (1923-2013) og Nils Erik (1930-2012).

Hans Christian giftet seg med Ingebjørg (1920-2013) og de fikk datteren Kjersti.

Nils Erik giftet seg med Ingrid Braarød (1934-1999) og de fikk døtrene Liv Inger og Ellen Birgitte.

Johan og Emilies barn:

Petra (1891-1983), Nils (1896-1981) og Ragnhild (1901-1964).

Petra giftet seg med Einar Julius Asbjørnsen. De fikk barna Kari g.m Ole J. Randem, Albert g.m. Inger Hall og Aase g.m Johan Solberg.

Nils giftet seg med Haldis Skramstad (1889-1983). De fikk barna Hallstein og Johan Petter.

Ragnhild giftet seg med Henry Slorer. De fikk barna Ole og Elisabeth.

Fra familieeid bedrift til mange eiere og ulike bedrifter.

I 1969 kjøpte firmaet Nye Båtindustri AS tre parseller med påstående

bygninger kalt Fabrikktomten I og II samt Bengtebo for kr 307.000. Det 18 dekar store området lå nede ved fossen og innbefattet også den gamle kraftstasjonen. Firmaet holdt selv til i det gamle jernstøperiet. Det var 7-8 mann i arbeid med støping av plastbåter. Båtene var 17 fots Skår-lignende robåter med og uten skjerm. Tor Vatvedt som jobbet der, forteller at det ikke gikk særlig bra med produksjonen, og firmaet gikk konkurs bare etter noen måneders drift. Vatvedt forteller også at han og et par andre ansatte måtte ta støpte skrog som lønn før de sluttet.

Senere ble dette området kjøpt av Harald Johansen. Han drev Sarpsborg Træuldfabrikk og produserte treull i en av bygningene. En annen bygning var fra 1973 leid ut til LS Offset A/S som var eid av Clas Lindstrøm. De drev trykkeri og lagde bl.a. store to-sidige plakater til butikker. Etter brannen i 1976 flyttet denne bedriften til Tunejordet der de fortsatt driver. Bedriften hadde 6-7 ansatte. På 1980-tallet leide Ivar Berg lokaler på Haga. Han drev firmaet InterLakk. På midten av 1980-tallet drev Alf Andersen skraphandlervirksomhet på stedet. Det ble da en del avisskriverier om at utslitte bildekk ble brukt som oppfylling ned mot elva. Dette ble

påtalt av kommunale myndigheter pga brudd på forurensingsloven.

Det ble også forsøkt å starte produksjon av halmplater til bygningsindustrien i lokalene, men driften ble kort.

Fra staselig bolig til barnehage

Hovedhuset med de to fløyene (Isefossveien 20 og 22) ble i 1973 solgt til Anne Lise og Kay Langsholt og benevnes da Soltun. Dette ble også navnet da Dag Håkon Frantzen kjøpte eiendommen i 1997 og startet barnehage der. Soltun gårdsbarnehage ble i 2008 solgt til Jon Remme A/S og ble i 2017 overført til Remme Eiendom.

Nabohuset (Isefossveien 19) het opprinnelig Bengtebo og ble i 1995 solgt fra Sarpsborg Træuldfabrikk til Cato Olsen.

«Verdier for mange millioner opp i røyk»

Slik lød overskriften i Sarpsborg Arbeiderblad tirsdag 29. juni 1976.

Mandag 28. juni 1976 brant det på Haga. Bildet til venstre er tatt mens det brenner, bildet til høyre er tatt dagen etter. Fotograf og eier: Erling Bakken

Kvelden før fikk brannvesenet melding om brann på Haga. De rykket først ut bare med en bil og seks mann, men måtte raskt tilkalle forsterkninger. Flere frivillige fra Ise-området deltok også i slokningsarbeidet slik at det en periode var opp mot 50 mann i arbeid. Varmeutviklingen var enorm, og brannslangene som ble lagt ut fra evja, brant tvers av.

Brannen startet i bygningene nede ved fossen. Den kraftige vinden gjorde ikke bare slokningsarbeidet vanskelig, men førte også til at ilden spredde seg raskt. Det tok fyr både i låven og et uthus, men mannskapene klarte heldigvis å få slukket slik at både beboelseshusa og driftsbygningene på gården unngikk å bli flammenes rov.

I alt ble sju bygninger totalskadet i brannen, seks av dem var murhus, det siste var et lagerhus i tre. I alt ble 1200 kvm bygningsmasse og store mengder tømmer ødelagt. Eierne, Sarpsborg Treullfabrikk, mistet varer og maskiner for ca 2,5 mill kr. I tillegg

ble firmaet LS Offset skadelidende, mens de bygningene der KPS hadde lager, kom uskadd fra brannen.

Det tok 1½ døgn å få slukket brannen helt, og mange fra Ise gjorde en stor innsats ved å gå brannvakt time etter time. I dagene etterpå ble det gjort flere undersøkelser, bl.a. av Kripos for å fastslå brannårsaken, men det viste seg vanskelig å finne ut nøyaktig hva som hadde skjedd.

Treullfabrikken hadde planer om å bygge opp nye produksjonslokaler på Haga, men disse ble ikke realisert, og LS Offset flyttet altså til Tunejordet.

Brødrene Schau tar over.

I 1996 kjøpte Kai og Morten Schau området av Harald Johansen. De drev Schau Dykker- og Entreprenørservice AS og hadde lager og verksted der. Resten av bygningene leide de ut. Dykkerfirmaet ble solgt etter noen år, men brødrene har fortsatt å eie lokalene helt fram til nå.

Det var flere firmaer som leide deler av eiendommen. Martinsen Bygg lagde elementer til ferdighus og eksporterte mye til Tyskland. De drev fram til midten av 2000-tallet. Etterpå overtok Faktor Entreprenør og drev der 2-3 år før de bygde egen fabrikk på Rudskogen.

Fra 1999-2007 leide Sigbjørn Larsen og to andre den gamle kraftstasjonen. De drev bilverksted. Entreprenørfirmaet Reidar Skogen leide fra 2008-2019.

Dag Lindblad hadde en stund lager på området for sin nettbutikk som solgte barneutstyr. Han åpnet senere butikk i de gamle S-lagslokalene i Nordbyveien på Hafslundsøy.

Nå driver et mekanisk verksted i en av bygningene.

FRODE THORSEN

Malermester

Iseplassveien 27 ● 1730 Ise ● Tlf: 917 38 442 ● malerfrode@gmail.com

Prestedatterens sødmefylte brev til Roald Amundsen

Mens Frederik Sigismund Schiørn var prest i Varteig på 1870-tallet, kunne han refse både unge og eldre for deres vandel. Kanskje like greit at han ikke var klar over at datteren Kamilla noen år senere satt på pikeværelset og skrev sødmefylte brev til Roald Amundsen.

Kamilla Schiørn sendte sødmefylte brev til Roald Amundsen.

Eier: Follo Museum, MiA/privat samling.

Sofie Henriette Kamilla Schiørn var født 4. desember i 1868, mens faren var personellkapellan i Balestrand. Året etter kom prestefamilien til Varteig, og Kamilla fikk derfor mye av barndommen sin her i bygda.

Roald Amundsen var født på Tomta i Borge 16. juli i 1872, men var fortsatt bare spedbarnet da familien flyttet til Christiania og bosatte seg i Urani-enborgveien. Kamillas brev-venn skulle senere bli en av våre fremste polfarere.

Brevene fra Kamilla vitner om ungdommelig og veldig uskyldig kjærighet. Vi vet ikke noe om Roald Amundsens følelser for prestedatteren, men noe må det trolig ha vært ettersom han tok vare på brevene resten av sitt liv.

Farens strenge disiplin

Historien om Kamillas brev til Roald Amundsen må ses opp mot hennes fars strenge disiplin, både i prestegården og fra prekestolen. Schiørn underviste selv sine barn, og en eldre bror av Kamilla har uttalt at «vi lærte å «lere» en lexe om det så kostet noen tårer» (Joakim, født i 1857).

Schiørn utøvde kirketukt, idet han kunne nekte vartinger både adgang til nattverden og å være faddere om han mislikte deres levemåte. Ungdom dro til nabomenigheter for å bli konfirmert, og det samme gjorde flere når de skulle gifte seg – for å unngå prestens refs for utenomekteskapelig samkvem.

Dette får være bakteppet når vi ser nærmere på Kamillas brev til unggutten Roald Amundsen.

Roald Amundsen som ung gutt. Han skulle bli en av våre fremste polfarere.

Eier: Nasjonalbiblioteket.

Bilde av familien Schiørn, tatt i Holmestrand i 1892, 15 år etter at de forlot Varteig. Foran ser vi Frederik Sigismund og kona Sophie Henriette Camilla Schiørn. Bak fra venstre står de fem barna som vokste opp, Sofie Henriette Kamilla, Joakim, Fanny Marie Therese, Karl Theodor og Johan Ludvig. Foto: Ukjent. Eier: Varteig Historielags Fotosamling.

Kamillas sju brev

Det er sju brev fra Kamilla Schiørn til Roald Amundsen som er sikret for ettertiden. Ett brev er skrevet i Sarpsborg, de øvrige i Våle i Vestfold, der faren var prest. Kamilla var bare 15 år da hun 21. januar i 1884 postla det første bevarte brevet i Sarpsborg. Korrespondansen gikk over en to-års periode.

Roald Amundsen var tre og et halvt år yngre enn Kamilla, og var følgelig bare elleve og et halvt år da han fikk det første brevet. Det er vanskelig å si hva Kamilla la i brevene til sin unge venn, men de må ha betydd mye for Roald Amundsen, for han sparte på dem hele livet sitt.

Amundsen omkom jo under en redningsaksjon etter sin rival Umberto Nobile i juni 1928. Det antas at flyet han var om bord i havarte nær Bjørnøya. Dessverre finnes ikke brevene som unge Amundsen skrev til Kamilla.

*En av konvoluttene som Kamilla Schiørn brukte i korrespondansen med Roald Amundsen.
Eier: Follo Museum, MiA.*

Kongens bursdag

Brevet som Kamilla Schiørn skrev 21. januar i 1884, og som er det eldste av de sju bevarte brevene, åpner slik:

«Min kjære Roald!

Da jeg i dag har fri i anledning af vor høit elskede konges geburtsdag, vil jeg sende dig portrætet, som jeg lovede dig (...).

Vis ingen brevet, så er du sød, (hvilket du altid er) thi skriften er så styg!»

Kongen som hun henviser til, var for øvrig Oscar II, som denne dagen feiret sin 55 års-dag.

Et halvår senere, 14. juli 1884, skriver Kamilla et nytt brev, med noe mer inderlighet:

«Min kjære, kjære Roald!

Da du i morgen fylder dit tolvte aar, kan jeg ikke afholde mig fra at sende dig min hjerteligste gratulation i anledningen, og de kjærligste ønsker for den i taage indhyllede fremtid, samt bøn om, at du maa holde ligesaa meget af mig i det kommende aar, som jeg haaber du har gjort i det forsvundne aar!!!»

Ingenting er pent nok til dig

Det er for øvrig ikke bare brev som går fra Kamilla til Roald. Hun sender blant annet en hårlokk og en silkepung hvor hun har brodert en blomst på framsiden. Hårlokk og pung ligger i et brev hun skrev 25. januar i 1886:

«Kjære, kjære Roald!

Tusind, tusind tak min kjære Roald for dit morsomme brev, du kan tro jeg blev glad, thi jeg troede næsten, at naar du kom ind til Christiania, saa vilde du rent glemme mig, men det saa jeg jo nu, at du ikke havde gjort. Ser du jeg bruger det fine papir jeg fik af dig og du kan tro jeg er glad i det.»

Lenger ned i brevet skriver Kamilla Schiørn:

«Nu har jeg arbeidet silkepungen færdig til dig kjæreste Roald, og jeg haaber du ikke vil forsmåa den. Jeg synes forresten, at ingenting er pent nok til dig og saa er det med den ogsaa.»

Han ærtede mig med dig

Familiene Schiørn og Amundsen må ha hatt sosial omgang på denne tiden, for 17 år gamle Kamilla skriver:

«Du siger du begyndte at angre, at du havde reist med det samme toget gik og du kan nok vide jeg ogsaa syntes det var leit. Mjhre kom til Andersens to dage efter, og da kan du tro han ærtede mig med dig, men saa gav jeg ham ordentlig igjen, næsten ligesaa godt som du gjorde paa Hvidsten.»

En lokk av Kamilla Schiørns hår, som hun sendte til Roald Amundsen.

Eier: Follo Museum, MiA.

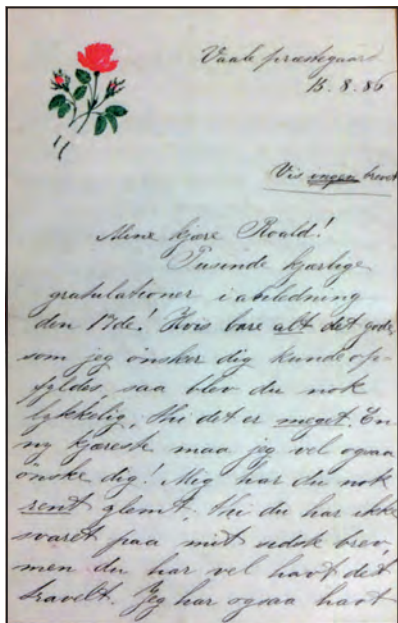

Silkepungen som Kamilla brodert til sin ungdomsflamme Roald Amundsen.

Eier: Follo Museum, MiA.

Og lenger ned i brevet:

«Tænk at du kanskje kommer til at reise til Holland til sommeren! Hvor det maa blive morsomt for dig. Kanske du inviterer mig med, tænk hvor hyggeligt vi to skulde have det. Nei dette er jo bare spøk. – Lev nu vel saa længe min egen kjære Roald og glem ikke ganske din venninde. Du maa endelig hilse dine forældre, fremfor alle din kjære mor, ogsaa dine brødre og Kristian maa du hilse, men vær selv kjærligst hilset fra din egen hengivne Kamilla.»

Et av de siste bevarte brevene fra Kamilla Schiørn, sendt i 1886. Det er tydelig at hun hadde ønsket større respons på brevene fra Roald Amundsen. Eier: Follo Museum, MiA.

jeg ogsaa tænkt: Nei Roald bryr sig vist ikke om det.»

Lenger ned i brevet skriver hun:

«Hvorledes lever din kjæreste Monna Heffermehl? Eller kanske hun ikke er din kjæreste, kanske du har faaet en ny? Du maa endelig fortælle mig det naar du skriver, du kan være sikker paa jeg skulde fortælle dig hvis jeg havde nogen kjæreste men det har jeg ikke. Nei min yndige Roald nu faar jeg nok slutte for i dag.

Leben sie wohe und heissen sie sol!!!!»

Kjøligere ordlyd

Vi vet jo ikke hva Kamilla la i brevene hun skrev til Roald, og hva unggutten svarte er ukjent. De siste brevene hennes er imidlertid utvilsomt skrevet i en annerledes tone.

Fra prestegården i Våle skriver hun i mai 1886:

«Skriv snart saa er du sød!

Min kjære Roald!

Nei nu er det nok rigtig længe siden jeg har skrevet til dig min egen Roald, men du er vel ikke saa glad i mine breve, at du er lei naar det er længe mellem hver gang du faar dem. Hver gang jeg har tænkt paa at skrive, har

Om du aldeles har glemt mig

Det siste bevarte brevet fra Kamilla er datert 15. august i 1886:

«Vis ingen brevet

Min kjære Roald!

Hvis bare alt det gode som jeg ønsker dig kunde opfyldes, saa blev du nok lykkelig, thi det er meget. En ny kjæreste maa jeg vel ogsaa ønske dig! Mig har du nok rent glemt, thi du har ikke svaret paa mit sidste brev, men du har vel hatt det travelt.»

Og senere i brevet:

«Naar du nu skriver maa du virkelig fortælle mig om du aldeles har glemt

Kamillas seks søsken

Sofie Henriette Kamilla Schiørn var nest yngst av en søskenflokk på sju. To brødre døde tidlig. Foreldre var Sophie Henriette Camilla Lieungh og Frederik Sigismund Schiørn. Sogneprest Schiørn hadde røtter fra Skjøren i Tune.

Barna var Johan Ludvig (utdannet seg som lege), Joakim (prest), Karl Theodor (døde to år gammel), Karl Theodor (oppkalt etter broren, ble adjunkt og overlærer), Otto Christian (døde i Varteig 10. mars i 1875, knappe 11 år gammel av giktfeber), Sofie Henriette Kamilla og Fanny Marie Therese (født i Varteig 14. august 1873, gårdbrukerkone i Vestfold).

Frederik Sigismund Schiørn døde for øvrig i Tønsberg 13. desember i 1908. Sophie Henriette Camilla døde 25. november året etter.

mig, du kan tro jeg har ikke glemt dig, dit fotografi staar i ramme paa mit skrivebord.»

Gårdbrukerkone

Vi vet ikke om korrespondansen mellom de to ungdommene opphørte med det noe såre brevet fra Kamilla i august 1886. Det er iallfall ingen flere brev som er bevart for ettertiden.

Hva skjedde så med prestedatteren som levde ni år i Varteig? Seks år etter det siste brevet til Roald Amundsen, giftet Kamilla Schiørn seg med Jørgen Reinhard Ellefsen. Han var gårdbruker i Våle, og sammen fikk de tre barn, Kamilla Sofie i 1893, Otto i 1895 og Gustav Johan i 1898. Ekteskapet ble imidlertid kortvarig, for Ellefsen døde i 1902.

Som enke giftet hun seg igjen med Fredrik Oluf Østerud, og de fikk barna Trygve i 1903 og Lilly i 1904.

Kamilla døde i Våle i Vestfold i 1952, 84 år gammel.

Schiørn – Amundsen

Ingen kan i dag si hvilken sosial omgang som familiene Schiørn og Amundsen hadde, eller når den oppsto. Familien til Roald Amundsen bodde i Oslo da Frederik Sigismund Schiørn var prest i Varteig. Det samme

var tilfellet de seks årene Schiørn var i Sarpsborg, før prestefamilien flyttet til Våle i Vestfold.

Det var imidlertid tette bånd mellom Roald Amundsen og hans onkel Carl på Vesten i Borge, og det sies at unge Roald ferierte hver sommer hos tante, onkel og søskenbarn i Borge. Den sosiale omgangen kan derfra ha oppstått mens Schiørn-familien var i Varteig.

I brevene henviser for øvrig Kamilla Schiørn til felles bekjente. Blant annet til Amalie, datter av Roald Amundsens eldre kusine Anna-Elisabeth. Og til Karen-Anna, en kusine av Roald som bodde på Vesten.

Roald Amundsen forble ugift

Vi vet heller ikke for sikkert hvilke følelser Kamilla Schiørn hadde for unge Roald Amundsen, selv om brevene kan tyde på at det for hennes del var mer enn bare vennskap i tenårene.

Vi vet imidlertid at Amundsen må ha satt pris på brevene, for de ble funnet i hans hjem Uranienborg på Svartskog etter at Amundsen omkom ved Bjørnøya i 1928. Der fant man også mye annen korrespondanse, fra nær og fjern, kvinner og menn, kongelige og andre celebriteter. Men ingen brev skrevet så tidlig som da Kamilla sendte

«Sin uekthet og sin mors skam»

Frederik Sigismund Schiørn (sogneprest i Varteig i årene 1869-1877) tilhørte politisk sett ytre Høyre fløy, og var nok en sterkt konservativ mann selv for den tiden. Han unnlot ikke å refse folk i bygda for drukkenskap eller usedelighet. På nyttårsdagen holdt han fra kirkedøra oppgjør med året som hadde gått.

Olav Spydevold skriver i «Varteig – en liten bygds historie» (1956):

«Det fortelles at han en gang talte ved et uekte barns grav. Da skal han ha uttalt at det var godt for det lille barn at det slapp bort fra verden og unngikk å bli voksen og bli vidne til sin uekthet og sin mors skam. Prestens ferd på dette området ble av mange betegnet som streng, men han ble likevel en avholdt, om enn fryktet, mann».

Hans konservative holdning kom også godt til syne da han i 1880 ble valgt som stortingsrepresentant, og ble den eneste på Tinget som stemte imot at kvinner skulle få lov til å ta artium.

Uranienborg i Svartskog i Oppgård, som Roald Amundsen bygde i 1908. Det var her brevene fra Kamilla Schiørn ble funnet godt bevart. Boligen er nå museum tilegnet Amundsen, og står slik han forlot det i 1928. Eier: Follo Museum, MiA.

sine brev i årene 1884-1886.

Det hører med til historien at Roald Amundsen aldri ble gift, selv om kvinnehistoriene visstnok skal ha vært mange.

Vi viser ellers til artikkelen om Frederik Sigismund Schiørn i Inga for 2006.

Kilder:

«Polar kjærlighet. Dokumentert lidenskap 1884-1949» av Sigri Sandberg og Anders Bache. Gyldendal, 2018.

«Re-minne 2019», artikkel av Eva Anfinnsen. Årsskrift for Ramnes Historielag og Våle historielag.

Gundersen Eiendom as

Helgebyveien 27
1734 Hafslundsøy
Tlf. 915 80 844 - 69 14 97 42

Øistein Bøe

Fra Belsby til Secret Garden

Ser du for deg gruppa Secret Garden med komponisten og pianisten Rolf Løvland og den irske fiolinisten Fionnuala Sherry? Visste du at den tilknyttede vokalist Cathrine Iversen har solide Varteig-røtter?

Vi må tilbake til Cathrine Iversens tippoldefar Iver Sandersen Belsby for å finne tilknytningen til Varteig. Han var født på Belsby 28. april i 1844. Det var en eldre bror, Arne som tok over foreldregården i Varteig. Selv etablerte Iver og kona Nikoline Helmine seg som forpaktere på Nedre Strand i Onsøy.

Iver og Nikoline ble opphavet til en tallrik Iversen-slekt. Første-generasjonen i Onsøy tok etternavnet Sandersen, før de skiftet til Iversen. Noen beholdt også Belsby-navnet. Cathrine bor selv i Onsøy, og hun jobber som sykepleier på Kalnes i tillegg til sin virksomhet som artist.

Bred erfaring fra konsertscenen

Cathrine Iversen (45) har bred erfaring fra konsertscenen, og hennes karriere favner saktens mer enn å være i stallen til Secret Garden.

- Sang og musikk har alltid stått sterkt hos meg, med kor og lokale opp-tredener i oppveksten hjemme i Onsøy, forteller hun. Det ble Grand Prix-deltakelse i 2008 gjennom country-trioen Tinkerbells, og hun har deltatt i TV-produksjoner som Allsang på grensen, Artistgallaen, Beat for beat, Melodi Grand Prix og Desembertoner.

Det er likevel som en av vokalistene i Secret Garden hun er best kjent.

Grappa som virkelig ble et hett navn da de med «Nocturne» vant Eurovision Song Contest i 1995. Det var Gunnhild Tvinneim som var vokalist i den internasjonale Grand

Cathrine Iversen har vært solist i Secret Garden i ti år. Her står hun til høyre for Fionnuala Sherry og Rolf Løvland.

Foto: Privat.

Eier: Cathrine Iversen.

Kjentfolk med Varteig-røtter

Vår tanke er å gi deg én kjendis med solide Varteig-røtter i hvert Inga-hefte i årene framover. Gode Varteig-gener utvikles og trives nemlig også utenfor bygdas grenser, og det kan være spennende å registrere kjentfolk med Varteig-blod.

Vi har hatt følgende artikler: 2012: Tarjei og Johannes Thingnes Bø, 2013: Magne Furuholmen, 2014: Gunnar Staalesen, 2015: Jahn Teigen, 2016: Runar Borge, 2017: Simen Brenne, 2018: Aksel Lund Svindal, 2019: Roald Dahl.

Og i år altså Cathrine Iversen med slekt mot Belsby.

Secret Garden er store i Asia, og under turneen i Kina i 2018 ble det kaos ved plate-signeringen.

Foto: Privat.

Eier: Cathrine Iversen

Prix-finalen den gang. Cathrine med røtter fra Belsby ble tilknyttet Secret Garden fra 2010.

Turnert verden rundt

Som vokalist i Secret Garden har hun deltatt på turneer både i Europa og Amerika, men ikke minst i Asia. Grappa har nemlig et stort asiatisk publikum.

Første gang hun sang med den norsk-irske duoen, var på en turné nettopp til Kina. - Der sang lille Cathrine fra Engelsviken «Nocturne» foran 8000 elleville Secret Garden-fans, ler hun. Etter den debuten har det blitt et stort antall turneer og plateutgivelser.

Etter planen skulle de vært tilbake i Asia i år, og med konserter også i Australia og New Zealand. Koronapandemien satte imidlertid en effektiv stopper for de planene.

I november i år kom Secret Garden ut med en juleplate med stor

sangene. Dessuten er hun representert på plata med låten «I dette stille øyeblikk» som hun skrev allerede i 2013, og som Løvland har satt musikk til.

Surrealistisk

Som fagutviklingsrådgiver og barne-sykepleier på Kalnes, samtidig som hun er en del av en musikkbransje som sliter i disse korona-tider, har Cathrine Iversen opplevd et surrealistisk år.

- På den ene siden er jeg veldig stolt av alle i helsevesenet, der det er lagt ned en helt fantastisk innsats siden korona-utbruddet på ettervinteren. Samtidig har mange av mine gode venner i musikkmiljøet mistet den økonomiske grunnmuren. Hjertet mitt blør for dem, uttalte Cathrine til lokalavisene i mars.

Hun har selv måttet avlyse mange konserter i år, men er glad for at det etter hvert ble åpnet adgang for både

For mye – og for lite

Countrytrioen Tinkerbells så dagens lys i 2006, og deltok blant annet i Grand Prix to år senere. Besetningen var venninnene Cathrine Iversen, Aina Beate Gundersen og Renate Gjerløw Larsen.

Det ble mange opptredener og også en EP-utgivelse, men etter noen år sovnet grappa. - Det ble vel for mye country for Fredrikstad, og alt for lite for Vinstra, ler Cathrine Iversen.

Iver Sandersen Belsby og kona Nikoline Helmine med åtte av deres ni barn. Eldstesønnen Sander var død da bildet ble tatt. Familien har trolig vært hos fotografen i forbindelse med yngstejentas konfirmasjon. Døtrene på bildet er Agnes Hildur Helmine og Berte Marie. Sønnene er Hans Jakob, Anton Edvin, Hjalmar Julius, Einar Marius, Johan Nikolai og Aksel Marensius.

Foto: Ukjent. Eier: Berit Iversen

konserter og teateroppsetninger.

- Kultur er kjempeviktig for alle, spesielt i disse korona-tider. Det er et pusterom i en krevende situasjon, sier Cathrine, som blant annet skal ha to julekonserter i Onsøy og Glemmen kirke i år sammen med musikkvennene Alexander Hermansen og ekteparet Renate og Morten Gjerløw Larsen.

Iver fra Belsby

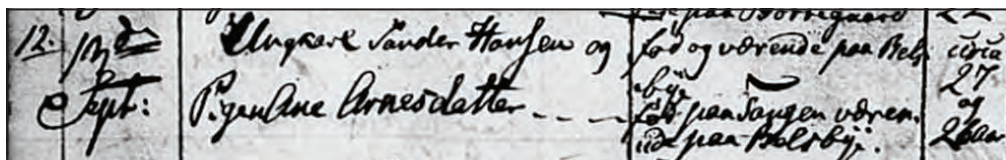
Skal vi følge Cathrine Iversens slektsgang tilbake til Varteig, kan vi starte med hennes tipptippoldeforeldre Anne Arnesdatter Tangen (født i 1804-død i 1864) og Sander Hansen Belsby (født i 1804-død i 1852).

Anne og Sander fikk åtte barn, Ane Maria (født i 1829), Hans (1831), Arne (1834), Anders (1836), Johan Petter (1838), Ole Christian (1841), Iver (1844) og Birthe Marie (1847).

Eldste sønnen Hans utvandret til Amerika, og dermed ble det Arne Sandersen som overtok foreldregården gnr 3035, bnr 3 Belsby. Yngstegutten Iver etablerte seg som gårdbruker og senere vognmann.

Chefsgaard

Iver Sandersen hadde allerede bosatt seg på Nedre Strand i Onsøy da han 28. april i 1871 giftet seg med Nikoline Helmine Hansdatter (født 6. mai i 1850) fra Spetalen i Råde.

Fra kirkeboka, da Anne Arnesdatter Tangen og Sander Hansen Belsby gifter seg 13. september i 1831.

Selma Eveline og Anton Edvin Iversen med sine sju barn. I andre rad fra venstre: Søren Lorang, Elsa Nikoline, Iver Anker Bjarne, Edel Randi og Kåre Angell. Bak: Sander Nikolai og Kjell Artur.
Foto: Ukjent.
Eier: Egil Skaara.

Nikoline og Iver ble gårdbrukere og forpaktere på gården.

Nedre Strand var «chefsgaard», eller kapteinsgård, om man vil. Slike embetsgårder ble eid og bebodd av en kompanisjef, som oftest en kaptein eller rittmester. Ordningen gikk helt tilbake til omorganiseringen av Hæren i 1628, og ble formalisert i 1791.

Iver og Nikoline eide for øvrig også hennes foreldregård gnr 92, bnr 1 Spetalen i Råde fra 1878 til 1890.

Nikoline og Iver fikk ni barn, Sander (født i 1871), Hans Jakob (1873), Anton Edvin (1875), Hjalmar Julius (1877), Einar Marius (1880), Johan Nikolai (1882), Aksel Marensius (1886), Agnes Hildur Helmine (1888) og Berte Marie (1891).

Nikoline ville bli byfrue

16. mars i 1882 holdtes det auksjon på «Chefsgaarden» Nedre Strand der Nikoline og Iver solgte dyrene, gårdsredskapen og en del innbo. Det skyldtes ikke økonomiske problemer, men ifølge familietradisjonen at Nikoline ville bli byfrue. Det ble hun også, for de kjøpte boligeiendommen Labråten på Trosvik i tidligere Glemmen, som nå hører til kommunedel Sentrum i Fredrikstad.

Ifølge auksjonsannonsen skulle hester, storfe, to sauer med lam og en gris under auksjonshammeren, i tillegg til «endel Indbo, Gaardsredskaber, 1 Tærskemaskine, Havre, Poteter, 1 Stolpebod af Tømmer, der sælges til Bortflytning, m.m.».

I Glemmen livnærte Iver seg og

Forsket på Belsby-slekten

Wenche Marie Malmvik Nydahl på Fetsund er en ivrig slektsforsker, og hun har hjulpet oss med slektsgangen fra Cathrine Iversen til tiptippoldeforeldrene hennes på Belsby. Hun har sporet Belsby-slekten helt tilbake til 1600-tallet. Hennes forskningsferd bakover i generasjonene ender blant annet på Lunde, Strømnes, Vestgård, Småberg, Knatterud og Bøe.

Hvorfor hun er så interessert? Med pikenavnet Iversen og med oppvekst i Belsbyveien (på Labråten), er svaret gitt.

Artisten og barnesykepleieren Cathrine Iversen med røtter til Belsby. Her sammen med sønnen Liam og samboer Simon Eugen Olsen.

Foto: Finn Rune Christiansen.

Eier: Cathrine Iversen

familien som vognmann, altså en som drev med person- og godstrafikk med hest og vogn. Som en kuriositet tar vi med at veien på Labråten, der Iver og Nikoline bodde, fortsatt heter Belsbyveien.

Iver døde 3. desember i 1907, kona Nikoline 28. desember i 1924.

Anton Edvin og Selma Eveline

Veien fram til Cathrine Iversen går via Nikoline og Ivers tredje eldste barn – Anton Edvin Iversen (født 1. januar i 1876–død 14.oktober i 1959) og kona Selma Eveline Segerblad (født 10. november i 1875–død 2. mai i 1953). De var Cathrines oldeforeldre.

Eveline var født i Kungshamn i Sverige, men kom flyttende til Troll-dalen i Fredrikstad i 1898. Året etter giftet Anton og Eveline seg. Da be-nevnes Anton som sagarbeider. Senere hadde han blant annet jobb på et mekanisk verksted.

De bosatte seg bare noen hundre meter unna Iver og Nikoline, nemlig Lia. Nå heter det Liaveien og er en parallellgate til Belsbyveien. Flere av barna deres bosatte seg i samme området, og derfor er det utrolig mange Iversen-familier på Trosvik.

Barneflokken til Eveline og Anton ble bestående av sju unger, Iver Anker Bjarne (født i 1899), Sander Nikolai (1901), Edel Randi (1906), Else Nikoline (1908), Søren Lorang (1910), Kjell Artur (1914) og Kåre Angell (1916).

Veien fram til Cathrine

Det var yngstemann i forrige generasjonen, Kåre Angell, som skulle føre slekten videre i retning barnebarnet Cathrine. Kåre Angell Iversen (født 26. september i 1916–død 22. juni i 1989) og kona Elsa Adele (født 24. mars i 1920–død 15. januar 2010) fikk barna Sonja Edel (født i 1945), Kåre Angell (1946), Per (1952) og Kjell (1955).

Per Iversen (født 3. februar i 1952) og kona Merethe Iren f. Elvestad (født

Rhapsody in Rock

- Et fyrverkeri, sier Cathrine Iversen om fjorårets Rhapsody in Rock med Robert Wells på Isegran i Fredrikstad. Forestillingen markerte avslutningen på Tall Ships' Races i Plankebyen, den internasjonale regattaen for store seilskip.

På Isegran deltok Cathrine sammen med blant andre Åge Sten Nilsen, Erik André Hvidsten og Odd René Andersen.

Petrine i «Reisen til julestjernen»

Cathrine Iversen er først og fremst sanger, men er heller ikke fremmed for teaterscenen. Blant annet har hun spilt Petrine i «Reisen til julestjernen». Dette er rollen som Anne Marit Jacobsen hadde i eventyrfilmen fra 1976 som vises på NRK hver julaften.

Iversen har imidlertid valgt å satse på sangen. - Det er så mange som har mye mer å gjøre på en teaterscene enn meg, ler hun.

5. desember i 1955) er foreldrene til vokalist og sykepleieren. Cathrine Iren Iversen kom til verden 8. juli i 1975, og har en yngre søster, Hege Therese (født i 1979).

Cathrine Iversen er bosatt i Engelsen i Onsøy med samboer Simon Eugen Olsen (født 23. september i 1970) og sønnen Liam på 16 år.

En spennende reise

Det har forståelig nok ikke blitt mye

tid til slektsforskning for Cathrine Iversen, men interessen er definitivt der. - Jeg er så heldig å ha Wenche Marie Malmvik Nydahl fra Fetsund som tremenning, og hun har vært raus og delt sin store slektskunnskap med oss andre, forteller Cathrine.

Hun betegner det som en spennende reise å følge slektene bakover i tid. Noe som altså blant annet fører henne til Varteig. Cathrine Iversen er femmenning til yngste generasjonen på Belsby.

Smaaberg Rep. & Service

Kim Morli

TELEFON: 97766029

Directa

Regnskap - Økonomi - Rådgivning

Regnskap i skyen med Poweroffice GO

- **Forretningsregnskap**
- **Landbruksregnskap**
- **Budsjettering**

- **Lønn**
- **Skattespørsmål**
- **Årsoppgjør**

Skjebergveien 25,
1739 Borgenhaugen
Telefon 69 10 26 60
www.directa.no

Solveig Rød

«VÆRSTE» på Fossenga

Noen av mine første barndomsminner fra besøk hos mine besteforeldre er at når jeg spurte hvor «far» var, svarte «mor» ofte: «Han høllas borti Værste». Og jeg fikk ofte jobben med å springe bort dit og si fra at maten var klar. Ekstra spennende var det om «far» da var i smia, og jeg fikk dra i håndtaket som gjorde at kullene fikk mer luft og glødet opp.

I våre dager er det svært få som lever kun av gårdsdrift. De fleste har annet arbeid utenom gården, og ofte er inntektene fra gården nærmest å regne som en attåtnæring, men går vi et par generasjoner tilbake, var bildet omvendt.

De fleste gårdene i Varteig er små, og det var derfor mange som hadde attåtnæring for å spe på inntekta. Det kunne være sesongarbeid i skogen eller i lensa, eller byturer med salg av egg, honning og bær. Her vil jeg fortelle om hva eierne av Fossenga (Bergby gnr 3051, bnr 1,2,3) drev med ved siden av

gårdsdrifta. Det er mamma, Synnøve og hennes søsken Ragnar og Inger som har fortalt om sine minner fra gården. Jeg har også kunnet lese i de gamle «Værstebøkene» og sett på hvilke jobber som ble utført.

Fossenga har vært i familien Berbys eie i 3 generasjoner

I 1888 kjøpte Edvard Andersen (1866-1926) gården av Aleksander Halvorsen. Fossenga har 75 mål jord og ca 50 mål skog. Da Edvard kjøpte gården, var både våningshus og driftsbygninger i dårlig stand. Det ble derfor bygd ny låve

Pauline og Edvard med barn på Paulines 60-årsdag i 1922. Foran sitter: Anna gift Høimyr (1902-1980), Edvard (1866-1926), Pauline (Lina) (1862-1955), Elise gift Kvigstad (1890-1953). Bak: Karoline gift Næss (1900-1981), Ole (1895-1979), Gunder (1893-1973), Anders (1886-1970), Arnt (1886-1975), Einar (1897-1969) som overtok gården og verkstedet, Olava Marie gift Brusevold (1888-1968).

Fotograf: Ukjent Eier av alle bilder i artikkelen: Solveig Rød

Slik så øverste del av regningsarket ut.

og stall i 1903, nytt våningshus i 1904, smie og snekkerverksted sto klart i 1911, og nytt fjøs var ferdig 1921. I tillegg ble det bygd potetkjeller med redskapshus og bu, slik at det eneste gamle huset på gården var «Bertestua» (bryggerhus) som Edvard kjøpte for 250.- kr i 1895. Stua hadde stått på husmannsplassen Hesthagen og ble flyttet til Fossenga. Navnet hadde den etter Berte Marie Andersdatter som eide den da den sto på Hesthagen.

«Værste» ble startet for å øke inntektene

Den omfattende byggevirksomheten førte til at inntektene måtte økes utover det gården kunne gi. Edvard hadde gått i smedlære på Haga Hoell, og disse kunnskapene kom godt med da han etablerte seg på Fossenga. Der drev han som smed og reparerte forskjellige landbruksredskaper. Han solgte også landbruksmaskiner både for firmaet Trapp og firmaet Ths. Øye i Oslo. Maskinene ble sendt med jernbanen til Ise stasjon der Edvard hentet dem, for så å levere dem til kundene. En gang hadde han solgt en en-hests slåmaskin til eieren av

Snoppestad gård. Edvard spente da sin egen hest for slåmaskinen og kjørte til Snoppestad. Der spente han fra hesten og satte seg på hesteryggen og red hjem igjen på fjordingen.

Etter hvert som sønnene vokste til, hjalp de til både med gårdsdriften og i verkstedet og lærte seg på den måten å bli flinke håndverkere og bidra til familiens inntekt.

I 1894 startet Edvard frørenseri på Ise (les mer i Inga 1994). Da Varteig El.verk ble opprettet i 1914 deltok både Edvard og to av sønnene i arbeidet med montering av linjer og transformatorer og installering av strøm til hus og motorer. Og da det ble opprettet telefonselskap i Varteig, var Edvard en av initiativtakerne og med i styret. Han var den tredje som fikk innlagt telefon og fikk da nr 3.

Einar tar over

Den yngste sønnen, Einar (1897-1969), overtok gården i 1926. Han utvidet virksomheten i smia og verkstedet, og foruten reparasjoner av redskaper for bøndene i nabolaget drev han også som hjulmaker. Kjerrehjulene ble laget i tre og fikk «skonning» av jern. De første årene jobbet også broren, Gunder, i verkstedet. Han begynte etter hvert på Haga Hoell, og i 1936 ble Thorolf Amdahl (1909-1988) fra Øvre Tune ansatt som hjelpemann. Han jobbet der til 1942. I de åra Amdahl jobbet i «Værste», bodde

Tre søsken bodde i like hus

Edwards kone, Pauline hadde fem eldre søsken. I voksen alder bodde alle de seks søsknene innenfor en radius av en kilometer. Da byggmester Magnus Holter skulle bygge nytt våningshus på Fossenga brukte han samme tegning som da han hadde bygd for Linas bror, Kristian, på Sikkeland vestre og broren, Johan Ludvik; på Klemsdal. Så tre av søsknene bodde derfor i like hus.

Våningshuset på Fossenga sett fra gårdsplassen. Bildet er tatt 1916.

*Ragna og Einar med barn i 1947.
Foran: Inger gift Skogen f. 1938,
Ragna født Jakobsen Kjerre (1896-
1983), Einar (1897-1969). Bak:
Ragnar (1936-2020), Bjarne (1927-
2009), Helge (1924-2000), Synnøve
gift Gundersen (1930-2020).
Fotograf: Ukjent*

han i 2. etasje hos familien Berby. Det fortelles at han også stilte opp som barnevakt hvis det en sjelden gang var nødvendig. Da hadde han et godt knep for å få ungen til å være stille, han spilte fiolin til ungen sovnet. Etter hvert som sønnene vokste til, hjalp både Bjarne (1927-2009) og Ragnar (1936-2020) til i «Værste». Var det mye som skulle gjøres, og det hastet med å bli ferdig, hendte det også at Einars kone, Ragna (1896-1988), måtte hjelpe til etter at fjøsstellet var unnagjort og ungene var i seng.

Kundekretsen utvider seg

De første årene var det mest reparasjoner for de andre bøndene i bygda, men etter hvert utvidet oppdragsgiverne seg. Hafslund Hovedgård var en av de faste kundene. Ofte var det en som het Arne Johansen som kom kjørende med det som skulle repareres. Om vinteren brukte han langslède, om sommeren ble redskapene fraktet på en stor vogn. Johansen kom tidlig på morgenen og

ble hele dagen slik at han kunne få med seg de reparerte gjenstandene tilbake til Hovedgården. Han hadde med seg mat, men fikk kaffe servert. Mange av bøndene som bodde et stykke unna, ventet også for å få med tingene hjem igjen, og det var vanlig at de ble bedt med inn og fikk servert både brødmatt og middag. Jobbene for Hovedgården ga en god inntekt, men jobber for privatpersoner ga ikke alltid like sikre inntekter. Det var ikke alle som hadde penger med seg, og av og til hendte det nok at jobben ikke ble betalt etterpå heller. Einar var ikke så hard med å drive inn utestående, så det ble en del «gratisarbeide».

Kreative og løsningsorienterte

Både Einar og sønnene var kreative og fant ofte løsninger på jobber som andre ikke ville ha. Dette ble kjent

*Løftekran
laget av
Einar og
Bjarne.*

Einar, Arnt og Bjarne Berby
på tunet på Fossenga
i 1950. Bak til venstre
ligger verkstedbygningen.
Til høyre ses «Bertestua».
Fotograf: Ragnar Berby

utover Varteigs grenser og ga flere oppdrag. Ett eksempel på det er at da Sarpsborg kommune kjøpte tre Volvo-lastebiler som skulle brukes til søppelhenting, fikk Einar jobben med å bygge dem om. I den forbindelsen var Einar, Arnt Bergby som eide Volvo-forretningen, og selgeren, Paul Glad (1920-1989), på studietur til Uddevalla for å se på den modellen de brukte der. Vel hjemme igjen fikk lastebilene påmontert beholdere med 2 luker på hver side. Et annet eksempel er at da Varteig El.verk kjøpte en Borgward lastebil fra Hafslundsøy Auto, fikk «Værste» jobben med å forlenge førerhuset slik at det ble plass til flere folk inni bilen.

Stubbslaer og feltesser

I de gamle «Værstebøkene» (regnskapsbøker) kan vi lese at Einar i 1927

fikk kr 11 for å ha reparert en feltesse for Anton Kingsrød, Skaulund, og at Hans Trondsæther betalte kr 12 for å få beslått en stubbslede. Regnskapet for 1927 viser inntekt på nesten 2.500 kr. Utgiftene gikk stort sett til trevirke og jern. Det samme året fikk Einar hele 42 kr for å ha overhalt en båtmotor for Karen Kingsrød. Ellers ser vi at noen som kalles «Hans og Karl Isegutter» har fått reparert en spark for 50 øre.

En annen inntektskilde som går igjen, er levering av bogtrær til salmakeren i Sarpsborg. De ble skåret til på den store båndsaaga og høvlet og pusset.

Kjerrer, høyvogner og trillebårer

Utover mot 1930 og videre i 30-åra dukker det stadig opp inntektsposter som viser at «Værste» laget og solgte helt ferdige jordbruksredskaper på hjul. Kingsrød, Bastemarken kjøpte f.eks i 1928 en gjødselskjerre for 115 kroner. Det ble laget flere høyvogner, og firmaet A.E. Lund i Sarpsborg var fast avtaker av trillebårer. Det ble også laget et stort antall møkkakjerrer.

De første vognene hadde egenproduserte, jernbeslåtte trehjul. Men etter hvert ble det kjøpt inn brukte dekker på felg fra Norlett i Askim.

Regnskapsbøkene viser også at det var kunder ikke bare fra Varteig og

Faksimile
av en
side i
«Værste-
boka» fra
1937.

det. 13	repe downingen dag	2.4.00	30.00
" 14	Jørgen Schekeland høyvogn	Betalt	150.00
" 14	Konraden Koberg gjøtt	Betalt	40.00
Jan. 21	Jørgen Schekeland 2. blakke for betong	2.00	
	2 gangjern lange	1.50	
	4 —	2.00	
	20 3/4" skruer a 100	1.40	
	1 slange til skillelin	3.00	
	2 slanger a 400	8.00	17.90
Apr. 30	Klo. Berby 28 repe drag, inn an. funder	2.00	
" 30	Jørgen Schekeland 1 drag	2.00	
	1 —	3.00	
	1 —	3.00	
	1 —	4.50	17.00

Utstyret til disse lastebilene ble konstruert og montert i «Værste» på Fossenga. Volvoen til venstre tilhørte Johannes Kingsrød, bil nr 2 og 3 tilhørte Sarpsborg kommune, avd. renovasjon. Borgwarden til høyre tilhørte Varteig El.verk. Den fikk utvidet hytte og lasteplan.

Skjebergdalen, men vi finner flere fra Borge, og også fra Moss der Bjerke Maskinforretning flere ganger kjøpte «doninger».

Samarbeid med Sarpsborg Automobilforretning

Arnt Bergby («Arnt Volvo») (1895-1956) startet med salg av biler og var bl.a forhandler for Volvo i Sarpsborg. Einar og Arnt var søskenbarn, og de inngikk et langvarig samarbeid der «Værste» fikk jobben med å lage lemmer til lastebiler som Arnt solgte. I 1934 ble det laget ni lastebil-lemmer samt reparert diverse hjul. I 1939 ble det laget i alt 19 lemmer/lasteplan, og til flere av bilene ble det også laget sidelemmer.

Ett stort oppdrag var til en bil som Erling Ringstad fra Skiptvet kjøpte. Han drev med dyretransport, og for han laget de ekstra lang lem slik at det ble plass til to rekker med dyr. Den kostet 355 kroner.

Krigen førte til nedgang i produksjonen

De tre første månedene i 1940 ble det levert fire lastebillemmer, mens det resten av året bare ble laget to lemmer. Utover i 1941 og -42 kan vi se at kundekretsen igjen innskrenket seg til nærområdet, og at oppdragene mest besto av reparasjoner. Ett av de få unntakene var jobber for Hafslund Hovedgård der «Værste» hadde hele 11 jobber i 1942.

Flyfoto av gnr 3051, bnr 1,2,3 Bergby (Fossenga) tatt ca 1960. Våningshuset ligger foran til h. Bak det ses først bua og så kjelleren. I midten ved brønnen ligger Bærttestua (bryggerhus) som ble revet først på 60-tallet. Til v. ses låven med hønehuset. Det ble revet første halvdel av 70-tallet. Bak ses «Værste» med lagerhuset. Brønnen er nå drenert ut og har mindre omfang.

Portene ved Varteig kirke ble laget av Einar Berby etter tegning av Gunerius Furuholmen. Foto: Solveig Rød

Satte spor etter seg i nærmiljøet

Einar var i sin ungdom aktiv fotballspiller, og da Ise Sportsklubb trengte nye mål i 1927, var det Einar som sveiset dem.

Gunerius Furuholmen tegnet port og trapperekker til Varteig kirke. «Værste på Fossenga» fikk jobbene med å smi og sveise disse.

I «ledige stunder» ble det også laget noen stålramper i smijern til familien, og Bjarne laget sågar en elektrisk vaskemaskin. Ellers kan vi av regnskapsbøkene se at det ble laget snøplog både til Varteig kommune og andre kommuner.

Kunnskapene fra «Værste» ble videreført

Etter hvert som arbeidsmengden i

«Værste» økte, ble det mindre tid til selve gårdsdriften, og i alle onnetider måtte det leies inn folk. Richard Hansen var i flere år en trofast onnehjelp. Den eldste sønnen, Helge (1924–2000), gikk jordbruksskole og skulle ta over gården, men det ble til at han tok jobb som drosjesjåfør og flyttet til Sarpsborg. Bjarne bygde i 1954 sitt eget bilverksted og bensinstasjon på Ise, og Ragnar jobbet først som sjåfør. Senere startet også han bilverksted. Det sammen med at Einar ble eldre, gjorde at driften i «Værste» igjen ble bare reparasjoner for nærmiljøet.

Gårdsdriften blir bi-næring

Dagens eier, Egil A. Berby, overtok gården i 1977. Han er utdannet bilmekaniker og har hele tiden hatt full jobb ved siden av gården. Nå blir «Værste» bare brukt som lager og til reparasjon av familiens biler. Den store dreiebenken er solgt, og flere av de andre maskinene er også fjernet.

**Velkommen til
våre 3 Vitusapotek
i Sarpsborg!**

vitusapotek+

Vitusapotek Borg

Klokkergårdveien 31,
1711 Sarpsborg
Tlf: 69 12 75 80
Fax: 69 12 75 81
E-post: borg@vitusapotek.no
Åpningstider:
man-fre 10-20, lør 010-18

Vitusapotek Sarpsborg

St. Mariagate 96/98,
1706 Sarpsborg
Tlf: 69 12 00 12
Fax: 69 12 00 13
E-post: sarpsborg@vitusapotek.no
Åpningstider:
man-fre 09-17, lør 10-15

Vitusapotek Grålum

Bjørnstadveien 2,
1712 Grålum
Tlf: 69 87 87 98
Fax: 69 87 87 99
E-post: gralum@vitusapotek.no
Åpningstider:
man-fre 09-18, lør 10-15

Helene og Lars – tjenestefolk på Kongsrud

På 1840- og 1850-tallet var Lars Schiøllertsen og kona Helene tjenestefolk på Kongsrud. Oldebarnet Arild Skjøller Larsen har skrevet bok om slekt på farssiden, og gir oss et godt innblikk i forholdene for 170-180 år siden.

Lars var født på Lensebråten under Jelsnes Ødegård i Tune 23. november i 1818, som eldst av de sju barna til Kari Jensdatter og Schiøllert Larsen. Kari var for øvrig fra Belsby.

Helene Thuesdatter var seks år yngre, født 18. januar i 1825, og fra Sutereren. Moren Marie Pedersdatter var ugift og drev Søndre Sutereren fram til hun døde i 1857. Helenes far var Thue Henriksen fra Haugen i Varteig.

Det var mange munner å mette på Lensebråten. Arild Skjøller Larsen skriver i boka: «Derfor ble Lars i ung alder sendt over Glomma til Kongsrød gård, for å tjene der. Han måtte flytte fra Gjelsnes og alle sine venner, blant annet fra Helene på Sutereren som han hadde hatt et godt øye til.»

Helene kommer etter

Arbeidsdagene på en gård på 1840-tallet var lange og slitsomme, og det ble langt mellom besøkene hjem til

Jelsnes. «Det var ikke enkelt å ta seg tilbake over Glomma. Elven gikk stri noen ganger, og det var ikke alltid lett å få tak i en robåt», skriver Larsen.

Helene og Lars må likevel ha holdt kontakten. Arild Skjøller Larsen skriver nemlig om oldeforeldrene: «En kveld da Lars gikk frem på pynten mot elva, fikk han øye på en robåt med to personer om bord som tydeligvis kom fra Sutereren. Den hadde tydelig retning mot Rudodden.» Ombord var Helene.

Peneste jenta

Larsen skildrer møtet mellom oldeforeldrene på elvekanten ned for Kongsrud: «Følelsene begynte å røre på seg. Der sto hun; den peneste jenta i hele Tune, og Varteig med.»

Det viste seg at Helene hadde fått tjenestjobb på Kongsrud. «Hjertet til Lars var helt opp i halsen. Var det virkelig mulig at Helene skulle jobbe på den samme gården som ham? Han

Et håndkolorert fotografi av gårdsbebyggelsen på gnr 3013, bnr 1 og 4 Kongsrud. Bildet er trolig tatt tidlig på 1900-tallet, 50 år etter at Helene og Lars tjente på gården. Foto: Ukjent. Eier: Varteig Historielags Fotoalbum.

Kartutsnitt
fra 1804
som blant
annet viser
Kongsrud på
Varteig-siden
og Jelsnes,
Lensebråten
og Suteren på
Tune-siden.
Eier:
Kartverket.

var ikke sen om å ta sekken hennes på ryggen og dra av gårde opp bakken. Idet han snudde seg, så han at hun smilte til ham med et lykkelig smil. Hun var jo nesten voksen med sine 21 år. Lars var seks år eldre.»

Helene og Lars ble kjærester på Kongsrud. De sparte det lille de tjente i håp om at de en dag kunne gifte seg.

«Måtte gifte seg»

Arild Skjøller Larsen beskriver oldeforeldrene slik: «Helene var blyg av natur, Lars litt mer frampå.» Og han fortsetter i boka:

«Det var vanskelig å være avholdende, fordi trangen til intimitet var sterk. Det gikk med Helene som det gjorde med mange andre jenter på den tiden, hun ble med barn.

Da var det ikke annet å gjøre enn å gifte seg. «De måtte gifte seg», som det het den gangen. Selv om ekteskap hadde vært målet for dem i mange år. De hadde ofte snakket om framtiden, men det var vanskelige tider og de hadde ansett det som en umulighet å stifte familie.

Nå som Helene var blitt gravid, ble det likevel ekteskap. De ble viet 10. februar i 1854. I kirkeboka står det «Ungkarl Tjenestedreng paa Kongsrød Lars Skjølerlsen og Tjenestepige paa Kongsrød Hellene Thuesdatter.» Tre måneder senere ble Sophie født, 14. mai i 1854.

Syver på Kongsrud

Det var Syver Rasmussen og kona Marthe Kristine som eide og drev

Gårdsfolket på Kongsrud

Da Helene og Lars var tjenestefolk på gnr 3013, bnr 1 og 4 Kongsrud, var det Syver Rasmussen og kona Marthe Kristine som drev gården.

Syver Rasmussen var født på Skaar i Skiptvet 14. november i 1803 som sønn av Gudnor Andersdatter fra Kongsrud og Rasmus Andersen Skaar. Syver var åtte år da foreldrene tok over på Kongsrud i 1811. Marthe Kristine Christoffersdatter kom til verden på Brenne 8. oktober i 1810 som datter av Anne Eriksdatter fra Buer og Christoffer Christoffersen Brenne. Marthe og Syver giftet seg i 1836.

Syver døde 28. juli i 1880, Marthe Kristine 31. oktober i 1871.

Les gårdspresentasjonen av Kongsrud i Inga 2008.

Optærelse den 1854

No.	Kjællers dag.	Bridgommens Navn.	Bridgommens Navn og Stand.	Bridgommens Alder.	Bridgommens Fødselsdag.	Bridgommens Fødselsaar.	Bridgommens Fødselssted.
5.	17da Februar	Lars Skjølertsen	Lars Skjølertsen Kongsrud og Hjelm	28	17da Februar	1828	Kongsrud
9.	17da Februar	Helene Thuesdatter	Helene Thuesdatter Kongsrud og Hjelm	28	17da Februar	1828	Kongsrud

Utsnitt fra kirkeboka i 1854, som viser vielsen av Lars Skjølertsen og Helene Thuesdatter.

Kongsrud da Helene og Lars var tjenestefolk der. En yngre bror av Syver var for øvrig Christen, som senere ble både lensebestyrer på Furuholmen og ordfører i Varteig.

I boka skriver Larsen at det var to hester og ti kuer på Kongsrud, i tillegg til sauer og høns. Lars var hjelpemann på gården, med alt fra fjøsstell til onnearbeid.

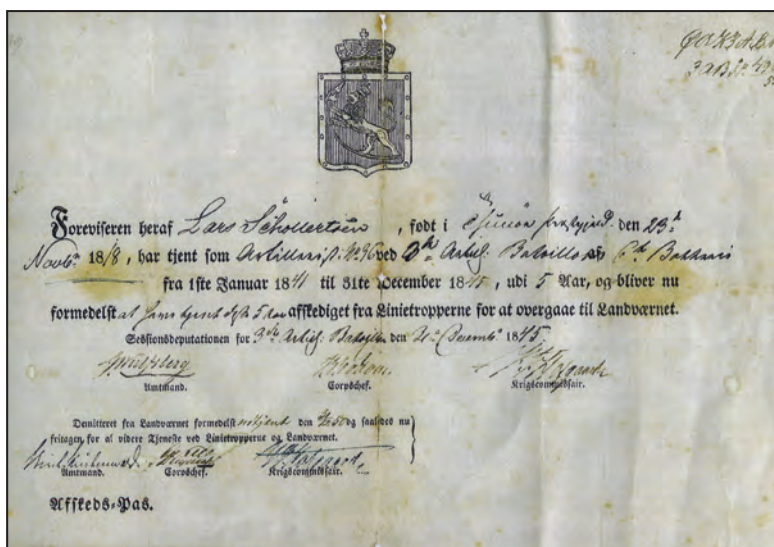
Lønna var nok ikke stor, men til gjengjeld fikk de bo gratis. Lars spedde på inntekten ved å jobbe i lensa i perioder.

Helene og Lars hadde en liten innhegning bak huset, der de hadde et hønsehus. Dessuten fikk de dyrke poteter og noe grønnsaker til eget behov.

20 år på Kongsrud

Mens Helene og Lars tjente på Kongsrud, fikk de også sønnen Ole Martin. De var hos Helenes familie på Sutereren da gutten kom til verden 6. januar i 1857. Det ble ytterligere en familieførøkelse, idet Christian ble født på Finnestad 7. januar i 1861. Da hadde Helene og Lars flyttet fra Kongsrud.

Etter nesten 20 år som gårdsarbeider

Militær bekreftelse på at Lars Schollettsen har tjent som artillerist i fem år, fra 1841. Han ble overført til landvernet. Eier: Arild Skjølertsen Larsen.

på Kongsrud, hadde nemlig Lars fått jobb på Finnestad. Familien på fire var lovet både litt større husvære og noe bedre lønn på Tune-gården.

15. august i 1860 flyttet Lars Schjøllertsen og familien. Oldebarnet skriver i sin bok at de var lei seg for at de skulle flytte, for de trivdes godt på Kongsrud. Fordelen med å ta jobb på Finnestad var at Lars ikke lenger trengte å jobbe i lensa. Det siste var ikke minst Helene glad for. Fløtingen var en farefylt geskjeft.

Dramatisk ferd

Det var Helenes bror Peder Olsen på Suterer som skulle frakte familien med flyttelass over Glomma til Finnestad. Ferden over elva blir beskrevet i boka til Larsen: «Glomma gikk høy, med mye strøm.»

Båten rullet hardt, og det gikk ikke bedre til enn at Helene falt over bord. I den strie strømmen kom Helene vekk fra båten. Broren Peder var heldigvis en god svømmer, og han stupte uti og fikk tak i Helene. Med felles anstrengelse fikk de henne ombord igjen.

Etter en hard tårn ved årene, kom de omsider over til Tune-siden. På Finnestad ble familien tatt varmt imot av gårdsfolket, Gunder Andersen og kona Helene Eriksdatter.

Hjem til Suterer

Lars var en solid arbeidskar, men vinteren 1861-1862 begynte han å

få vondt i brystet og hadde kraftige hostekuler. Da han begynte å spytte blod, søkte han til doktor Anker i Sarpsborg. Det ble etter hvert konstatert tæring (tuberkulose), en folkesykdom som felte mange på den tiden.

5. oktober i 1862 døde Lars Schjøllertsen, knappe 44 år gammel. Gunder Andersen, husbonden på Finnestad, dekket alle kostnadene ved begravelsen. Først var det kaffe på formiddagen, og etter gravferden var folk invitert til middag på gården. Det sies at det var 28 hester samlet på gårdsplassen.

Helene satt igjen med tre barn i alderen halvannet til åtte år. Da ektemannen døde, flyttet hun og barna til Helenes bror på Suterer. Barnas framtid var sikret, og selv deltok hun aktivt i arbeidet på gården.

Senere flyttet Helene til Fredrikstad, der alle tre barna hadde etablert seg med familier. Helene Schjøllertsen døde 12. mai i 1902.

En bok om farfar

Arild Skjøller Larsen skriver levende om oldemor Helene og oldefar Lars, og om deres tid på Kongsrud. Han følger også Helene og barna i årene på Suterer.

Boka er imidlertid i hovedsak viet farfaren Ole Martin Larsen og hans livsløp. «Ole Martin opplevde gleder som brakte han til topps, men også tragedier og sorg til dypeste

Schøller – en dansk-norsk slekt

Schøller-slekten skal stamme fra Iver Schøller. Ifølge familietradisjonen innvandret han til Kiel fra Mähren tidlig på 1500-tallet. Tre barnebarn kom til Norge, Hans ble fogd i Orkdal og Gauldal mens Caspar og Eiler ble ombudsmenn over Bakke kloster. Et oldebarn av Eiler Schøller var Peter Wessel Tordenskiold.

Slekten spredte seg etter hvert over store deler av Norge, med slekter blant annet i Tune og Rakkestad – og med forgrening også til Varteig.

Navnet skrives på forskjellig vis, med og uten «t» i Skjøllert, og med Schi/Schj/Skj.

fornedrelse. Et interessant liv som det står respekt av», skriver han.

Historien om Ole Martin Larsens voksenliv er vel verd å lese, selv om den ikke berører Varteig, og derfor ikke omtales her. Han jobbet i mange år ved Lisleby Brug, før han tok

underoffiserskolen og ble politibetjent i Fredrikstad. I 1909 ble han ansatt som cellulosearbeider på Borregaard, og familien bosatte seg på Tarris. Han døde 21. august i 1935.

Forfatter Arild Skjøller Larsen

Født i Høvåg i 1935. Studerte ved University of Manchester og tok eksamen i Electrical Engineering i 1960 med Bachelor of Technical Science with Honours. Har vært ansatt ved fabrikker i Canada og Norge. Jobbet også ved automasjonsavdelingen på Borregaard og ved Østfold Emaljeverk, før han de siste 25 yrkesaktive årene var instrumentsjef, vedlikeholdssjef og prosjektleder ved Peterson Linerboard AS i Moss.

I 2016 ga han ut boka «Historien om min farfar Ole Martin Larsen». Boka ligger på ebok.no

Freddy Mathisen as

MASKINENTREPRENØR

95775477 - 90856772

SARPSBORG

Heden gnr 3018, bnr 1

I likhet med mange av de andre småbrukene i Nordkroken, starter også historien om Heden som husmannsplass under Gryte. Etter halvannet århundre som underbruk, ble plassen selveiende tidlig på 1800-tallet.

Vi går inn i historien omkring 1804, da vi møter de som senere skulle bli de første selveierne på Heden. Vi snakker om Mathea Mathisdatter fra Askersby og Amund Gulbrandsen fra Brunsby. Mathea kom til verden i 1777, og ble døpt 1. mars. Foreldre var Anne Cathrine Iversdatter fra Finnestad i Tune og Mathis Larsen fra Kongsrud. Anne Cathrine og Mathis hadde fått bygsel på Askersby i 1763. Mathis døde samme året som Mathea ble født, og enken giftet seg igjen med Jon Andersen fra Gryte.

Amund var født i 1774, og båret til dåpen 13. mars. Han var sønn av Guri Ingebretsdatter og Gulbrand Syversen.

Guri var fra Rakkestad, Gulbrand fra Brunsby. De leide vestre Brunsby av Gulbrands far fra 1764, og ble senere eiere av gården.

De første selveierne

Mathea og Amund hadde giftet seg 4. januar i 1801. Da var Amund dragon i det norske forsvaret. De overtok driften på Heden i 1804, etter Karen Andersdatter og Anders Julsen. Karen og Anders hadde for øvrig tidligere vært husmenn på Sagdalen

Da lå fortsatt Heden som husmannsplass under Gryte, men ble etter noen år skilt ut fra Gryte som egen gård.

På Heden fikk Mathea og Amund barna:

Anne Cathrine – født i 1805, døpt 5. januar i 1806. Gift i 1849 med Johannes Arnesen Jelsnes.

Guri – født i 1808, døpt 21. august. Forble ugift. Bodde hjemme på Heden.

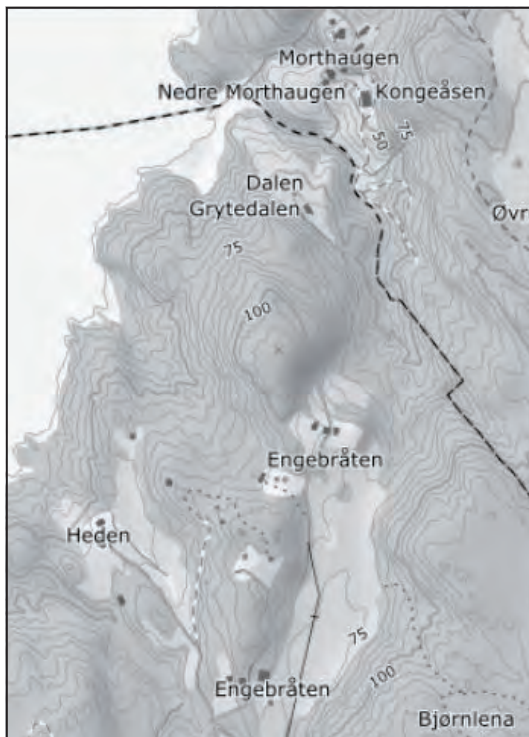
Marthe – født i 1811, døpt 24. mars. Gift i 1853 med Peder Mathisen Amdal.

Mathis – født 2. mai i 1814, døpt 19. mai. Gift i 1845 med Marie Eilertsdatter Minge.

Berthe – født 26. november i 1817, døpt 8. desember. Gift i 1851 med Torkild Andersen fra Svindal.

For Anne Cathrine, Guri og Marthe står ikke fødselsdatoen oppgitt i kirkeboka, men for Mathis og Berthe er

Kart som viser gnr 3018, bnr 1 Heden ned til venstre. Vi ser også de to Engebråten-gårdene, Grytedalen og Nedre Morthaugen. Sistnevnte ligger i Rakkestad, etter grensereguleringen i 1992.

Flyfoto av gnr 3018, bnr 1 Heden. Nærmest ser vi boligen som sto ferdig i 1979, og på tvers av den ligger gamlestua fra 1700-tallet. Til høyre driftsbygningen med stallen nærmest. Bildet er fra 1980-tallet. Foto: Wold's Foto. Eier: Målfrid Bråthen og Thordis Olsen

både fødselsdato og dåpsdato ført inn.

Søstrene Anne Cathrine og Marthe kjøpte som enker gnr 3016, bnr 3 Søndre Engebråten. Da Marthe døde i 1881, måtte søsteren overlate driften til andre. Selv flyttet hun til barndomshjemmet Heden. (Se gårds-presentasjon av Søndre Engebråten i Inga 2018, fra side 80.)

Mathis Heden

Amund Gulbrandsen døde 4. februar i 1848, og sønnen Mathis overtok på Heden samme året. Han hadde tre år tidligere giftet seg med Inger Marie Eilertsdatter fra Tune. Vielsen var 11. mars 1845.

Inger Marie var fra Minge, født 5. september i 1819. Foreldrene hennes var Anne Olsdatter og Eilert Ellingsen Minge.

Ved folketellingen i 1865 hadde Inger Marie og Mathis en hest og to kuer på Heden. Dette var tilstrekkelig for å brødfø en husstand på sju medlemmer, nemlig foreldrene, tre barn, en tjenestepike og et «lægdslern».

Barna til Inger Marie og Mathis var: Mathea – født 8. juni i 1846. Gift

med Gunder Jensen. Død 4. november i 1876.

Edvard – født 28. april i 1855. Død 5. mars i 1924.

Arne – født 11. mai i 1858. Død 26. september i 1929.

I tillegg var det i lange perioder også fosterbarn på Heden, eller «lægdslern» for å bruke den tids benevnelse. Ved folketellingen i 1865 hørte 22-årige Oliver Andreassen til husstanden, og ti år senere to år gamle Helena Maria Andreasdatter.

Kart fra 1804 som avtegner husmannsplassene Søndre og Nordre Furuholmen, Heden, Grytedalen og Morthaugen. Lengst i sør Gryte og Kongsrud, som fullverdige gårder

Ujevn vidde med lyng og busker

Gårdsnavnet Heden har trolig sprunget ut fra det danske «hede». Stedsnavn-gransker og historiker Oluf Rygh (1833-1899) skriver: *«Udtalen tyder paa at det er et nyt og fremmed Navn, maaske efter det danske «Hede»; nævnes 1723. Var det gammelt Navn af norsk Oprindelse, maatte det have lydt Heia.»*

I boka «Bustadnavn i Østfold – 9 – Varteig» (Novus forlag, 2010) skriver professor Tom Schmidt ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier: *«Ryghs antakelser er sikkert riktig, altså: Bestemt form av det danske hede», i betydningen «hei; ujevn vidde med lyng og busker».*

Amunds søster Guri ble boende på Heden som ugift, og hjalp til på gården. Hun døde 14. juli i 1870, og Inger Marie og Mathis måtte leie hjelp. Ved folketellingen i 1875 var eksempelvis 18-årige Maria Andersdatter tjenestejente på Heden.

Som enke flyttet også Anne Cathrine tilbake til Heden, der hun døde 24. desember i 1890, 85 år gammel. «Levede af sin Formue», har presten anført i kirkeboka.

Ordførerens høyre hånd

Det er ukjent for oss at Mathis Heden hadde noe mer enn omgangsskolen. Likevel var han bedre i skrivekunsten enn lensebestyrer, ordfører og senere lensmann Christen Rasmussen Furuholmen (1818-1881).

Ifølge Gunerius Furuholmen var ikke farfaren Christens skrivekyndighet utpreget, «hvorfor naboen, Mathis Heden, som var representant (i herredstyret), fungerte som sekretær og satt bak på karjolen hans når de drog i kommunemøter. Disse holdtes i

et lite rum på Bergerud, hvor bygdens ve og vel drøftedes, ofte til sent på dagen og i skyer av tobakksrøk».

Martin Dehli, forfatteren av boka «Varteig kommune fra begynnelsen til slutt, 1861-1991» (utkom i 1994) bemerker da også at referatene fra formannskaps- og representantskapsmøtene er både fyldige og velformede i Christen Furuholmens tid som ordfører. Æren for det må Mathis Heden få.

Mathis Heden var nok en aktet mann i bygda, for han vikarierte også i lange perioder for skoleholder og klokker Ole Evensen Brenne (1793-1870). Lærergjeringen til Mathis gikk over flere år. Mathis og Ole var for øvrig søskenbarn.

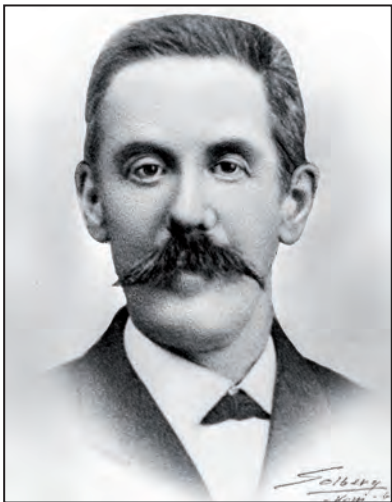
Tunge verv

Mathis Amundsen Heden satt i det felles herredstyre for Tune og Varteig i årene 1856-1857. Han var én av fire representanter fra Varteig. Etter utskillelsen fra Tune, kom Mathis med i herredstyret fra 1866, og satt der ut

Husmenn på Heden

Gulbrand Olsen er den første kjente husmannen på Heden. Han var født i 1661. Døtrene Anne ble gift med Peder Enersen Gryte og Ingeborg gift med Lars Nilsen Kokkim.

Helge Jensen fra Kultorp overtok leien av Heden i 1742. Seks år senere byttet han med Peder Enersen Gryte. Helge ble gift med Kari Olsdatter Gryte, og de fikk blant annet sønnen Rasmus som ble henrettet for drap (se egen artikkel i denne utgaven av Inga). De andre barna var Mari (gift med Torstein Andersen Kultorp), Anne (gift med Anders Ingemundsen Snoppestad), Berthe (gift med Simen Torstensen Rogneruddalen) og Henrik (gift med Ragnhild Gautesdatter).

Edvard Heden, som var både bankmann og kommunepolitiker.

Foto: Solberg. Eier: Østfold Fylkes Billedarkiv

Tragedien rammer imidlertid på Gryte. Mathea fikk tæring (tuberkulose) og døde 4. november i 1876. Som enkemann giftet Gunder seg igjen med Inger Marie Syversdatter fra Kongsrud, født 2. januar i 1852 som datter av Marthe Kristine Christoffersdatter fra Brenne og Syver Rasmussen Kongsrud. Inger Marie og Gunder kjøpte senere gnr 2013, bnr 1 Øvre Minge i Tune.

1873. Så kom han tilbake i 1878, og satt i en periode på to år. Furuholmen var ordfører i årene 1861-1873.

Det ble mange verv på Mathis Heden. Ett av de tyngste var formodentlig da han på 1860-tallet ledet komiteen som skulle komme med forslag til ny skylddeling. Med seg i komiteen hadde han Lars Hasle, John Askersby og Hans Brunsby.

Mathis Amundsen Heden døde 20. mars i 1880, kona Inger Marie 24. oktober i 1895.

Døde av tæring

Mathea, søsteren til Edvard og Arne, giftet seg 2. september i 1873 med Gunder Jensen fra Maugesten i Tune. Gunder var født i 1827. De etablerte seg på gnr 3016, bnr 1 Gryte, der sønnen Johannes kom til verden 29. august i 1874.

Arne og Edvard

Brødrene Arne og Edvard forble boende på Heden som ungkarer. Arne hadde hovedansvaret for gårdsdriften, i tillegg til at han jobbet i lensa. Edvard ble mangeårig bankkasserer i Varteig Sparebank.

De var begge engasjert i lokale samfunnsforhold. I likhet med faren Mathis, satt både Arne og Edvard Heden i herredstyret. Arne var folkevalgt fra 1894 til 1898, og kom tilbake igjen som vararepresentant ved valget i 1901.

Ved valget i 1904 kom Edvard inn som varamann til herredstyret, og med fast plass fra 1907 til 1913.

Da Edvard gikk ut av herredstyret etter valget høsten 1913, gikk broren Arne inn igjen, og satt som vararepresentant de seks neste årene.

Edvard Heden etterlot seg for øvrig

Edvard heiste det norske flagget

I flaggstridens dager på 1890-tallet hadde det rene norske flagget uten unionsmerke framgang, men kongen nektet sanksjon av dette, og fikk støtte av høyrefolk.

I 1896 skulle nystiftede Varteig Landboforening holde dyrskue, og man ble ikke enig om hvilket flagg som skulle heises. Etter forslag fra lensmann Martin O. Larsen ble det bestemt at en venstremann og en høyremann skulle heise hvert sitt flagg. Edvard Heden fra Venstre og Rikard Sælid fra Høyre skulle stå for flaggheisingen, og «det ble ganske riktig et norsk og et unionsflagg».

nedtegninger om kristenliv og politisk virke i bygda som både Olav Spydevold og Martin Dehli har dratt nytte av i sine to bygdebøker om Varteig.

Bankkassereren

Edvard Mathisen Heden var utvilsomt en betrodd mann i bygda. Da Varteig Sparebank ble stiftet i 1896, ble Edvard tilsatt som kasserer og bokholder. Det vervet hadde han fram til 1911, da Ole Simensen Brenne overtok. (Se artikkel om banken i Varteig Historielags årstidsskrift Inga for 1996.)

Begynnerlønnen for kassereren i 1896 var 40 kroner i året. Dette steg til 250 kroner, fram til han i 1911 måtte slutte på grunn av sviktende syn. I 1918 bevilget for øvrig banken 200 kroner i årlig pensjon til Edvard Heden. Vi siterer fra artikkelen i Inga 1996: «Dette kan tyde på at bankens sosiale holdning var langt før sin tid».

Det var nok i Edvard Hedens tid at forholdene i banken var mest sparsommelige. Først i hans siste arbeidsår tok eksempelvis banken seg råd til å anskaffe eget brannsikkert skap. I 14 år måtte penger og verdisaker fraktes til og fra banken. Ofte ble disse sakene oppbevart på Småberg, men mange ganger måtte Edvard også ta med seg verdisakene hjem til Heden.

Edvard Heden laget selv kisten hvor bankens materiell ble oppbevart. Denne kisten finnes på museet.

Lindyrking

Edvard, som var født i 1855, har for øvrig fortalt om hvordan driften var på Heden i hans tid. Når høstarbeidet utendørs var slutt, og lin og hamp tørket, bråket og skaket, begynte den videre tilvirkningen inne i huset.

Rundt flammende bål fra skorsteinen eller ved lys av tyristikker, surret rokken til langt på kveld til alt hør og stry var spunnet, hespet og hengt i knipper på veggene. Så ble det tid for karding og spinning. Ut i februar når kveldene ble lysere, kom vevstokken fram.

Om vinterkveldene spikket mannfolkene fliser til belysning, og det ble laget sopelimer, sleiver og treskjeer til husets behov. Enkelte ganger ble også høvelbenken tatt inn i huset for å lage enkle møbler og redskap. Og tresko tilvirket man selv, til hele familien.

Det skal for øvrig også ha vært et garveri på Heden i sin tid, men kunnskapen om den virksomheten har gått i graven med dem som visste.

Inger Larsen som husholderske

Bankkasserer Edvard Mathisen Heden døde 5. mars i 1924, og broren, gårdbruker Arne Mathisen Heden, døde 26. september i 1929. Gravstedet finner du straks til høyre ved hovedporten til kirken.

Ungkarene hadde opp gjennom årene husholderske på Heden. Ved forrige århundreskiftet var eksempelvis Elen Marie Andersdatter husholderske på gården. Hun var enke, 44 år, og

Måtte gi seg på grunn av sviktende syn

Edvard Mathisen Heden måtte i 1911 slutte som bankkasserer i Varteig Sparebank på grunn av sviktende syn. Han tok i stedet på seg kassererfunksjonen for syketrygden, men også her måtte han ganske raskt melde pass.

Stortinget hadde i 1909 vedtatt offentlig syketrygd, og lokalt ble ordningen administrert av kretssykekasser. Loven ble satt ut i livet i Varteig i 1911. Da Edvard Heden måtte slutte, ble det Ole S. Brenne som overtok.

Valgkuppet i 1913

Edvard Heden hadde sittet som fast representant i herredstyret i seks år da det var valg høsten 1913. I siste perioden hadde herredstyret bestått av seks gårdbrukere og tre lensearbeidere, i tillegg til bankkasserer Edvard Heden og lensmann Martin O. Larsen.

Etter at stemmene var talt opp etter valget i 1913, var det bare én representant som ble gjenvalgt. De øvrige var nye.

bodde på Heden sammen med sin ni år gamle datter Emma.

Ti år senere var Inger Larsen husholderske for brødrene. I husstanden var også tre år gamle Kristine Olsen, «offentlig forsørget». Inger var født 2. februar i 1863 med foreldre Karen Pedersdatter og Lars Olsen. Hun var nummer tre i en søskenflokk på ni. Inger kom til verden på gnr 3028, bnr 12 Bøhaugen, men omkring 1868 overtok familien bruksnummer 2 på Øvre Morthaugen etter Karens bror Arne Pedersen Gryte.

Lars Olsen døde på Øvre Morthaugen 30. oktober i 1897. Enken drev gården videre i noen år, med hjelp av nettopp datteren Inger og sønnen Anton. Karen døde på Øvre Morthaugen 6. juni i 1906.

Inger kjøpte Heden

Anton og kona Anna overtok Øvre Morthaugen, mens Inger ble

husholderske på Heden. Anna og Anton kjøpte for øvrig i 1918 gnr 3011, bnr 1 Lunde, og overtok i tillegg slektsgården gnr 3013, bnr 1 og 4 Kongsrud etter broren Peder da han døde i 1933 (se gårdspresentasjon av 3011/1 Lunde i Inga 2005).

Inger Marie Larsen ble neste eier på Heden, og satt med gården fram til hun solgte den i 1933 til Anette og Olav Bråthen. Kjøpekontrakten er undertegnet 22. mai i 1933, og kjøpesummen var 9.500 kroner.

I kjøpekontrakten forbeholdt Inger seg rett til å bli boende i stuebygningen fram til 15. juni. I handelen medfulgte for øvrig «1 ku, 1 kvige, 1 separator, 1 høirive og 1/3 del i 1 blåsemaskin», som ble verdsatt til 500 kroner.

Det er for øvrig slektskap mellom Inger som selger og Anette og Olav som kjøper på Heden, ettersom Inger og faren til Anette var søskenbarn.

Inger Larsen døde på gamlehjemmet i Sarpsborg 17. september i 1938, fem år etter at hun solgte Heden. I gravprotokollen står hun benevnt som «pike Inger Heden».

Ungdomsbilder av Anette Kokkim og Olav Bråthen, trolig tatt rundt 1915-1920. De giftet seg i 1933. Foto: Chr. E. Larsen/ Ukjent. Eier: Varteig Historielags Fotoalbum.

Anette og Olav neste eiere

Anette Mathisdatter Kokkim kom til verden 1. februar i 1896 på gnr 3015, bnr 1 Øst-Kokkim. Hun var eldst i en søskenflokk på fire, med foreldre Oline Arnesdatter fra Gryte og Mathis Andersen Kokkim. Hennes yngre søsken var Kristine, Anders og Arne.

Olav Bråthen var født i Sarpsborg 28. mars i 1900, med foreldre Julie Bolette Pedersdatter og Oluf Olsen. Han og tvillingsøsteren Martha Kristine ble døpt i Sarpsborg 6. mai. Da var foreldrene bosatt i «Torsbækgade».

Som spedbarn ble begge fosterbarn. Olav kom til Julie og Theodor Braaten på gnr 3008, bnr 5 og gnr 3014, bnr 4 Søndre Bråten. Tvillingsøsteren Martha Kristine ble fosterdatter hos Olianna Olsen og Anton Iversen på Rognerudengen. Olianna og Anton kjøpte for øvrig før 1910 gnr 95, bnr 1 Gundelsby i Os, der Martha vokste opp.

Bodde i Tangenbakken

Olav fikk sin oppvekst på Søndre Bråten sammen med Julie og Theodors fire barn, Andreas (Julies sønn fra før ekteskapet med Theodor), Anna (gift Westgaard), Kristian og Thea (gift Skaar). (Se gårdspresentasjonen av Bråten i Inga 2011.)

9. desember i 1931 giftet Anette og Olav seg. Som nygifte bodde de på boligeiendommen Ekeberg i Tangenbakken, hos Julie Braaten, Olavs fostermor, før de i 1933 kjøpte Heden. Anette og Olav fikk

barna:

Målfrid Oline – født på Ekeberg 28. juni i 1932. Gift 10. april i 1954 med Arve Johan Bråthen fra Os i Rakkestad (21. januar i 1928-10. april i 2013).

Mathis Osvald – født på Heden 7. november i 1933. Forble ugift. Overtok foreldregården. Døde 10. desember i 2006.

Thordis Elisabeth – født på Heden 4. mai i 1936. Gift 5. desember i 1964 med Ivar Arnold Olsen fra Svindal (1. juli i 1938-11. juni i 2013).

Seks kuer og hest

På Heden kunne de ha opptil seks kuer og vekselvis en og to hester. Dessuten gris og høner. Det ble ikke levert melk til meieriet, men fra gården ble det solgt både fløte, smør og egg. Skummetmelka gikk til gjøkalkene. Både Olav og sønnen Mathis jobbet i lensa, og dette var utvilsomt et godt supplement til inntekten fra gårdsdriften.

Ifølge Gårdskart på nett består

*Familiebilde tatt på 1970-tallet. Foran sitter Anette og Olav Bråthen og bak står fra venstre Målfrid, Mathis og Thordis.
Foto: Ukjent. Eier: Varteig Historielags Fotoalbum.*

Fløten til Anette

Anette Bråthen var viden kjent for sine gårdsprodukter, og i spesiell grad fløten. Fra Heden ble det ikke levert melk til meieriet, men man solgte blant annet fløte fra gården.

Varteig Historielag hadde en vandring i området høsten 2007, med Oddmund Engebråten som lokal veiviser. Oddmund (1925-2015) var selv født og oppvokst på Nordre Engebråten, og kunne berette at fløten til Anette var så tykk at man kunne snu fløteglasset opp-ned uten at noe rant ut. Her behøvde man ikke frykte at kremfløten ikke ble tykk.

- Vi hadde god separator, forteller døtrene Målfrid Bråthen og Thordis Olsen.

Heden av 362 dekar, hvorav 24 mål jord. Det dyrkbare arealet har nok krympet etter hvert som skogen har spist seg inn på jordene, for Målfrid og Thordis forteller at de hadde omkring 40 mål jord da man drev med dyr på Heden.

Melkeproduksjonen på gården opphørte rundt 1981-1982, mens Anette og Olav Bråthen fortsatt satt som eiere. Alderen krevde sitt, og det ble for mye slit med dyrehold på bruket.

God oppvekst

Målfrid og Thordis har mange og gode minner fra oppveksten sin på Heden. De forteller om plikter på gården, men også om gode naboer og rom for lek. Sommerstid var de nesten daglig ved elva, og de lærte å svømme

på to årer lagt i kryss.

Den gang var det barnefamilier på flere av nabobrukene, og særlig trekker de fram Ingeborg og Sigurd på Høidal og «jentene på Engebråten». Derfor var det ikke langt til lekekamerater.

Mye av de daglige gjøremålene kan imidlertid virke tungvinte i dag. Renvann ble hentet i en ile. Innlagt vann fikk de ikke før nyhuset sto ferdig i 1979. Elforsyningen kom i 1952. Før den tid var det parafinlampe og karbidlykt.

- Men det var dette vi var vant til. Det er først i ettertid vi ser at mye var tungvint, sier søstrene. Målfrid var 22 år da hun flyttet fra Heden, Thordis var 29.

Dårlige veier

Søstrene vokste opp i en tid hvor

Gårdstunet på Heden fotografert i 1937. Til venstre driftsbygningen, til høyre boligen fra 1700-tallet.

Foto: Ingebret Aas. Eier: Varteig Historielags Fotoalbum

Thordis Olsen (t.v.) og Målfrid Bråthen forteller om gode oppvekstkår på Heden. Her har de benket seg i salongen i boligen som sto ferdig i 1979. Foto: Øistein Bøe

det var strømløst og nesten veiløst til Heden. Strøm fikk de ikke før i 1952, og det skulle gå enda flere år før det ble skikkelig veiforbindelse til denne delen av Nordkroken.

Thordis husker godt konfirmasjonen sin i 1950. - Det høleregnet, og veien var i full oppløsning. Vi ble fraktet mest hest og vogn, jeg i hvit kjole og Anna Westgaard og Thea Skaar i sin fineste stas. Kristian Bergby kjørte, og vi kom trygt fram. Men jeg glemmer det aldri, forteller hun.

Anna og Thea var jo oppvokst på Søndre Bråthen, der konfirmentens far Olav var fosterbror.

Thordis husker også overhøringen i kirken. Dette var første konfirmentkullet til Johan Arnt Wenaas. - Jeg ble hørt i Den lille Bibelen, Johannes 3,16. Og jeg måtte framsi «Jesus du er den himmelveg», endog på landsmål. Men det gikk greit, og jeg fikk skryt på Meieriet etterpå, ler Thordis 70 år senere.

Kjole av fallskjermstilke

Søsteren Målfrid har også sine minner fra konfirmasjonen. Da skriver vi høsten 1946, og den første tiden etter krigen var det mangel på det meste. Også stoff til en kjole.

Mor Anette visste imidlertid råd. Silkestoffet som man den gang brukte i fallskjermene ble ypperlig kjolestoff, og resultatet ble en blendende vakker kjole som konfirmenten kunne bære med stolthet.

Hun hadde for øvrig overnattet hos Anna og Anders Westgaard på Meieriet natta før konfirmasjonen. Anna var

Slektskap mellom gårdene

Det var nært slektskap mellom naboene på 3018/1 Heden, 3019/1 Grytedalen, 3019/3 Høidal og 3016/3 Søndre Engebråten. Roger Dahlen, selv født og oppvokst på Bjellemoen, kan dra linjene mellom de fire småbrukene.

Farmoren til Anette på Heden var Oline Pedersdatter Gryte. Broren til Oline var Anders Pedersen på Grytedalen. Anettes mor var Oline Arnesdatter Gryte, og en søster av Oline var Maren Arnesdatter, som ble gift med Emil Andersen og eide Søndre Engebråten.

Endelig tar vi med slektskapet mot Høidal, der Hans Høidal etablerte seg med familie. Hans var sønn til Maren og Anders på Grytedalen.

Vi viser til gårdspresentasjonen av Søndre Engebråten i Inga 2018, og Grytedalen, Høidal og Bjellemoen i Inga 2019.

*Tre generasjoner har slått seg ned på trappa til boligen på Heden omkring 1959-1960. Til h. Anette Bråthen, og fra v. døtrene Thordis Olsen og Målfrid Bråthen. Thordis har sønnen Ingvar på fanget, Målfrid datteren Solbjørg og Anette barnebarnet Arild.
Foto: Sigurd Høidal.
Eier: Varteig Historielags Fotoalbum.*

jo fostersøster til Målfrids far. Målfrid ble standsmessig kjørt til kirken på søndagen av Willy Westgård, og etter gudstjenesten kjørt til Gryte. Derfra måtte imidlertid konfirmanten gå, for det var ikke kjørbart til Heden.

Fløtegrøt til slåttehjelpen

Søstrene berømmer for øvrig det gode naboforholdet i Nordkroken. De nevner blant annet nabosamvirket når kornet skulle treskes. Johannes Bjørnløna hadde treskeverk, og det ble fraktet rundt til samarbeidende bruk. Sigurd Høidal var fast medhjelper når

det skulle treskes.

Det samme gode samarbeidet var det eksempelvis i potetopptakingen, og ikke minst i slåtten. Men så fristet da også Anette med solid fløtegrøt til slåttehjelpen. Og til treskekarere kunne det vanke «toppesuppe».

Mathis overtar

Olav Bråthen døde 26. februar i 1985, Anette 27. sept samme året. Da hadde sønnen Mathis Bråthen overtatt på Heden. Det skjedde ved skjøte datert 1. oktober i 1980. Foreldrene fikk boret i det nye bolighuset på

Olav Bråthen og sønnen Mathis fotografert foran gamlestua på Heden i forbindelse med en reportasje i SA i 1980.

*Foto: Ingrid Aune, SA.
Eier: Målfrid Bråthen og Thordis Olsen.*

Søstrene Målfrid Bråthen (t.v.) og Thordis Olsen tok over Heden da broren Mathis døde i 2006. Her er de fotografert foran boligen.

Foto: Øistein Bøe.

gården så lenge de levde.

Kjøpesummen var 153.000 kroner. Mathis overtok et lån i Landkreditt på 78.000 kroner, og 75.000 hadde han lagt i ny bolig på gården som sto ferdig i 1979.

I skjøtet står det at eiendommen skal tilbys søstrene eller deres arvinger, dersom Mathis på et tidspunkt skulle ønske å selge Heden, og så sant han fortsatt var ugift og barnløs.

Mathis Bråthen jobbet i lensa ved siden av å drive gården, og bodde alene på Heden etter at foreldrene døde. Helseproblemer gjorde imidlertid at han i 1999 ble sykehjemsbeboer, og det var han fram til han døde 10. desember i 2006.

Søstrene overtar

Da Mathis døde, ble det hans to søstre Målfrid Bråthen og Thordis Olsen som overtok det som hadde vært deres barndomshjem. De bosatte seg imidlertid ikke på Heden, men ble boende i sine eneboliger i henholdsvis Tangenbakken og Varteigveien nord for Snoppestadkrysset. De er fortsatt eiere av Heden.

Målfrid Oline Bråthen har barna:

Knut Olav – født 23. september i 1954. Gift med Birgitte f. Andersen. Har datteren Heidi, født 17. januar 1980.

Arild Magne – født 24. mai i 1956. Gift med Wenche f. Hansen, født 13. juli i 1957. Har døtrene Hilde, født 13. juli i 1977 og Ann-Cathrin, født 26. mars i 1981.

Solbjørg Irene – født 5. juni i 1957. Gift med Tommy Håkonsen, født 30. april i 1951. Har barna Linda Anett, født 2. oktober i 1976, Karianne, født 27. august i 1979, og Thomas André, født 4. oktober i 1989.

Ragnar Willy – født 9. mars i 1966. Gift med Pia f. Bratteli, født 28. april i 1971. Har døtrene Andrea, født 8. januar i 1997, Hedda, født 12. juli i 1999, og Maren, født 25. september i 2003.

Thordis Elisabeth Olsen har barna: Jon Ingar – født 28. mars i 1956. Gift med Mona f. Hassel, født 13. juni

Barnebarn bygde hytte på Heden

I 1979 ble det skilt ut ei hyttetomt på Heden som fikk navnet Fjellås. Det var Anette og Olav Bråthen som eide gården den gang, og barnebarnet Ingar Bråten som ønsket å bygge hytte på besteforeldrenes gårdsbruk.

I en erklæring av 30. mai i 1979 heter det at nåværende og framtidige eiere av hytta for all framtid skal ha rett til bruk av bil fram til gården, og dernest gangsti over jordet opp til hytta. Fjellås har gnr 3018, bnr 2.

Jul på Heden i 1968 eller 1969. I midten sitter Anette og Olav Bråthen. Til venstre sønnen Mathis og barnebarnet Ingar. På Olavs fang barnebarnet Ragnar. Foto: Ukjent. Eier: Varteig Historielags Fotoalbum.

i 1962. Har barna Thomas Werner, født 16. juli i 1986, og Jon Atle, født 1. mars i 1998.

Evelyn Margrethe – født 19. mars i 1965. Ugift.

Alf Kato – født 7. mars 1972. Samboer med Jiraporn Saenprasert, født 5. september i 1975.

Bygningsmassen på Heden

Det er vanskelig å fastsette alderen på låven og stallen på Heden, men driftsbygningen omfattes av SEFRAK-registeret, som i hovedsak betyr at bygningen er eldre enn

fra forrige århundreskiftet. Det ligger imidlertid ingen fredningsklausul på bygningsmassen, og stallen har dessuten falt sammen siden denne registreringen ble foretatt.

Ellers besto bygningsmassen på Heden også av sommerfjøs og potetkjeller, som begge er tæret av tidens tann. Nytt fjøs ble imidlertid bygd så sent som i 1973, så det er i rimelig god stand.

Boligen på gården sto ferdig i 1979, og var innflyttingsklar like før jul det året.

Heden-stua

Denne boligen erstattet en stue fra 1700-tallet. Ingebret Aas stiftet og ledet Borgarsyssel Museum i Sarpsborg, og i 1937 var han på Heden og registrerte stua som var bygd i typisk 1700-talls byggestil.

Gårdstunet på Heden slik det framstår i dag.

Driftsbygning med fjøs til venstre og boligen til høyre. Det er også sommerfjøs og potet-

kjeller, som begge er tæret av tidens tann. Foto: Øistein Bøe

Først i Nordkroken med fjernsyn

Roger Dahlen (født i 1945) hadde sin oppvekst på Bjellemoen, og var følgerlig nabo til Heden. Han deler gjerne noen gode minner fra den tiden.

Anette og Olav var de første i Nordkroken med fjernsyn da de fikk TV i 1960. - Det var til stor glede for barna på nabogårdene, som fikk se på barne-tv på Heden. De satt på rekke og rad på gulvet og Anette var bevisst på at rommet skulle være mørkt, forteller Roger.

Olav Bråthen var for øvrig storforbruker av snus, og hadde som regel mye på lager. - Far snuset også litt, og jeg ble bedt om å gå til Olav og låne en eske når han hadde gått tom. Det var aldri nei i Olavs munn.

Ellers husker Roger Dahlen med glede Mathis og naboen Sigurd Høydal, som hver søndag stilte med sveivegrammofon på Høydalåsen. - Der var det latter og godt humør, de var humørspreder til tusen, beretter han.

Han har nedtegnet at vinduene i første etasje var 0,9 x 0,84 meter med 2 x 4 ruter i hvert vindu. I andre etasje var det 2 x 3 ruter i vinduet.

Våningshuset hadde svalgang. I første etasje var det stue, kjøkken og et lite kammers, i andre etasje et stort rom som var delt av fra selve loftsrommet med 40 cm brede bord. Det var lavt under taket i den gamle stua. Engebret Aas har notert en takhøyde på 2,10 meter, men takbjelkene gjorde jo takhøyden mindre.

Sengene på låven

Søstrene Målfrid Bråthen og Thordis Olsen forteller om gamlestua på Heden. - Det var ikke beboelsesrom i andre etasje, så vi lå i stua og kammeret i første. Skulle det være selskap eller møte hjemme, måtte vi bære sengene på låven for å rydde plass, minnes de.

Gamlestua var ikke beboelig de siste årene før nystua kunne tas i bruk i 1979, og da bodde familien på Søndre Engebråten. Dyrene hadde de imidlertid fortsatt på Heden. Godt naboskap avtegnet seg også da man skulle bygge nytt fjøs på Heden i 1973. Da fikk man disponere fjøsplass på Søndre Engebråten.

Bevaringstanke

Gamlestua og den nye boligen lå så nær hverandre at bygningsrådet kom med pålegg om riving på grunn av brannfare. Dette vedtaket aktualiserte spørsmålet om bevaring. Et enstemmig kulturstyre uttalte i 1980 at det kunne være aktuelt å bevare Heden-stua dersom den kunne inngå som hovedbygning på et eventuelt framtidig bygdetun i Varteig.

Politikerne var imidlertid bekymret for kostnadene ved å ta ned og flytte bygningen, og fra Borgarsyssel ble det lovet faglig bistand, men ikke økonomisk støtte. Bevaringstanken nådde ikke fram, og i 1991 ble stua fra 1700-tallet revet.

Arnfinn Kullerud og Egil Nordengen var to av kulturstyrets medlemmer den gang, og var blant dem som ønsket å bevare stua på Heden om det hadde vært økonomisk og praktisk mulig. I dag, 30 år senere, minner de om at Varteig har et par andre bolighus i samme stil og fra omtrent samme tidsperiode, og som nok er bedre bevart enn hva tilfellet var med Heden-stua. Det gjelder både for bygningen som i sin tid var bolig på Vestre Brunsby, og som nå er museum, og likeså den gamle stua på Kultorp.

Da Rasmus Heden ble drapsmann

Svend Jensen vaklet gjennom skogen. Med den ene hånden holdt han seg krampaktig for brystet der haglladningen hadde truffet ham. Blodet piplet fram mellom fingrene hans. Da han nådde så langt fram på åsen at han kunne se husene på Gryte ropte han: «Jæ er skjøten - og det er visst!» Så segnet den 50-årige gårdbrukeren død om. Året var 1774.

Ifølge sagnet hørte folk på Gryte Svends desperate rop, men de fant ham ikke da de klatret opp den bratte åsen og lette. Og det hadde sin årsak. For etter å ha skutt Svend, fulgte morderen etter sitt offer gjennom skogen. Han var ung og sterk, og da Svend ble liggende livløs, bar han den døde til en hule et stykke unna og gjemte ham der. Hulen bærer til dags dato navnet Dønneshøla.

Fært som det blåser

Noen dager senere var morderen på vei hjem fra Gleng sammen med noen kamerater. Som vanlig på en slik tur, ble det noen stødige drammer etter at handelen var avsluttet. De brukte

båt, og hadde hard motvind oppover elva. Da de gled inn i Gryteevja, tørket morderen svetten av panna, og munnen rant over:

- Det er fært som det blåser ta enden din i dag! Det blåste ente slik da jeg la deg i høla! Denne uttalelsen fikk kameratene til å stusse, og ikke lenge etter var folk ved den tidligere nevnte hula. Den første som krabbet inn kom med et høyt rop. Den savnede gårdbrukeren lå død der - skjult under noen kvister.

Fordi han hadde vært løsmunnet, lå nå morderen tynt an. Og snart var lensmannen på pletten og arresterte ham.

Hæravdeling i Rakkestad

Historien begynner vel kanskje to år tidligere. Høsten 1772 hadde den svenske kongen gjort statskupp, og det kom meldinger om store troppesamlinger ved grensen. Nordmennene fryktet en invasjon, og i november måned var en stor del av hæren, herunder 1. Smålenske regiment, samlet i Rakkestad under kommando av generalmajor Owe Brockenhuus-Schack.

Hæravdelingen omfattet sju infanteriregimenter, tre dragonregimenter og

Dønneshøla, der sagnet vet å fortelle at Rasmus Heden gjemte liket av naboen Svend Jensen.

Foto: Erling Skivdahl.

Eier: Varteig Historielag.

tre artillerikompanier på til sammen 18.000 mann. Men mot slutten av måneden ble det klart at det som var en mulig forberedelse til et angrep på Norge var oppgitt. Hærsamlingen ble oppløst og de norske soldatene dro hjem.

Latter og gjensynsglede

Ved Gryte steg en dragon fra det 1. Smålenske regiment av hesten. Anne Olsdatter, husholderske på gården og forlovet med bonden, hadde hørt rytteren komme og tok i mot ham i døra. Det ble latter og gjensynsglede, for de var gode venner. Og soldaten ble bedt med inn på mat og drikke.

Dette takket han gladelig ja til, for hjemme på nabogården Heden, hvor han bodde, hadde han ingen kone som ventet. (Se gårdspresentasjon av Heden fra side 68.) Han ga hesten vann, og slapp den løs i innhegningen nær husene. Anne kunne ikke få øynene fra soldaten.

Rød våpenkjole

Rasmus Helgesen Heden var iført

*Generalmajor Owe Brockenhus-Schack, som hadde kommandoen over regimentet som var forlagt i Rakkestad i 1772.
Eier: Lokalhistorie-wiki.no*

rød våpenkjole med blå krage, ermeoppslag og underfôr. Den hvite vesten hadde tinnknapper, og skjorten og buksene var røde. På føttene hadde han lerrets-gamasjer som rakk til over knærne. Under den tresnutede hatten var håret hans samlet i en halv alen lang hårpisk. På ryggen hang flintlåsgeværet i en lærrem og på hoften hans klirret kården.

Ansiktet hans var brunbarket etter mange netter under åpen himmel. Han smilte til den noe eldre kvinnen idet han steg inn i stua og Anne strøk over uniformen hans og gjengjeldte smilet.

Det var en gutt som hadde ridd til mobilisering i Rakkestad - det var en mann som kom tilbake. Den unge soldaten var bare halvparten så gammel som Annes forlovede, Svend Jensen.

Men snart var det et intimt forhold mellom henne og soldaten.

Examinationsforhør på Gryte

Den 8. desember 1774 ble det holdt et «examinationsforhør» på Gryte.

Slik var Rasmus Helgesen Heden kledd da han var dragon tidlig på 1770-tallet.

Eier: no.wikipedia.org

Rasmus Helgesen Heden

Foreldrene til Rasmus Helgesen Heden var Kari Olsdatter Gryte og Helge Jensen fra Kultorp. De hadde tatt over som husmenn på Heden i 1742.

Rasmus hadde minst fire søsken. Det var Mari (født i 1735), som ble gift i 1757 med Torsten Andersen Kultorp, Anne, gift i 1765 med Anders Ingemundsen Snoppestad, Berthe, gift i 1787 med Simen Torstensen Rogneruddalen (Norddalen) og Henrik, gift i 1763 med Ragnhild Gautesdatter.

Gårdbrukeren Svend Jensen hadde blitt skutt og drept med haglegevær. Det hadde skjedd da han gikk gjennom en havnegang de kalte Kuhagen, på vei fra Berger til sitt hjem på Gryte.

Ved det første vitneavhøret fortalte Bente Olsdatter blant annet at hun hadde sett Rasmus Heden med gevær på avdødes gård, og hun hadde hørt at han ville ha med Svend Jensen på jakt, hvilket han ikke ville. Rasmus lånte deretter noe hagl av ham og forsvant i skogen.

To måneder senere ble retten satt på ny, og dragon Rasmus Helgesen Heden ble nå siktet for drapet på Svend Jensen. De lovkyndige var overbevist om at Anne Olsdatter, avdødes forlovede var medskyldig i drapet.

Delte ikke seng

Under rettssaken ble det fremmet påstander om at hun hadde blandet knust glass i Svends velling da han lå syk. Anne nektet imidlertid for dette. Hun nektet også for at hun hadde delt seng med ham; hun hadde sovet i en annen stue, sa hun. Anne hadde

tre barn fra et tidligere ekteskap med Aslach Reinholdt. De hadde vært gift i 11 år.

Hun fortalte at hun hadde blitt kjent med Rasmus fordi han drev nabogården Heden, og daglig vanket i huset deres. I tillegg til å være gårdbruker, var han også en meget dyktig treskjærer. Soldaten hadde også ved et par anledninger deltatt i slaktingen på Gryte.

Under bånd og tvang

Et annet vitne, Randi Olsdatter, fortalte at hun hadde hørt avdøde si til sin forlovede at han syntes hun var for mye sammen med Rasmus. Vitnet sa også at hun hadde sett Svend gi Anne en «Ørefigen», men av hvilken grunn visste hun ikke.

I løpet av våren 1775 ble saken tatt opp på ny flere ganger. Og Rasmus og Anne ble fremstilt for retten «under bånd og tvang.» 28 vitner ble grundig avhørt, men aktor, prokurator Simon Andreas Morland forlangte gang på gang saken utsatt.

Den 20. april 1775 ba han Anne

Både bygdeborg og husmannsplass?

Området ved Dønneshøla nord for Gryte har en spennende historie. Og da tenker vi på mye mer enn bare å være gjemmested for en mann som ble drept.

Det har blant annet vært reist spørsmål om det kan ha vært en bygdeborg ved Dønnes. I Inga for 1991 har magister Tom H. Haraldsen ved Universitetets Oldsakssamling en artikkel om blant annet stenkonstruksjoner ved Bøkollen og Dønnes. Han skriver: «. . . stedene kan ha vært brukt som bygdeborg, men at de kjente bevarte levninger ikke er tilstrekkelige til å bestemme lokaliteten til å være bygdeborger.»

Det er også muntlige overleveringer om at det skal ha vært en husmannsplass ved Dønnes, men verken plassering eller bosetting er kjent i dag.

Olsdatter innstendig om en mer sannferdig forklaring, men hun hevdet hårdnakket som før at hun var uskyldig og ikke kjente noe til drapet. Hun sa også at hun var fruktsommelig med Svend og at barnet skulle fødes ved St. Hans-tider.

Aktor ville da nok en gang utsette saken i håp om at det under forløsningen «kunne fremkomme den Sannferdige Bekiendelse hun hidinntil har været så uvillig at aflegge.»

Saken kom for krigsrett

Før saken kom opp igjen utpå høsten samme år, hadde Anne født tvillinger. Vitner som hadde overvært fødselen ble avhørt, men de hadde intet å fortelle som var av interesse for saken.

Andre vitner hevdet nå at Anne på selveste forlovelsesdagen hadde kalt Svend «Et stygt Asen» og at hun bare hadde valgt ham i mangel av et bedre tilbud. Det ble samtidig hevdet at hun var beryktet for sin omgang med mannfolk.

Som soldat hadde Rasmus fått sin sak opp for krigsretten. Militære som hadde forbrutt seg skulle dømmes etter krigsartiklene i alle saker som gjaldt «deres Liv, Ære, Gage og Gevær.»

Først hadde han nektet enhver befatning med drapet, men det lange oppholdet i den dystre fengselscellen,

og aktors pågåenhet knekte ham til slutt: Gråtende bekjente han at han hadde utført udåden. Men han la til at Anne Olsdatter innstendig hadde bedt ham om å gjøre ende på Svend.

Hodet trillet

Den 14. oktober fikk Anne se sin mange år yngre kjæreste for siste gang. Det var på skafottet. Som en siste utvei til å presse en tilståelse ut av henne, hadde aktor fått rettens godkjennelse til at Anne Olsdatter skulle overvære henrettelsen.

Der, i påsyn av prest og bøddel, samt oppmarsjerte soldater og skuelystne mennesker, hørte hun Rasmus gjenta sin tilståelse, før bøddelens øks falt tungt og kjærestens hode trillet for hennes føtter.

Rasmus Helgesen Heden ble 24 år gammel. (Les mer om henrettelsen på side 86.)

Den tyskfødte øverstkommanderende i Smålenske nasjonale infanteriregiment, generaløyntant Rudolf Waldemar Rømeling bøyde seg over henne og spurte om hun ikke ble rørt til å tilstå sin delaktighet i drapet, men hun svarte bare kaldt at det var noe som ikke vedkom henne.

Anne ble frikjent i Høyesterett

Saken mot Anna Olsdatter ble nå tatt opp til doms og straff avsagt. «Et ukjærlig liv med sin trolovede, misten-

Hunden dukket opp ved Eidsberg kirke

Det oppstår gjerne sagn og historier knyttet til steder som er omspunnet med mystikk. Så også når det gjelder Dønneshøla, der den drepte Svend Jensen ble gjemt. Ved kulturminneregistreringen i 2009 blir hula omskrevet på følgende måte:

«En tre til fire meter dyp hule i bergveggen med en åpning på 1-1,5 meter. Det er uvisst hvor dyp Dønneshøla er, men unger/ungdom har tatt seg atskillige meter inn i grotta. Et sagn vet å fortelle om en hund som forsvant inn i Dønneshøla og kom fram igjen ved Eidsberg kirke.»

Kjært barn har som kjent mange navn. Dønnes skrives både Dørnes og Dørnås, og på kart er Dønneshøla skrevet Dørneshølet.

kelig omgang med en fremmed, og derav en begrunnet mistanke til å være delaktig i drapet», var de tre hovedpunktene i tiltalen.

Lagtingsretten frikjente henne, men påtalemyndighetene anket dommen til overhoffretten. Her ble Anne Olsdatter dømt til tukthusarbeid på livstid. På dommerens spørsmål om hun var fornøyd med dommen, svarte hun nei. Hun appellerte dommen til høyesterett, og her ble hun faktisk frikjent.

En av tvillingene dør

Hvor det ble av henne senere i livet vites ikke. Hun er nevnt under et skifte

Kart fra 1795 som viser gårdene på Rasmus Hedens tid. Den gang var det to Gryte-gårder, som vi ser i nedkant på kartutsnittet. Heden ligger i oppkant. Til høyre i utsnittet ser vi Berger, som Svend Jensen kom fra da han ble skutt og drept. Eier: Kartverket.

på Gryte, men kan ikke sees å være begravd i Varteig.

I kirkeboka for Tune kan en lese om en Niels som er død 5. november i 1775, 19 uker gammel. Det står oppført at moren er arrestert, og at gjenlevende barn bor på Yven. Trolig er dette barnet den ene av Anne Olsdatters tvillinger.

Og bare litt over ni måneder senere, den 17. mars i 1776 er en Aslach død, bare tre timer gammel. Også her er det anført at «Arrestindens gjenlevende barn bor på Yven» så mye taler for at Anne også her er moren.

Vakkert monogram

Som tidligere nevnt, var Rasmus Heden en dyktig treskjærer, og det fortelles at han hadde skåret ut et vakkert monogram i en tømmerstokk på hjemgården Heden. Men dette gikk trolig tapt da låven ble revet, og dermed er vel alle fysiske spor og eiendeler etter dragonen fra Varteig borte.

Steinar Bogen

Artikkelforfatter Steinar Bogen er bosatt i Vestre Tune. Han har skrevet en rekke lokalhistoriske artikler som er publisert i ulike aviser i Østfold. Han er gift med Varteig-jenta Mari f. Tomta, og har derfor hatt spesiell interesse for Varteig-historie.

Bogen har gitt ut boka «Østkantfolk» om barndom og oppvekst i østre bydel i Sarpsborg. Nå jobber han med en roman fra folkevandringstiden.

Rasmus fikk sitt hode på en stake

Da Rasmus Helgesen Heden ble henrettet 14. oktober i 1775, ble han først halshogd. Deretter ble hans hode satt på stake og kroppen festet på et vannrett liggende vognhjul som ble heist opp på en steile. Bokstavelig talt til skrekk og advarsel.

Rasmus hadde året før drept naboen Svend Jensen Gryte, trolig i et trekant-drama. Etter en langvarig rettsprosess, ble han dømt til døden ved halshogging. (Les om rettsaken fra side 81.) Skarpretter Franz Gottschalk Lædel fra Oslo fikk oppdraget. Retterplassen var trolig ved Store Tune, like ved Tune kirke.

Torgim Sørnes, opprinnelig fra Moss men nå bosatt i Lørenskog, har skrevet fem bøker om norske henrettelser på 1700- og 1800-tallet. Han sier at «steile og hjul» innebar at den dømte skulle halshogges med øks. Avretting med sverd ble sett på som en mer ærerik måte å dø på, men var ikke aktuelt i den type drap som Rasmus var dømt for.

Rovmord

Straffen for rovmord, mord på medlemmer i den nærmeste familien eller på en overordnet var regulert gjennom en forordning av 16. oktober i 1697.

Grove mord uten påviselig motiv kom under en lov av 7. februar i 1749.

Sørnes sier at etter en avretting som i tilfellet Rasmus Helgesen Heden, skulle kroppen i prinsippet ligge på steilet til evig tid. – I praksis falt kroppen ned fra hjulet etter en tid, og ble da begravd på retterstedet. Det samme med hodet, hvis ingen stjal det. Det var nemlig et marked for hodeskaller den gang, sier Torgim Sørnes.

Beordret til Store Tune

Takket være Sørnes, har vi fått tilgang på avskrift av kopiboken til generalauditør Johan L. Lengnick. Auditøren var en militær embetsmann som fungerte som aktor i krigsrettsaker. Lengnick var derfor mannen som hadde beseglet skjebnen til Rasmus fra Heden.

Den tysk-danske generalauditøren ble sett på som en av Oslos rikeste menn, og var herre på Store Ullevål

Både far og sønn Lædel var skarprettere. Da faren August Anton døde i 1748, ble dette sverdet, og to økser, registrert i boet.

Foto: Rune Aakvik, Oslo Museum.

gård. 7. oktober i 1775 beordret han skarpretter Franz Gottschalk Lædel til å «forrette den over Delinquent Rasmus Helgesen ved det 2det Syndenfieldske National Dragoner Regiment, næstkommende den 14de hujus ved Thune Gastgiver Gaard berammede Execution». Han skulle møte dagen før «betids for at kunde besørge de til Executionen fornødne Requisita».

Kongeveien

Store Tune gård drev både gjestgiveri og skysstasjon på denne tiden. Virksomheten lå kloss i Kongeveien, den tids E6. Historiker Sven G. Eliassen sier at hensikten med en avretting var tosidig - den dødsdømte skulle få sin straff, men straffen skulle også være avskrekkende for andre.

Derfor var det strategisk å ha retterstedet ved en beferdet vei, som Kongeveien jo var. Der lå ofte den henrettede på steile og hjul i uker. Som et skrekkes eksempel.

Når den døde ble tatt ned, ble liket som oftest gravd ned på retterstedet. Eliassen sier at det også kunne skje at den henrettede ble gravlagt ved en kirkegård. Da måtte det i så fall skje

utenfor kirkemurene. En drapsmann kunne ikke legges i vigslet jord.

Glemte retterstedene

Også Torgrim Sørnes mener retterstedet for Rasmus Helgesen Heden må ha vært i nærheten av «Thune Gastgiver Gaard» all den tid skarpretter Lædel fikk ordre om å møte der.

- På slutten av 1700-tallet var kunnskapen om mange av de faste retterstedene gått i glemmeboka, i og med at dødsstraff ble stadig sjeldnere brukt. Ofte var det militære ekserserplasser som ble anvendt, sier Sørnes.

*Forfatter
Torgrim Sørnes
har fordypet seg
i henrettelser i
Norge på 1700-
og 1800-tallet.
Foto: Schibsted
Forlag.
Eier: Privat*

Flere drap i Varteig

Opp gjennom århundrene har det skjedd flere drap i Varteig, men så vidt vi vet er det bare Rasmus Helgesen Heden som er dømt til døden for å ha drept en annen i bygda.

Olav Spydevold nevner flere drap i sin bok «Varteig – en liten bygds historie» (1956). I 1657 skal Amund Sikkeland ha drept Syver Bergby i skjenkestua på Ise. Amund rømte bygda, og saken ble aldri pådømt. Fire år senere ble Torbjørn Knatterud tiltalt for å ha drept Svend Bentsen. Han ble dømt til å gå i jern på livstid.

Johanne Olsdatter Brusevold ble i 1714 dømt til døden av sorenskriveren for å ha drept sitt nyfødte barn og kastet det i Glomma. Hun ble imidlertid frifunnet av lagmannen.

Halvor Hanssen og broren Arne fra Rakkestad ble overfalt og frastjålet tre dunker brennevin i nærheten av Ise gjestgiveri 2. mai i 1838. Halvor døde noen dager senere av skadene. To vartinger ble tiltalt, men frikjent på grunn av manglende bevis.

Skjerpet dødsstraff

Franz Gottschalk Lædel (1729-1799) var både militær og sivil skarpretter. De første par årene var han sammen med faren August Anton, men i 1750 gjennomførte han den første henrettelsen på egen hånd. Det er ikke godt kartlagt hvor mange henrettelser han gjennomførte de første årene, men fra 1772 til 1798 eksekverte han 29 halshogginger. Ti ble utført med sverd, nitten med øks.

I fire tilfeller var det snakk om skjerpet dødsstraff. Det vil si at den dømte først ble utsatt for andre harde pinsler, før selve henrettelsen. Hans første henrettelse i 1750 var som følge av en slik dom.

15 daler i betaling

Skarpretter Lædel fikk 15 daler for å eksekvere dødsdommen over Rasmus Heden, åtte daler for å halshogge med øks og sju daler for å legge kroppen til avdøde på steile (staur). I tillegg presenterte Franz Gottschalk Lædel en reiseregning på 11 riksdaler og 2 skilling.

Generalauditør Lengnick tar dette opp i et brev til generaløytnant Owe Friderich Brochenhuus-Schack som da hadde sete på Gibsund i Rygge. Senere ble han kommandant på Fredriksten festning.

Generalauditøren begrunner skarpretterens reiseregning slik: «De ham gotgjorde 11 Rdl 2 s for Reisen ere hands Udlagte Penge, saasom Regimentet ingen Frie Skyds Pass for han-nem havde requireret.»

Bøndene vegret seg

Normalt skulle skarpretteren ha fått et såkalt «friskysspass» hvor bøndene ble pålagt å frakte ham gratis. Forfatter Torgrim Sørnes sier at ofte gikk ikke dette, blant annet på grunn av motvilje blant bøndene. En skarpretter sto ikke høyt i kurs, og bøndene vegret seg for å skygge ham. Derfor måtte Lædel selv besørge transporten fra Oslo til Store Tune.

Følgelig ble det presentert en drøy reiseregning fra skarpretteren, og i dette tilfellet skal den ha blitt betalt av det militære. I tillegg kom to riksdaler som var betalt ut til arbeidsfolk i bistand til steilet.

Yrket gikk i arv

Bøddelen som sto for avrettingen av Rasmus fra Heden skal ha vært landets mest erfarne skarpretter. Franz Gottschalk Lædel var født i 1729 og hadde bedrevet sin gjerning siden

Steile og hjul

Rasmus Heden ble halshogd, for deretter å havne på steile og hjul. Tidligere var imidlertid steile og hjul en henrettelsesmåte alene, og en vanlig betegnelse på radbrekking.

Den dødsdømte ble spent fast til et kors hvor kroppen ble knust, vanligvis med en klubbe med jernbeslag. Deretter ble han bundet til et hjul som ble festet vannrett på en oppreist stake (steile).

Etter hvert var det i Danmark-Norge vanlig at den dømte ble henrettet før radbrekkingen skjedde. Steile og hjul ble lite anvendt i Norden, og avstraffelsesmåten ble avskaffet på 1700-tallet.

(Kilde: lokalhistoriewiki.no).
Frantz Gottsch Ledel

han var 19 år gammel.

Sørnes forklarer at yrket ofte gikk i arv. Faren August Anton Lædel var bøddel, og moren Sofie Margrete Müllhausen var datter av en skarpretter i København. Franz Gotschalck døde i 1799, og en sønn oppkalt etter farfaren overtok som skarpretter.

- Dette var et yrke som virket frastøtende på andre, og det gjorde det ikke så lett å finne ektefelle. Dette førte til at mange bøddler og skarprettere ofte var i familie, sier Sørnes. Også kona til Franz Gottschalk Lædel var datter av en skarpretter.

Grufulle avrettingsmetoder

Torgim Sørnes har skrevet fem bøker om henrettelser i Norge. Der beskriver han noen av avrettingsmetodene.

Mens Rasmus Heden ble halshogd, var det andre som ble brent på bål, knepet med glødende tenger eller lemlestet og torturert på det groveste før de ble henrettet. Sørnes har tatt for seg en periode på 1700-tallet, der den yngste henrettede var ei jente på 14 år.

HØGHEIM Forsamlingslokale til utleie

Furuholmveien 12

Trivelige lokaler
Kan deles i to mindre saler +
lekerom/oppholdsrom
Fin beliggenhet og uteområde
Stor parkeringsplass
Fullt utstyrt til 90 personer
Gode kjøkkenfasiliteter
Interessert? Ta kontakt:
Wenche og Per Brattset
Tlf 92684849 / 90753371

**Gundersen
REKLAME AS**

-En engasjert og kreativ partner med 30 års erfaring

Tlf. 69 87 97 00

Torvaldslyst 28 - 1738 Borgenhaugen

www.gundersenreklame.no

www.Skarpnord.no

-Din leverandør på grunn- og betongarbeider-

**SARPSBORG
KOMMUNE**

støtter det lokalhistoriske arbeidet

Vi tar hånd om prosjektet

Vår spesialkompetanse er miljørettet prosjektarbeid innen generell infrastruktur. Spesielt gjelder dette innenfor feltene veg, vann og avløp, og da med hovedvekt på feltutbygging og saneringsprosjekter. Vi bistår også med tjenester knyttet til arealplanlegging.

Våre oppdrag omfatter alt fra skisseprosjekter via detaljprosjektering og byggeledelse til prosjektledelse.

Ingeniørfirmaet Svendsen & Co AS
Surfellingen 2, 1739 Borgenhaugen
Telefon 911 73 230 - www.svendsenco.no

Kjell Arne Belsby
Belsbyveien 325
1730 Ise

post@kabelsby.no
Org.nr. 969207664
Tlf. 906 87 820

Graving - Transport - Ansvarsrett

Vestby Planteskole

**Hos oss får Dere faglig veiledning,
og stort utvalg av planter til hagen.**

Stort utvalg av :

- Stauder
- Roser
- Fukt og bærbusker
- Hekkplanter
- Prydbusker
- Jord og gjødsel

Dere finner oss på Hafslundsøy.

Vestby Planteskole

Vestbyveien 20, 1734 HAFSLUNDSØY

Tlf : 69149237 Fax : 69146133 Sortiment og priser : www.vestby-planteskole.no

BR

ARF- Autorisert
Regnskapsfører

Brattset Regnskap

Brenneveien 85, 1735 Varteig
Tlf 69 13 28 40 - 907 53 371
post@brattset.no

Øya's Klippotek

Telefon 69 15 44 00

XL BYGG KLAPPET & KLART.

Skulle ha skifta ytterdør, skulle satt opp de siste listene, skulle hatt ny terrasse....

LEI AV Å VENTE PÅ GUBBEN?

Vi har håndverkere som tar små og store jobber

Ring Jo-Inge
992 88 590

For produktinformasjon eller bestilling av varer:

KNATTERUDFJELLET

TORP
Kjølberg industriområde,
Strykerveien 5, Torp
Tlf: 69 16 18 20

FJELDBERG
Fjeldberg, Onsoyveien 20
Tlf: 69 16 18 20

ISE KNATTERUDFJELLET
Tlf: 69 16 18 20

SPYDEBERG
Tronstadveien 4
1820 Spydeberg
Tlf: 69 16 18 20

MOSS
Rabekkgata 9
1523 Moss
Tlf: 69 16 18 20

xl-bygg.no

**Eidsberg
Sparebank**

Siden 1848

HAGE • SKOG • LANDBRUK

SENER
LANDBRUKSVERKSTED A.S

TELEFON: 69 16 33 02

*Alt i
maskiner
til hage
og skog*

**Kultorp
Bilservice AS**

AutoMester®

TLF 69 12 13 50
kultorp@automester

Fjellfoten 12A
1734 Hafslundsøy

**SAMME SERVICE,
REPARASJON OG
GARANTI SOM PÅ
MERKEVERKSTED!**

***Vi er et murerfirma som holder til i Sarpsborg.
Vi utfører alt i murerarbeid: Flislegging,
peismuring, skiferlegging og betongarbeider.
Kontakt oss for et uforpliktende pristilbud!***

epost: jan@mestermur.net

Telefon: 404 42 882

Adresse: Hasle Trafo 35, 1734 Hafslundsøy

Tlf 69 15 80 40 - Fax 69 15 80 41

Kvalitets- håndverk & Service

Påtar oss alle typer oppdrag innen murer- og tømrerfaget

Lorentz Christer Lunde

Mob.: 994 44 703

E-post: christer@mesterbygg.no

Leif Rangøy

E-post: leif@mesterbygg.no

Mob.: 905 69 009

Speedheater maling og lakkfjerner gjør maling og lakkfjerning til en lek. Kan brukes på hus, hytte og båt, utvendig og innvendig. Dører, vinduer og møbler. Speedheater Metoden bygger på malingsfjerning på treverk med IR-teknikk. Speedheater Metoden er skånsom mot tre og anbefales derfor av [Riksantikvaren](#) både i Norge, Sverige og Finland.

Speedheater varmer opp den gamle malingen/lakken ved hjelp av IR metoden. IR-varmen løser maling og lakk raskt og effektivt. Deretter er det lett å skrape den bort. Overflaten er klar til og males rett etter at den gamle malingen / lakken er fjernet.

Speedheater 1100 IR system Standard.
Består av verktøybox m/ Speedheater,
2 skrapere og 2 kroker

HAGE- MASKINER a.s

Det du trenger til hagestell!

Gressklippere, snøfresere, motorsager o.a.

Vesttorp, 1747 Skjeberg - Telefon 69 16 82 88 - Mobil 915 79 598

Tor-Ingar Walther

AUT. MASKINENTREPRENØR

Dueholveien 102
1735 Varteig
Telefon 69 13 28 80
Mobil 913 37 910

tor.ingar.walther@hotmail.no

Varteig Historielag

Stiftet 8.2.1982

Internett: www.varteig-historielag.no

Org.nr.: 991 901 809

VARTEIG HISTORIELAG har som formål å vekke og fremme den historiske interesse blant bygdas befolkning og andre som er interessert i bygda. Dette gjøres ved bl.a.

- å avholde møter med lokalhistoriske foredrag
- innsamling av kildemateriale og gjenstander av historisk verdi
- registrering og bevaring av kulturminner
- stimulering og hjelp til slektsgranskere

VARTEIG HISTORIELAG har ca 125 ordinære medlemmer. Medlemskontingent for 2020 er 225 kr (125 kr for familiemedlem). E-post: varteighistorielag@gmail.com

Styret i Varteig
Historielag 2020:

Leder	Kjell Lunde	kjell.lunde44@gmail.com	932 44 011
Nestleder	Arild Smaaberg	arilsmaa@online.no	913 17 213
Sekretær	Ingrid Kullerud	inkuaku@hotmail.com	971 73 503
Kasserer	Gunnar Kultorp	gun-kul@online.no	924 17 534
Styremedl.	Trond Kokkim	hasle.kokkim@gmail.com	916 08 741

Vi gjør fremtiden grønnere

MØKLEGAARDS TRYKKERI AS

Tlf. 69 35 87 77 - E-post: info@moklegard.no

www.moklegard.no

**Park & Anlegg AS
støtter det viktige
arbeidet Varteig
Historielag gjør**

Park & Anlegg

Forretningsadresse: Gamle Kongevei 101, 1712 Grålum
Besøks- og postadresse: Sundløkkaveien 73, 1659 Torp
Tlf: 69 13 03 90 - post@park-anlegg.no - www.park-anlegg.no

Grunn – VA – Utemiljø – Vedlikehold – Bygg & Konstruksjoner

**HISTORIEN gjentar seg, VARTINGENE
kjøper bil hos**

Brennes Auto

Klokkergårdveien 9, 1711 Sarpsborg
Tlf. 69 16 17 00
www.brennesauto.no